PROPAGANDISTA

AZ MSZMP KB
AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA
OSZTÁLYÁNAK
FOLYÓIRATA

84/8

PROPAGANDISTA

AZ MSZMP KB
AGITÁCIÓS
ÉS PROPAGANDA
OSZTÁLYÁNAK
FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő:
VONSIK GYULA

1984. november
VIII. évfolyam, 8. szám

Szerkesztő bizottság:

BARTHA LAJOS
BOROS SÁNDOR
CSOMA GYULA
EKLER GYÖRGY
HALAY TIBOR
KAHULITS LÁSZLÓ
KURUCZ ISTVÁN
NONN GYÖRGY
PÉTER JÁNOS
TÓTH ISTVÁN
UNGOR TIBOR
VASS HENRIK
elnök

A szerkesztőség tagjai:

FÁCZÁNYI ÖDÖN
IZSÁK LAJOS
LOVASSY TAMÁS
TUNKLI LÁSZLÓ

Szerkesztőség:
Budapest, Széchenyi rakpart 19.
1387
Telefon: 111-400, 317-379

Kiadja és terjeszti
a Kossuth Könyvkiadó
ISSN 0133–9443

84.2555/20-08 – Zrínyi Nyomda
Felelős vezető:
Vágó Sándorné vezérigazgató

PROPAGANDISTA

1984/8

Ajánló

Balogh Sándor,
A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK DOKTORA,
EGYETEMI TANÁR, ELTE

A népfrontmozgalom története Magyarországon a második világháború után

A tanulmány elsősorban az érdekek találkozása és különbözősége szempontjából mutatja be a népfrontmozgalom történetét.

Palánkai Tibor,
TANSZÉKVEZETŐ EGYETEMI TANÁR,
A KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYOK KANDIDÁTUSA,
MARX KÁROLY KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI EGYETEM

A nemzetközi gazdasági erőviszonyok változásai az elmúlt évtizedekben

A nemzetközi gazdasági erőviszonyok a társadalmi-történelmi fejlődés következtében állandóan és folyamatosan módosulnak. Tanúi vagyunk ennek ma is, amikor a történelmileg kialakult kapitalista nemzetközi munkamegosztás gyökeres és az egész világra kiható változásait tapasztaljuk.

Izsák Lajos,
A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK KANDIDÁTUSA,
EGYETEMI DOCENS, ELTE

A koalíció baloldali pártjai, programjaik és vezetőik a felszabadult Magyarországon

A felszabadulást követő koalíció baloldali pártjai voltak a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt. A szerző eredeti dokumentumok alapján mutatja be programjaikat és különböző visszaemlékezések fényében a pártok ismertebb vezetőit.

Csáki György,
EGYETEMI ADJUNKTUS, MSZMP POLITIKAI FŐISKOLA

A nemzetközi pénzügyi rendszer új jelenségeiről

A kapitalista nemzetközi pénzügyi rendszer megingott a 70-es évek elején, amikor az Amerikai Egyesült Ál-

lamok egyoldalúan és önkényesen felfüggesztette a dollár aranyra válthatóságát. A II. világháború végén létrehozott és mintegy három évtizedes működés után a Bretton-Woods-i pénzügyi rendszer megbukott. Cikkünk a kiváltó okokat elemzi, és azt kutatja, hogy az azóta eltelt évtizednyi nemzetközi pénzügyi bizonytalanság milyen következményekkel járt, milyen új jelenségeket produkált.

TOVÁBBI CIKKEINK SZERZŐI

Barbi Balázs,
A MAGYAR KÜLÜGYI INTÉZET TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSA

Losoncz Miklós,
KANDIDÁTUS, AZ MTA VILÁGGAZDASÁGI KUTATÓINTÉZET TUDOMÁNYOS KUTATÓJA

Kreiter Mária,
AZ MSZMP GYŐR-SOPRON MEGYEI BIZOTTSÁGA TITKÁRA

Németh Mária,
TANÁRSEGÉD, BÁNKI DONÁT GÉPIPARI MŰSZAKI FŐISKOLA

Németh József,
A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK KANDIDÁTUSA, EGYETEMI DOCENS, BUDAPESTI MŰSZAKI EGYETEM

Soproni Andrásné,
FŐISKOLAI TANÁRSEGÉD, ÁLLAMIGAZGATÁSI FŐISKOLA

Stier Miklós,
AZ MTA FILOZÓFIAI ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK OSZTÁLYÁNAK TUDOMÁNYOS TITKÁRA

Szomszéd Imre,
A TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYOK KANDIDÁTUSA,
A POLITIKAI FŐISKOLA DOCENSE

Zentai Gábor,
AZ MSZMP TUNGSRAM RT. PB-TITKÁRA

KREITER MÁRIA

IDEOLÓGIAI NEVELÉS

TAPASZTALATOK ÉS FELADATOK GYŐR-SOPRON MEGYÉBEN

Az ideológia területén dolgozók egyetértenek abban, hogy az eredményes, jó hatásfokú marxista propaganda a leghatékonyabb fegyver a nyugati propaganda hatálytalanítására. Azt kell elérni, hogy az emberek az első információt, a felvilágosítást, a választ az új kérdésekre a mi propagandánktól, tömegtájékoztatásunktól kapják, mert a beállítottságban az első információ a döntő hatású. E· feladat mind tökéletesebb megoldása mellett is szükség van az *ellenséges propaganda tanulmányozására,* az ellenség jobb megismerésére, hogy ki tudjuk számítani taktikai lépéseit és valóban felkészítést tudjunk adni annak fogadására. Nevezhetjük ezt megelőző propagandának. Ugyanakkor szükséges a nyugati propagandára történő válaszadás is, vagyis a hamisítások, torzítások feltárása, az információk tartalma mögötti ellenséges szándék, támadás leleplezése. Ebben a pártalapszervezetek, de az irányító pártbizottságok is elsősorban központi elemzéseket, tudományos vizsgálati eredményeket igényelnek, amelyeket fel tudnak használni a politikai nevelésben, az ellenséges propaganda jövőbeni lépéseire történő felkészítésben.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy az ideológiai behatás lehetőségének felméréséhez elengedhetetlen a közhangulat, a tömegek magatartásának ideológiai és pszichológiai tanulmányozása, a társadalmi és a mindennapi tudat mélyebb ismerete.

A megye jellemzői a külső ideológiai hatások szempontjából

Győr-Sopron megye lakosságát földrajzi helyzetéből és történelmi múltjából adódóan a többi megyénél nagyobb mérvű és intenzívebb külső hatások érik.

Ebben első helyre tettük az osztrák tv-adások jó vételi lehetőségét, s kiterjedt nézettségét a német nyelvet beszélők és nem értők körében. A megye lakosságának reprezentatív felmérés alapján 8,8 százaléka rendszeresen, 26,5 százaléka gyakran, 43,2 százaléka ritkán nézi a bécsi televízió programját.

A televíziónál kisebb jelentőségű a nyugati rádióadók hatóköre, mivel az idegen nyelvű adásokat igen kevesen követik figyelemmel. A magyar nyelvű adásokat (SZER, London, Vatikáni rádió) sem rendszeresen, de időszakonként jelentős arányban igénybe veszik. A felnőtt lakosság kiélezett helyzetben összehasonlításként (25,5 százalék), kíváncsiságból (15,8 százalék), mások háttérinformációért (9,7 százalék) hallgatják a nyugati adók magyar nyelvű adásait, többen pedig (14,4 százalék) a szórakoztató programokért. A középiskolás és szakmunkástanulók elsősorban a könnyűzenei műsorokat hallgatják.

A tömegtájékoztatási eszközök mellett egyre növekvő mértékben kell számolni a személyes kommunikáció hatásaival. A rokoni kapcsolatok fennmaradása és ápolása egyre kiterjedtebb turistaforgalommal egészül ki. A megye határállomásain belépő tőkés állampolgárok száma évről évre nő. Például ez év első felében 840 ezer nyugati vendéget fogadtunk, akik közül 530 ezer osztrák állampolgár volt. Természetesen a többség csak átutazik megyénken, de igen jelentős az 1—2 napig megyénkben tartózkodók számszerű növekedése is. Elsősorban rokonlátogatás, gyógykezelés, gyógyfürdő, bevásárlás, szórakozás, különböző szolgáltatások igénybevétele az utazás célja. A forgalom nagyságának szemléltetésére egy adat: 1984 júniusában csak a soproni határátkelőnél 59 879 osztrák állampolgár lépte át a határt (az előző évi azonos hónapban 51 349 fő).

A határforgalom a kiutazó magyar állampolgárok számával is egyre nő. A megye lakosai közül legtöbben Ausztriába, Olaszországba, NSZK-ba és Franciaországba utaznak turisztikai céllal. A nyugaton szerzett benyomásaik (elsősorban a fogyasztói társadalomról) jelen vannak a megye közvéleményének alakulásában.

Az elmúlt években a gazdasági, a tudományos és a kulturális élet területén bővülő kapcsolatok is elősegítették az állampolgárok sokoldalú nemzetközi érintkezését. Megyénk sok vállalata, gazdasági egysége aktív kereskedelmi kapcsolatokat, sok intézménye szakmai, kulturális és sportkapcsolatokat épített ki tőkés partnerekkel. Az együttműködésben résztvevők körében elkerülhetetlenek a nyugati propagandával, életmóddal, életvitellel való találkozások. Hozzá kell tennünk, hogy egyes nyugati szervek és személyek erről tudatosan is gondoskodnak (politikai befolyásolás, kintmaradásra való csábítás).

Mindezek és a feszültebbé váló nemzetközi helyzetben várhatóan erősödő nyugati fellazítási törekvések indokolttá tették a nyugati propaganda hatásaival való foglalkozást. Társadalmi aktívák 1519 felnőtt dolgozót és 500 középiskolai és szakmunkástanulót kérdeztek meg. A kiválasztás véletlen és irányított módszerrel történt, az alábbi összetétel alakult ki: a megkérdezettek 25 százaléka párttag, 27,2 százaléka nyolc általánost, 17,3 százaléka főiskolát, egyetemet végzett. Beszél, ért németül 20,7 százaléka, rokona él nyugaton 38,2 százalékának, rendszeresen tartja a kapcsolatot 32 százalék, turistaként járt nyugati országokban 38 százalék.

A tartalmi kérdések két témakör köré csoportosíthatók: Miért veszik igénybe a nyugati propagandát sugárzó tömegtájékoztatási eszközöket? Az élet- és munkafeltételek összehasonlításában milyen értékrendet állítanak fel?

A felmérés tanulságai

A magyar tömegtájékoztató eszközök munkáját illetően eléggé megoszlottak a vélemények. A megkérdezettek 15,9 százaléka szerint a magyar napi-

lapok, a rádió és a tv hírközlése a valóságot hűen tükrözik. 72,2 százalék úgy nyilatkozott, hogy amit közölnek az valós, de nem számolunk be mindenről, míg 17 százalék véleménye szerint egyoldalúan mutatjuk be az eseményeket. Nem elhanyagolható arányban (21,9 százalék) nyilatkoztak úgy, hogy a magyar tömegkommunikáció kevésbé tájékoztat, alacsonyabb színvonalú.

Különösen a gyorsaság terén várnak előrelépést. Elgondolkodtató, hogy az iskolai végzettséggel arányosan nő a hiányérzet. Az emberek többsége a napi munka után gyors, pontos híranyagot és szórakoztató műsorokat igényel. Ebben egy kis ellentmondás is felfedezhető, mert a bécsi tv-nézők többsége a szórakoztató műsorokat (39,7 százalék) és a sportközvetítéseket (35,2 százalék) jelölte meg, s csak 6,5 százaléka nézi a politikai információkért. Ez azt mutatja, hogy a lakosság többsége a magyar hírközlő szervek tájékoztatását veszi igénybe. A TV Híradó, a Hét a legnézettebb program, ugyancsak igen népszerű a Panoráma, a Hatvanhat, a Kodkázat vagy a Hírháttér műsora. Az utóbbi években a rétegműsornak szánt adások egyre tömegesebb nézettséget értek el. A tömegtájékoztatás folyamatos korszerűsítése, az információk szélesítése éppen ezt a fokozottabb igényt elégíti ki, amely a felmérés idején még hiányként fogalmazódott meg.

A fiatalok 17 százalékánál családi orientáció dönti el, hogy milyen műsort néz, 81 százaléka nyilatkozott úgy, hogy a könnyűzenei programokon kívül a Magyarországot történeti visszapillantásban bemutató műsorok motiválják a nyugati tömegtájékoztatás igénybevételére. Ugyanakkor a magyar TV műsorpolitikájában kevésnek tartják az ifjúsági korosztálynak szóló műsort. A SZER adásainak hatására előfordultak levelezési kapcsolatok is középiskolai tanulók esetében.

A megye lakosságának mindennapi tudatában a nyugati propaganda hatása különböző mértékben érzékelhető. A megkérdezettek 46,8 százaléka teljesen, 49,8 százaléka részben elégedett saját és családja életkörülményeivel. Azt is hozzá kell azonban tenni, hogy 1981-ben még 42,9 százaléka a megkérdezetteknek az életszínvonal javulását várta

és csak 11,7 százaléka nyilatkozott úgy, hogy romlani fog, illetve 30,3 százalék szerint változatlan marad. Az aránylag pozitív vélemények mögött egy elég szilárdnak nevezhető értékrendet tapasztaltunk. A fontossági sorrendet az alábbiak szerint állították fel (a többség):

1. biztonságos, feszültségektől mentes, nyugodt élet;
2. jó közösségben dolgozni;
3. harmonikus családban és baráti körben élni és mozogni;
4. alkotó, tevékeny, felelősségteljes életet élni;
5. az anyagi javak bősége;
6. szabadon, kötöttségek nélkül élni;
7. befolyásos pozícióba jutni, illetve azzal rendelkezni.

Az elégedettségnek reális alapot adhat az is, hogy életkörülményeiket elsősorban az ismerősökkel hasonlítják össze. Jól tudjuk, hogy igen sokszor az általánosításokban a magyar lakosság életszínvonalát a gazdasági fejlettségben jóval előttünk járó nyugati országokéhoz mérik. Érdekes adat ilyen szempontból, hogy a megkérdezett műszaki alkalmazottak 32 százalékánál még mindig tapasztalható a nyugati életforma utáni vágy, ami valószínűen a magasabb technikai, gépesítettségi szinttel van összefüggésben.

Az életkorral arányosan nő a hazai viszonyok pozitív megítélése. A megkérdezettek 38 százaléka a múlthoz viszonyítva jelentős fejlődést ismer el saját és családja életviszonyaiban. 87,4 százalékának meggyőződése, hogy a hazai viszonyok bármely nyugati országénál jobbak a biztonságérzet és a perspektíva oldaláról.

A szabad, kötöttségektől mentes élet lehetősége 42,4 százalék szerint nálunk jobb, az érvényesülési lehetőség is nálunk jobb (46 százalék), mint nyugaton (16,9 százalék). A propaganda munka gyengeségét mutatja, hogy 36 százalék nem tud válaszolni, ez az arány igen magas.

Az életkörülmények anyagi feltételei, a fogyasztási cikkek bősége 56,9 százalék szerint nyugaton jobban biztosított, de itt is magas, 20 százalék nem

tudja a választ, amit lehet úgy is értékelni, hogy nem akart „negatív" választ adni.

A fogyasztási cikkekhez való hozzájutás lehetőségénél érzékelhető a nyugati propaganda hatása, mivel azt a kitételt, hogy „mindenki számára", kevésbé vették figyelembe. 34,2 százalék szerint nyugaton, 44,4 százalék szerint nálunk jobb és 21,3 százalék nem válaszolt, vagy ténylegesen nem tudja.

A szórakozási lehetőség, a szabad idő kulturált eltöltésének lehetősége 49,8 százalék szerint nálunk, 18,7 százalék szerint nyugaton jobb. A közügyekbe való beleszólás lehetőségénél már egyértelműbb a pozitív megközelítés, mivel nálunk 66,7 százalék jobbnak tartja. Mégis érzékelhető zavar. Azt 7,4 százalék mondja, hogy nyugaton jobb, ugyanakkor 25,8 százalék nem minősítette. Ebből azt a következtetést lehet levonni, hogy a szocialista társadalom politikai intézményrendszeréről, annak demokratikus működéséről még mindig nem adtunk elég információt, illetve a megkérdezettek saját állampolgári jogaikat nem tudatosan gyakorolják.

Ugyanakkor arról, hogy az emberek élete, sorsa alakításában milyen szerepe van, egyértelműbben nyilatkoztak. 77,6 százalék szerint az ember sokat tehet, míg 5,4 százalék szerint isten kezében van, 9,4 százaléknak az a véleménye, hogy bár a sors evilági, az ember tehetetlen.

Összességében ezek a válaszok arról győztek meg bennünket, hogy alapvető értéktorzulás nincs a lakosság tudatában, de sok a bizonytalanság, több olyan információ is jelen van, amely nem szocialista tartalmat hordoz. Azt is megállapíthattuk, hogy a válaszadásban a nők bizonytalanabbak, a „nem tudja" válaszadók közötti arányuk 55,3 százalék, ami az információhiányra is visszavezethető. Jelentősen befolyásolja a válaszokat az iskolai végzettség alakulása is.

Például a jövőről alkotott elképzelésekkel kapcsolatban az alábbi megállapításokat tehetjük: Az alacsonyabb végzettségűek körében nagyobb fokú az optimizmus. Azok között, akik az életszínvonalat illetően romlással számolnak, az átlagosnál magasabb az egyetemi végzettségűek aránya. Ez összefügg nagyobb problémaérzékenységükkel és szélesebb gazdasági ismereteikkel is. (A legború-

látóbbak — az indokoltnál is nagyobb mértékben — a műszaki alkalmazottak voltak.) Egyébként összességében arra a kérdésre, hogy ha életkörülményeit a hasonló munkakört betöltő, nyugati országokban élőkhöz hasonlítja milyen következtetést tud levonni — ilyen válaszok érkeztek: Nyugaton jobb: 13,9 százalék, a sajátja jobb: 11,6 százalék, van amiben a sajátja, van amiben a nyugati a jobb: 49,8 százalék. Nem lehet összehasonlítani: 13,2 százalék, s nem tudja: 11,4 százalék.

Reális értékítéletet kaptunk arra a kérdésre, hogy hazánk külkapcsolatait mennyire tartják fontosnak. Általában szükségesnek tartja 78,9 százalék, a KGST-hez való kapcsolódásunkat pedig 82,7 százalék.

Rákérdeztünk, hogy a szocialista társadalom építésében elért eredményeinket hogyan minősítik. A legtöbben nagynak 43,9 százalék, majd közepesnek 41,9 százalék, 9,7 százalék rendkívül nagynak, 1,6 százalék kicsinek.

Némileg eltérő tartalmat tükröz a középfokú iskolákba járó *tanulók* kérdőíveinek összesítése.

A magyar televízióról úgy nyilatkoztak, hogy 36,6 százalék rendszeresen és szívesen nézi a politikai műsorokat, ugyanakkor 25,6 százalék a legkevésbé ezeket szereti. A diákok 70 százaléka saját ízlése szerint nézi a bécsi televíziót és csak 17,6 százaléknál dönti el a családi orientáció. A határhoz kozelebb eső városokban többen — feltehetően a nagyobb nyelvtudás miatt is — átlagban 17 százalék nézi rendszeresen az adásokat, 37,2 százalék gyakran és 35 százalék ritkán.

A „miért nézi?" kérdésre az alábbi válaszokat adták:

— a világ eseményeiről tájékoztat 32,6 százalék
— az érdekes műsorok érdeklik 23,7 százalék
— a magyar TV unalmas 21,7 százalék
— ott jobban megtalálja a fiataloknak szóló műsort 14,5 százalék

A „milyen műsorokat néz meg?" témakörben elég érdekes a válaszok aránya, bár itt több választ is adhattak. 44,6 százalék hírek, világesemények; 44,4 százalék kalandfilmek, krimi; 26,2 szá-

zalék sport, szórakoztató műsorok; 31,1 százalék politikai információk; 17 százalék ismeretterjesztő adások — megjelölést adott.

A diákok véleményalkotásában egyértelműen kimutatható, hogy a nyugati tv-adás, rádióhallgatás gyakorisága összefügg a nyugati életforma fölényének elfogadásával. Néhány bizonyító összefüggés: A bécsi televíziót rendszeresen nézők 43 százaléka vallja, hogy nyugaton szabadabb az élet és csak éppen fele, akik azon az álláspontón vannak, hogy nálunk kedvezőbbek a viszonyok. A gyakori nézők között 35,7 százalék a nyugatot, 23 százalék a hazai viszonyokat tartja jobbnak. Feltűnő, hogy azoknál, akik ritkán vagy egyáltalán nem nézik a bécsi televíziót, ismét a „nyugaton jobb a helyzet" javára tolódnak el az arányok.

Úgy tűnik, hogy akik a nyugati adókat a világesemények és a Magyarországra vonatkozó hírek miatt hallgatják, határozottabban foglalnak állást, mint azok, akik a zenei műsorokért nézik, hallgatják. A többi kérdésre adott pozitív válaszok nagy aránya azt mutatja, hogy többségében a magyar tömegtájékoztatás híranyagait fogadják el.

Az iskola utáni érvényesülési lehetőségeket nálunk jobbnak tartja 70,1 százalék a tanulási, továbbtanulási lehetőséget 72,1 százalék. A nyugodt, biztonságos élet feltételeit 92,8 százalék tartja jobbnak nálunk, míg az életkörülmények anyagi feltételei nyugaton jobbak választották 70,2 százalékban. A szórakozási lehetőségeket, a szabad idő kulturált eltöltésének lehetőségét a fiatalok nyugaton ítélik jobbnak, 58,4 százalékban. Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy a saját családi életüket 62,9 százalék rendezett, boldog minősítéssel, 23,6 százalék többé-kevésbé rendezettként jelölte, csupán 1 százalék nyilatkozott úgy, hogy rendezetlen.

Ezek az adatok módot adhatnak olyan következtetés levonására is, hogy a nyugati befolyásolás, a reklám, a szórakoztató filmek nem tudják a diákok életszemléletét döntően befolyásolni — bár helyenként bizonytalanságokat okoznak. Ezt a szocialista értékek megbecsülésére nevelő iskola eredményének is tekinthetjük. Ugyanakkor a nevelési folyamatban jobban figyelembe kell venni a diákok sok-

oldalú tájékozódását, politikai és világnézeti kérdésekben hiányos ismereteiket. Jobban meg kèll oldani a családi és iskolai nevelés, az ifjúsági mozgalom törekvéseinek összehangolását.

Mi és hogyan befolyásolja a közvéleményt?

A munka folyamatában erősödött az a felismerés — s ezt a kérdőívek feldolgozása is igazolta —, hogy a *közvéleményt,* amely a társadalmi tudat sajátos kifejeződése, mélyebben, részletesebben és folyamatosan kell elemezni. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a közvélemény elsősorban az életviszonyokat lényegesen érintő döntésekhez kapcsolódik.

A *nyugati propaganda* irányítói ezzel tisztában vannak, s az utóbbi időben a szocializmus „védőjeként", a szocialista értékek, a fejlődési lehetőségek „féltőjeként" lépnek fel. Pl. nem elég gyors a termékszerkezet-váltás, a beruházáspolitikát rossznak tartják, mert nem tudja biztosítani a jövőt, a magyar adósságállomány visszafizetési kötelezettségeit eltúlozzák, a munkaerő-gazdálkodás, a bérpolitika „megjavítására" vannak javaslataik, s állandó témaként tárgyalják a magyar árpolitikai intézkedéseket. Általában mindennek a „másik oldalát" tűzik programjukra. Például arról írnak, hogy nálunk kapun belüli munkanélküliség van, nem hatékony vállalatokat is eltartunk. Amikor a soproni ÉPGÉP további léte vagy átszervezése volt a napirenden, már megjelent, hogy „Magyarországon szélnek eresztik a munkásokat". A nyugdíjasok helyzetét többszörösen taglalva a SZER valós nehézségekről is hírt adott, de a reálisnál magasabbra teszi a létminimumot. Arról szól, hogy hiányzik az állami gondoskodás, ami nem igaz, és „embertelenül rossz körülmények" vannak a szociális otthonokban. Ez évben az Alkotmányról, mint „üres jogok gyűjteményéről" emlékeztek meg. A kommunista diktatúra szabadságellenes, az alkotmány nem nyújt védelmet „a brutális önkény esetleges visszatérésével szemben" — hangoztatták.

Az ilyen propagandának nincs hitele a megye lakossága körében. Másképpen jelentkezik a hatás,

ha a nyugati adók olyan eseményekkel, tényekkel foglalkoznak, amelyekről a magyar tömegtájékoztatás még nem vagy kevés hírt adott. Különösen a propagandisták helyzete nehéz, amikor tőlük kérdezik, hogy „Miért nem mondtunk mi erről valamit?", vagy „Igaz-e ez meg ez?"

Másképpen kell közelítenünk az *osztrák televízió* adásainak közvéleményt formáló lehetőségeihez. Néhányan hivatkozva az ország semlegességére, eleve objektívnek tekintik az adások tartalmát, s elfeledkeznek arról, hogy ez is burzsoá tájékoztatási eszköz. Az is megtévesztő, hogy az osztrák TV igyekszik tájékoztatási munkáját pártokon, ideológián felülállónak beállítani. Pl. a belpolitikában egyaránt helyet adnak a kormányon levő és az ellenzékben levő pártok képviselőinek, ezzel is hangsúlyozva a polgári demokrácia érvényesülését.

A felmérésből kapott adatok is bizonyítják, hogy ez azok körében hat, akik nem rendszeresen nézik az adásokat, sőt a nyelvet sem értik, így formálisan közelítik a kérdést. Azok, akik rendszeresen nézik az adásokat, megállapíthatták, hogy abban igen kevés helye van a hazánkról és a többi szocialista országokról, fejlődésünkről, eredményeinkről való tájékoztatásnak. Sokszor hetekig, hónapokig sem hangzik el Magyarország neve a híradásokban.

A hatás felmérésénél azt is figyelembe kell vennünk, hogy a lakosság jelentős hányadának már nincs közvetlen tapasztalata a kapitalista társadalomról. De a miénkkel ellentétes társadalomról nem kapnak reális képet a bécsi TV műsoraiból sem.

Összességében Győr-Sopron megye lakosságáról elmondható, hogy a nyugati propaganda sem tartós ideológiai hatást, sem politikai bizonytalanságot nem tudott kelteni. Ezt igazolja a lakosság aktív részvétele a gazdasági feladatok megoldásában, a megye gazdaságának az országosnál nagyobb ütemű fejlődése és minőségi színvonala, a közélet, a művelődési igények folyamatos szélesedése. A megye lakosságának általános műveltsége, az iskolázottsági szint, a politikai érettség és a mindennapi munkában szerzett személyes tapasztalatok alapján a mindennapi tudatban is megszilárdultak

a négy évtizede folytatott szocialista építés eredményei. Mindehhez egyre hatékonyabban járult hozzá a hazai tömegtájékoztatás és a propagandamunka.

☆☆☆

Az ellenséges propaganda hatókörének szűkítésében a legfontosabb, hogy a döntések előkészítésébe, a központi és helyi feladatok kidolgozásába minél szélesebben vonjuk be a párttagokat és a lakosságot. Tovább kell erősíteni a határozatok, az új kezdeményezések és intézkedések megértetéséhez, elfogadtatásához kapcsolódó tájékoztató és agitációs munkát. Írásos és szóbeli formában is gazdagítani kell a meggyőző erejű érvanyagokat, s időben is gyorsítva kell eljuttatni az alapszervezetekhez. („Érveink", alapszervezeti tájékoztatók, propaganda segédanyagok.) A tájékoztatás tartalmi hitelességével, szélesítésével, a közösségi fórumok agitatív erejével jobban tovább kell növelni az önálló véleményalkotási készség fejlődését. Ebben kiemelkedő jelentősége van a megye életéről széles körű tájékoztatást adó, 95 ezer példányban megjelenő Kisalföld c. megyei lapnak, a lakosság körében közkedvelt Győri Körzeti Rádió-stúdiónak és agitatív erejénél fogva a megyében megjelenő 23 üzemi újságnak. Eredményként tekinthetjük, hogy a mi propagandánk hatásfoka egyre nő, amit elsősorban a valóságtartalommal értünk el. Így kevés rés marad a „másik" tájékoztatás számára. Ez azonban fordítva is igaz. Amennyiben mi nem adunk időben és kielégítő válaszokat, a saját hitelességünk csökken, s akkor hat a régi reflex: „nézzük meg, hallgassuk meg, mit mondanak amott!".

Megnehezíti a felvilágosító, politikai nevelő munkát az ellenséges propaganda, ha előbb foglalkozik az élet által felvetett kérdésekkel, mint mi tesszük. Ezért sem szabad diffenzívába kerülni, de nincs is rá ok. Minden területen ismerjük eredményeinket, gondjainkat, tisztában vagyunk erényeinkkel és hibáinkkal, tudjuk hiányosságainkat és programunk van a megoldásokra. Ezt kell minden erővel és eszközzel tudatosítani.

SZOMSZÉD IMRE

A POLITIKAI INFORMÁCIÓ ÉS AZ AGITÁCIÓ

A propaganda és az agitációs munka szoros egységben vállalkoznak arra a feladatara, hogy sajátos eszközeikkel mind eredményesebben segítsék elő a szocialista tudat térhódítását, a párt politikájának az elfogadtatását és megvalósítását. A marxista—leninista ideológia, a politikai felvilágosító munka alaptétele, a munkásosztály és annak forradalmi pártja által vezetett harc felismertetése és a cél elérésének maximális segítése. Mind az MSZMP, mind a testvérpártok tapasztalatai arról tanúskodnak, hogy a néphatalom megteremtése, a szocializmus felépítése csakis a párt vezető szerepének növekvő érvényesülésével a dolgozó tömegek aktív közreműködésével lehetséges. A szocialista társadalom tudományos irányításához ugyanis nem elegendő a célok és a feladatok kidolgozása, hanem az is szükséges, hogy a dolgozók értsék a célokat és feladatokat, s tudatosan járják végig a célokhoz vezető utat. Mindez azt is jelenti, hogy a szocialista építés minden időben megköveteli a párt ideológiai nevelő tevékenységének működését. A szocializmus építésének mai viszonyai között most minőségében kell e tevékenységet megújítani, a mai követelményeknek megfelelően kell az eszmei, politikai munkát végezni. A feladat ellátására a pártnak és tagjainak mind felkészültebbé kell válni. Ennek a feladatmegoldásnak nélkülözhetetlen eszköze a politikai információ és a politikai agitáció.

Az elmúlt évek tapasztalata bizonyítja, hogy az eszmei-politikai nevelő munka összetett, sokrétű tevékenység, amelynek végzése csakis a komplexitás biztosításával érheti el a várt eredményeket. Mindebből az is fakad, hogy ezen a területen sem szabad parcellázni, és az egyes elemeket egymástól elválasztani. Ugyanakkor az is tapasztalat, hogy az eszmei, a politikai nevelő munka egyes területei egymáshoz való kapcsolódása, egymásra épülése, kölcsönhatása nagymértékben meghatározza az itt végzett munka hatékonyságát.

A párt munkájában figyelemre méltó helyet foglal el a párttagság magatartásának, a politikai folyamatokban való részvétele motivációinak a tagságnak a párt egész tevékenységéről, politikájáról, annak gyakorlatáról alkotott véleményének megismerése és formálása. A párt egész tevékenységének fontos kérdése, hogy a fejlődés mai szakaszában a politikai információ milyen szerepet tölt be a pártdemokrácia fejlesztésében. A párt sokféle fórumot, módot, formát, lehetőséget teremt arra, hogy a tagság észrevételeit, véleményt, javaslatot tehessen a párt politikájával, annak továbbfejlesztésével kapcsolatosan. Ezzel együtt lehetőséget teremt arra, hogy a lakosság a különböző társadalmi rétegek véleményt nyilvánítsanak a fontos társadalompolitikai határozatok, döntések végrehajtásáról, a közvetlen környezetüket érintő kérdésekről, az eredményekről és a törekvéseikről.

Ennek egyik formája az informálódás. A politikai információ, vélemény a párt politikájáról, tevékenységéről, a kül- és belpolitikai eseményekről, a kulturális élet, a gazdaság, az állami szervekben végzett munkáról, a munkáskollektívák és a különböző társadalmi rétegek hangulatáról, mindazon magatartásról, vagy jelenségről, amely politikai jelleget ölt. A politikai információ olyan tartalmi kérdés, amely többek között megmutatja a párt demokrácia szintjét, a véleménynyilvánítás formáját, érettségét, az adott szervezet munkáját, a politika rugalmasságát, a beleszólás lehetőségét, tehát azt a helyzetet, amelyben a politikai döntések realizálódnak.

A tagság, a tisztségviselők, a különböző társadalmi rétegek véleménye nélkül elképzelhetetlen lenne a demokratikus centralizmus érvényesítése. A politikai információnak a párt munkájában jelentős szerepe van, rendszere kialakult, eredményesen működik és sokirányú segítséget nyújt a vezetés számára a politikai munka végzéséhez. Az MSZMP XII. kongresszusa megerősítést nyert, hogy a párt „politikájának alakításában épít a tömegek tapasztalataira, véleményére és cselekvő támogatására". A politikai információ mindenek-

előtt a lehetőségeknek megfelelően sajátos eszközeivel hozza felszínre a tömegek véleményét és segíti elő a párt egész tevékenységének jobbá tételét.

A politikai információs munka alapját az MSZMP Politikai Bizottsága 1968. december 10-i határozata, valamint az MSZMP KB Titkársága 1973. március 12-i és 1977. március 28-i állásfoglalása képezi, amely kimondja: A politikai információ alapvető feladata, hogy továbbítsa a párttagság, a társadalmi rétegek, a tömegek véleményét a párt és a kormány politikájáról. Hozza felszínre a központi és a helyi irányító szervek határozatairól, gazdaságpolitikai intézkedésekről, valamint minden olyan tevékenységről alkotott véleményeiket, amelyek politikai jelentőségűek. A pártbizottságok heti és havi információs jelentéseik szóljanak a párt belső életéről, a közhangulat alakulásáról. Összegezzék a fontos társadalompolitikai véleményeket, a termelés eredményeit és gondjait, a kereskedelem, a szolgáltatás, a közoktatás, a közművelődés, az állami élet, a közigazgatás, valamint az egészségügyi kérdésekkel összefüggő hangulati elemeket.

A politikai információval szemben támasztott követelmények megtartása minden pártszervezettől felelősségteljes munkát követel. Gondoskodni kell arról, hogy a beérkezett információkat gyorsan és szakszerűen rendezzék és azokat valósághű tartalmuk változtatása nélkül továbbítsák a rendeltetési helyükre. Az információ legyen megbízható, ellenőrzött és áttekinthető. Napjainkban megnőtt információhalmaz és annak gyors feldolgozása felelősségteljes munkát kíván. Az emberek mind többet kívánnak tudni a világban, az országban, valamint a szűkebb környezetükben, a gazdaságban, a társadalompolitikában végbemenő változásokról. Ugyanakkor mindinkább részt kívánnak venni a végbemenő folyamatok alakításában is. Véleményük nyilvánításával elő akarják segíteni a fejlődés menetét. A pártszervezetek munkájában minden olyan jelzés, amely kapcsolódik a politika kimunkálásához, továbbfejlesztéséhez, az irányításhoz, a végrehajtáshoz, a politikai információ fogalmába tartozik.

Ezért a pártszervezeteknek a sokirányú nevelő,

felvilágosító munka segítségével és a vélemények hasznosításával elő kell segíteni a reális véleménynyilvánítás érvényesülését. Biztosítani kell, hogy az információ figyelembevétele segítse elő a vezetést, a helyes döntéshozatalt.

Az információ azonban nemcsak a döntéshozatalt segíti elő, hanem hozzájárul a határozatok, az állami, gazdasági döntések, intézkedések megvalósításának a segítéséhez is. Éppen ezért a pártszervezeteknek körültekintően kell kezelni az információt, amely minősíti a hozott határozatok, intézkedések végrehajtásával kapcsolatos pozitív és negatív jelenségeket.

A párt nem alkalomszerű jelenségnek tekinti az információt, hanem azt a politikai munka állandó elemeként kezeli. Úgy fogja fel, mint kapcsolatrendszert, a párt, az állami, a társadalmi szervek, a gazdasági egységek, az intézmények, illetve a dolgozó tömegek között. A politikai információ olyan jelzőrendszer. amelynek figyelembevétele hasznos segítségül szolgálhat a feladatok kidolgozásához, mind eredményesebb megoldásához. A politikai információs munka fontos szerepet tölt be a pártszervezetek ülései előkészítésében, döntéseik meghozatalában, elfogadtatásában és annak végrehajtásában.

A politikai információ olyan jelzőrendszer, amelynek hasznosítása erősíti a párt és a tagság, a párt és a tömegek kapcsolatát, amely véd a meglepetésektől, ugyanakkor óv az elbizakodástól.

A marxista—leninista párt a politikai információt nem becsülheti túl, de nem is mellőzheti. A pártszervezeteknek az információ birtokában világosan kell látniok az emberek véleményét, hangulatát a tömegesen vagy elszórtan előforduló jelzéseket, a köznapi tudatot. Hisz az adott kérdések megítélésében a társadalom különböző rétegeit figyelembe véve nagyon ritka, hogy azok véleménye teljes mértékben egybehangzóak legyenek. Mindezek abból a tényből fakadnak, hogy a társadalom struktúráján belül az érdekek, az anyagi viszonyok és a kulturális szintek még nagyon eltérnek egymástól. Ugyanakkor a vezetésre hárul az a felelősségteljes munka, hogy irányításával segítse elő a reálisabb érdekegyeztetést, az aktívabb, a cselek-

vőbb feladatmegoldást. Napjainkban ez a munka látszik a legnehezebbnek és a legbonyolultabbnak, hisz mindent összevetve, csakis az össztársadalmi érdek prioritásával lehet közelebb kerülni a feladatok eredményesebb megoldásához.

A politikai információs munka gazdag lehetőséget kínál a vezetés és a tömegpolitikai munka számára. A felszínre hozott vélemények szinte mindenkitől igénylik a felelősségteljesebb munkát. A pártszervezetek az állami és gazdasági szerveknek, a tömegszervezeteknek és tömegmozgalmaknak, az egyesületeknek és szövetségeknek szinte mindennap újabbnál újabb megrendeléseket fogalmaznak meg. A politikai információ nagysága és jelentősége éppen abban rejlik, hogy a társadalom minden területéről felszínre hozza a reális vagy reálisnak vélt véleményeket, kérdéseket. A XII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól az MSZMP Központi Bizottsága az 1983. április 12—13-i ülésén megállapította: „Minden segítő kritikát, alkotó gondolatot figyelembe kell venni, igényeljék és vegyék figyelembe a dolgozók véleményét, erősítsék a közös cselekvés alapját . . ." A pártszervezetek feladata annak biztosítása, hogy minden szintű vezetés hasznosítsa munkájában a politikai információt. Más szóval a politikai információ segít a vezetésnek, de részt vállal a tömegpolitikai munka tervezésének és végzésének az eredményesebbé tételében is.

Az információ és az agitáció kapcsolata

A pártszervezetek politikai információs munkája az agitációs tevékenységgel szoros egységben tölti be hivatását. Hisz a politikai információ jelentőségét többek között az is adja, hogy a felszínre hozott véleményeket, az agitáció is gazdagon hasznosítja. Az információs munka az agitáció sokrétűségét azzal is gazdagítja, hogy választ kér a dolgozók felvetett kérdéseire, párbeszédet, véleménycserét sürget a vitatott kérdések tisztázására. Különösen így van ez a nagyobb politikai, gazdasági és kulturális akciók, de minden más, a lakosságot érintő intézkedések idején. Az agitáció persze nemcsak az in-

formációval, hanem a propagandával, a tájékoztatással, az állami szervek, a gazdasági egységek, a tömegszervezetek, mozgalmak, egyesületek stb. tömegpolitikai tevékenységével együtt tölti be a szerepét. (Erről a Propagandista c. folyóirat 1980/3. számában „A politikai információ és a propaganda, valamint az 1981/5. számában „A politikai tájékoztatás és a propaganda" címmel közölt cikket.)

Az agitáció alapvető rendeltetése a párt politikájának közvetítése, a tömetek tudatának formálása, a jó társadalmi közérzet kialakításának a segítése, a dolgozók mozgósítása a szocialista építés feladatainak a megvalósítására. Más szóval az agitáció lényege abban van, hogy az egyes emberekhez szólva elősegítse a napi társadalompolitikai feladatok megvalósítását és a dolgozó tömegek tudatformálását. Az MSZMP XII. kongresszusa is konkrét feladatot határoz meg az agitációs számára: „Az agitáció meggyőzőbben s konkrétabban mutassa be építőmunkánk eredményeit, adjon választ a dolgozók kérdéseire, világítsa meg politikánk céljait, az összefüggéseket az országos és a helyi feladatok között, és mozgósítson megvalósításukra."

A politikai információ adta lehetőségek jobb kihasználása az agitációs munkától is nagyobb felelősséget és bátrabb kezdeményezőkészséget követel. Jóllehet, az elmúlt években gazdagodott az agitációs munka, eredményesen szolgálta a párt politikájának megvalósítását. A mai körülmények azonban megkövetelik a politikai agitáció karbantartását, mindenekelőtt a minőség színvonalának növelését. Az agitációt is alkalmasabbá kell tenni a szocialista építés nehezebb feltételei között végzett munka segítésére, az ellenünk irányuló ellenséges propaganda leleplezésére, a párt iránti bizalom növelésére. Ennek során nagyobb figyelmet kell fordítani a helyi tennivalók kimunkálásának ösztönzésére, a központi és a helyi összefüggések megmutatására. Az agitációnak alapvető szerepe, hogy segítse elő a gyorsabb helyzetfelismerést, mind szélesebb körben az eligazodást a bonyolult összefüggésekben, ösztönözzön a cselekvőkészség kibontakoztatására.

A Politikai Bizottság 1979. március 27-i határozata rámutat: „Az agitáció változatlan feladata,

hogy marxista—leninista elkötelezettséggel, konkrét tényekre alapozva, az emberek tapasztalataira építve járuljon hozzá a szocialista tudatformáláshoz, a napirenden levő kérdésekben a társadalom elméleti és cselekvési egységének szüntelen erősítéséhez. Az agitáció továbbra is legyen személyhez szóló, konkrét, megalapozott és meggyőző. Juttassa kifejezésre a napi feladatok és a fejlett szocialista társadalom építésének távlati céljai közötti összefüggéseket."

A politikai információ és az agitáció közötti kapcsolat azért is lényeges, mert a pártmunka alkotó elemét képezik, felszínre hozzák a minősítő véleményeket, majd részt vesznek azok megválaszolásában. Ma elmondható: a párt információs csatornái megfelelően működnek, az agitációs munka formái és módszerei beváltak, azok eszköztárai gazdagodtak. Ugyanakkor állandó feladat annak biztosítása, hogy az agitáció betöltse mozgósító, lelkesítő, cselekvésre késztető szerepét. Ez természetesen nem könnyű feladat annak ellenére sem, hogy az agitációs munka tárgyi és személyi feltételei is javultak.

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1982. május 18-i ülésén a pártalapszervezetekben folyó agitációs és propagandamunka helyzete, továbbfejlesztésének feladatai című napirend tárgyalása során többek között rámutatott: „Az eredményesebben, hatásosabban végzett agitáció és propaganda feltétele, hogy az alapszervezet vezetősége, a propagandista és az agitációs aktíva hálózat jól ismerje a politikai élet fontos kérdéseit, a párt határozatait, állásfoglalásait, tájékozott legyen az üzem, az intézmény, a lakóterület helyzetéről és a környezetében élő embereknek a gondolkodását, eszmei-politikai arculatát, nézeteit, az egyes konkrét kérdésekről alkotott véleményét. Ilyen módon tájékozódva, gondosan és körültekintően tervezze meg a meggyőző munkát."

A pártszervek és -szervezetek — az elvárásoknak megfelelően — sokirányú tevékenységet végeznek az agitációs és információs munkával foglalkozók alaposabb felkészítése érdekében. A figyelem arra irányul, hogy a szakismeret mellett kellő mennyiségű és minőségű háttéranyag biztosításával is se-

gítsék elő a munka tartalmasabbá tételét. A felkészítő előadások, továbbképző tanfolyamok, az alkalomszerű központi és helyi kérdésekről szóló tájékoztatók hasznos eszközei és fórumai is ezen munka segítésének. Az alaposan átgondolt, körültekintő munkával mindinkább elérhető, hogy hozzáértőbbek, szakavatottabbak legyenek mindazok, akik a politikai információval és az agitációval foglalkoznak. Csakis a sokirányú, tartalmas munka, a bátor kezdeményezés teszi lehetővé, hogy a politikai információ adta megrendelések sokasága megfelelően épüljön be a párt széles körű agitációs, meggyőző tevékenységébe.

Közismert, hogy az agitáció tartalmát a párt politikája határozza meg, amely politika maximálisan megköveteli a tömegeket érintő és őket érdeklő kérdésekkel való foglalkozást. Az információban jelzett kérdések mind a pártszervezetek, mind az agitációs és propaganda munka számára konkrét feladatot jelentenek. A politikai információ tehát olyan jelzőrendszer is, amely mutatja a párttagság és a közvélemény politikai állapotát a mindennapi munkában való helytállását.

Az információ és az agitáció szoros egységet képez, dialektikus kölcsönhatásban mutatják a pártmunka sikereit, vagy gyengeségeit, Érzékelteti, hogy a pártszervezeteknek miben sikerült előbbre lépni és miben jelentkeznek lemaradások, amelyek gátolják a fejlődést. Az agitációnak éppen ezért kulcsfontosságú feladata az információ hasznosítása. A politikai meggyőző munkában csakis akkor lehet jól megoldani a feladatokat, ha a helyi eredményeket és gyengeségeket nem rejtik véka alá, hanem azokat a párt általános politikájával összefüggésben mutatják meg.

A politikai információ és az agitáció összefüggéseinek a reális ismerete nélkül nem képzelhető el az eredményes meggyőző munka. Légüres térben az adott területen, az adott kérdés figyelmen kívül hagyása nem segíti elő a megértés szintjét, hanem inkább tovább mélyíti a kétkedést, amely végül bizalmatlansághoz vezet. A párt törekvései a jövőben is arra irányulnak, hogy a szocializmus építése tovább erősödjék, az építőmunka érjen el újabb eredményeket. E törekvéshez meg kell nyerni a

társadalom valamennyi osztályát és rétegét, az ország dolgozó népét. Döntő fontosságú kérdés, hogy a kommunisták a nehezebb feladatokat is vállalva, a marxista—leninista eszmét képviselve valósítsák meg a párt politikáját. E feladatokról szólva a kommunisták számára a párt XII. kongresszusa meghatározta: „... fokozzák politikai aktivitásukat, fordítsanak az eddigieknél nagyobb figyelmet a tömegeket foglalkoztató problémákra". Az agitáció tehát akkor teljesíti küldetését, ha a párt politikájának szellemében a dolgozók figyelmét az alapvető kérdések összefüggéseire, azok megértetésére irányítja. Válaszol az őket érdeklő kérdésekre és megfelelő közhangulatot alakítva segíti a napi célkitűzések teljesítését.

Az agitáció, a politikai információt hasznosítva még eredményesebben járulhat hozzá a nemzetközi események, a kommunista mozgalom fejlődése, a szocialista országok sikerei és azok sokoldalú együttműködése gazdag tapasztalatainak a bemutatásához. Az emberek véleményét ismerve jobban elősegítheti a párt általános politikájának a megértetését, elfogadtatását és cselekvő támogatását.

Mindez természetesen csak úgy valósulhat meg, ha a párt gondoskodik a tagság felkészítéséről, jogainak és kötelességeinek a megvalósulásáról, a kezdeményezőkészség fejlesztéséről és véleményének hasznosításáról. A párt szervezeti munkájának javulása mellett is indokolt az a törekvés, hogy a tagság nevelésére kell fordítani a fő figyelmet, amelyhez sokirányú segítséget nyújthat a politikai információ is. Joggal állapította meg az MSZMP Politikai Bizottsága 1983. június 7-i ülésén: „A pártfórumok, a taggyűlések nem eléggé alapozzák meg az egységes kiállás feltételeit, nem vértezik fel a párttagokat a politika képviseletére."

A mai helyzet egységes értelmezésének és értékelésének az előmozdítása megköveteli, hogy valóban a párt fórumai a párttagok meggyőződésének fő színtereivé váljanak. Olyan légkört kell teremteni, amelyben megvalósul az a követelmény, hogy minden párttag felelős a pártért és a párt felelős a tagjaiért. A pártba nem kész kommunisták kerülnek, hanem a szervezetben válnak azzá. A párttagság számára elsősorban a szervezet a legnagyobb

nevelőiskola. Mindenekelőtt a párton belüli színvonalas agitációs és propagandamunka teszi lehetővé a tagság meggyőzését, felkészítését a politika képviseletére. A párt számára a bátor és elkötelezett alapon álló eszmecsere, az aktív politikai párbeszéd adja a legfőbb, a leggazdagabb politikai információt. A politikai információs munka elősegítheti a mozgalmi jelleg erősítését.

Az agitációs munka tartalmi színvonalának emelését akkor lehet igazán magasabb szintre emelni, ha a pártszervezetek biztosítják annak minőségi megújulását. Mindez megköveteli az információs munka fejlesztését is. Kívánatos, hogy a pártszervezetek információs munkája kerülje a rutinszerűséget és tartalmas, konkrét, valósághű véleményeket hozzon felszínre. Adjon az agitáció számára újabb megrendeléseket a politikai, ideológiai meggyőződést igénylő munkához. Másrészt a meggyőző munkát végzők számára sürgesse a propagandát, a tájékoztatást, a kellő háttéranyag biztosítását. Segítse elő, hogy az agitátor valóban magyarázza a folyamatokat, a döntéseket és cselekvésre késztessen a feladatok megvalósításában.

☆☆☆

Az agitációs munka a pártszervezetek által irányított és végzett olyan tervszerű tevékenység, amely rendszeresen hasznosítja a politikai információt. A politikai információ és az agitáció szoros egységben működik. A politikai információ segíti a tömegpolitikai munka sokrétű területét és tartalmi tevékenységét, hatékonyságának növelését. A politikai információ és az agitáció, amely ezer és ezer szállal kapcsolódik össze nem csodaszer, eltúlzása vagy lebecsülése sok kárt okozna a munkában. Éppen ezért rendeltetésének megfelelően, hozzáértő, felelősségteljes módon a pártmunka szerves részeként mind hatékonyabban kell gyümölcsöztetni.

Ha az információ véleményt közvetít, akkor azt az agitáció és a propaganda jellegzetességeinek megfelelően hasznosítsa és segítse elő az ideológiai tisztánlátást, a jövőbe vetett hit erősítését, valamint cselekvőbb munkára mozgósítsa a kommunistákat, az ország dolgozóit.

PALÁNKAI TIBOR

GAZDASÁGI ERŐVISZONYOK A VÁLTOZÓ VILÁGBAN

A gazdasági tényezők a marxista felfogás szerint a nemzetközi erőviszonyokon belül *alapvető és meghatározó szerepet* játszanak. Ezek bonyolult rendszert alkotnak, összetevőik szoros és dialektikus kölcsönhatásban állnak. A nemzetközi erőviszonyok legfontosabb elemei *a politikai, a katonai, a gazdasági és az ideológiai szférák,* de ezen belül is számos résztényező (pl. a vallások szerepe a nemzetközi erőviszonyok szempontjából) vizsgálható. Kétségtelen azonban, hogy **a gazdasági erő végső soron alapját képezi adott országok vagy országcsoportok politikai helyzetének és megítélésének vagy katonai potenciálja fejlesztésének, s a két rendszer közötti békés verseny kikényszerítésének körülményei között stratégiai-politikai jelentőséget kaptak.** A gazdasági erőviszonyok meghatározó jellegét a polgári elméletek egy része is elismeri.

A gazdasági erőviszonyok értelmezése és mérése

A gazdasági erőviszonyokat komplexen több dimenzióban elemezhetjük. Megkülönböztethetjük a *gazdasági erő mennyiségi és minőségi vonatkozásait,* s külön kell foglalkozni az *erőérvényesítés összetevőivel.*

A gazdasági erő **mennyiségi szempontból** adott ország, országcsoport vagy gazdasági egység *gazdasági potenciáljával* egyenlő. Az országok gazdasági potenciálját elsősorban *termelőerőik és társa-*

dalmi termelésük nagysága határozzák meg. A gazdasági potenciál legfontosabb tényezője, a legfőbb termelőerő *az ember*. Ilyen szempontból a gazdasági erő kifejezhető a lakosság számával, a munkaképes korúak és a ténylegesen foglalkoztatottak arányával, vagy nem és kor szerinti összetételével. Ide sorolható a szakképzettek vagy a tudományos kutatók száma és aránya is, bár ez már inkább a minőségi állapotot fejezi ki. A termelőerők anyagi oldalát ezzel szemben a *termelési eszközállomány* képviseli. A gazdasági erőviszonyok és potenciálok konkrét felmérésénél — számbavételi okok miatt — inkább a *társadalmi termelés volumenére* vonatkozó adatokat használjuk, amelyekre a nemzetközi összehasonlítást szolgáló mutatók is általában rendelkezésre állnak vagy kiszámíthatók. A gazdasági potenciálok kifejezésére leggyakrabban használt mutatók ennek megfelelően *a társadalmi termék* (a tőkés országokra a GNP), *a nemzeti jövedelem, valamint az ipari, a mezőgazdasági és energiatermelés volumene*, valamint ezek részmutatói. Fontos mutató egy ország felhalmozott és rendelkezésre álló gazdagsága, vagyis *nemzeti vagyona*. Ebbe részben beletartoznak a természeti kincsek (nyersanyagokkal és energiával való ellátottság), de ide sorolhatók a szélesebb értelemben vett természeti adottságok és földrajzi helyzet (mezőgazdaság és közlekedés fejlesztési lehetőségei). Az éghajlat, a talaj termelékenysége és az időjárási viszonyok nagyban befolyásolhatják az élelmiszerek és más termékek előállítását, a földrajzi helyzetnek pedig (pl. a tengerrel rendelkezés) kereskedelmi, gazdasági és stratégiai jelentősége lehet.

A nemzetközi gazdasági erőviszonyok **minőségi oldalról** is több dimenzióban közelíthetők. *Az emberi termelőerők* oldaláról ide tartozik a lakosság és a munkaerő kulturális és szakképzettségi színvonala, valamint általában fizikai (pl. egészségi) állapota. Társadalmi oldalról fontos a tényleges hasznosítottsága (foglalkoztatottsága és ésszerű kihasználása), szervezettsége és szervezhetősége, innovációs képessége, valamint társadalmi mentalitása (pl. munkafegyelme és erkölcse).

Az anyagi termelőerők minőségét alapvetően a

termelési eszközök műszaki színvonala határozza meg. Korunkat a tudományos és technikai forradalom körülményei között a felgyorsult műszaki haladás jellemzi, s az innovációs képesség a gazdasági fejlődés döntő tényezőjévé vált. Ez különösen vonatkozik a TTF utóbbi évtizedben kibontakozó új szakaszára (mikroelektronika, információs és kommunikációs technika, robotok, biotechnika stb.). A korszerű technika hatalmas anyagi és szellemi potenciálok koncentrációját igényli, s ezzel megnőtt a korszerű műszaki és szervezési ismeretek és képességek monopolizálásának a veszélye. Korunk technikája magas fokú társadalmi tudatosságot és szervezettséget, rugalmasságot és a piaci viszonyokhoz való gyors alkalmazkodást tesz szükségessé. A kiélezett világgazdasági versenyben a hatékony alkalmazkodási erőfeszítések hiányában fennállhat a veszélye, hogy bizonyos világgazdasági régiók és fejletlen országok reménytelenül lemaradnak, s helyzetük kritikussá válik (Japán előretörése, Európa esetleges műszaki periferizálódása, vagy egyes fejlődő régiók további megragadása a gazdasági elmaradottságban.) **A tudományos és műszaki fejlődés gazdasági és katonai vonatkozásokban egyaránt a nemzetközi erőviszony-változások egyik döntő tényezője.**

A gazdasági erő fontos minőségi jellemzője az adott ország *gazdasági szerkezete.* A gazdasági struktúra egyrészt az *ágazati és termékszerkezet* szempontjából vizsgálható. Kézenfekvő, hogy azonos potenciálok ellenére a strukturálisan elmaradott vagy iparilag fejlett ország nem sorolható egy kategóriába, gazdasági ereje nem lehet egyenlő.

A másik fő szerkezeti aspektus a *gazdaság koncentráltsága.* Ez főként az erők mobilizálhatósága és érvényesítése szempontjából jön számításba. A koncentráltság az erők megsokszorozását eredményezheti, és ez a folyamat a nagy társaságok terjedésével és az állam szerepének fokozódásával a világ valamennyi régiójában tapasztalható. A nemzetközi erőviszonyok fontos tényezői a *nemzetközi integrációk,* amelyek közül főként a *KGST* és az *EGK* ért el jelentősebb előrehaladást.

A gazdasági erő további fő minőségi jellemzője a *fejlettségi színvonal.* A fejlettségi színvonal ter-

mészetesen szorosan összefügg a gazdasági potenciállal, a kettő nem választható el egymástól. Erre utal, hogy a fejlettség mérésére gyakran potenciálmutatókat is használnak (pl. a számítógépgyártás volumene vagy a mérnökök száma). A fejlettséget mégis a legáltalánosabban a *társadalmi termelés és fogyasztás egy főre eső mutatóval, valamint a termelékenység színvonalával* fejezik ki. A fejlettségi színvonal összetevőjének tekinthető a technológiai fejlettség, a fejlesztési képesség (pl. új termékek bevezetésének üteme), vagy általában a társadalmi termelés hatékony megszervezése. A fejlettség a gazdasági erőviszonyok szempontjából meghatározó, hiszen nyilvánvaló, hogy azonos gazdasági potenciálok mellett a fejlettebb van előnyös helyzetben. Ez közvetlenül érvényre juthat a katonai potenciálok fejlesztésénél vagy külgazdasági pozíciók elérésénél. A békés gazdasági versenyben a gazdasági potenciálok kiegyenlítődését és a fejlettségbeni felzárkózást egyaránt alapvető jelentőségűnek tartjuk.

Az utóbbi évtizedeket a nemzetközi *gazdasági erőviszonyok* változásának *felgyorsulása* jellemezte. Ez részben a tudományos és technikai forradalomból, részben a világban bekövetkezett társadalmi átalakulásból fakadt. Mennyiségi oldalról a gazdasági növekedés adott *gazdasági erők dinamizmusát* fejezi ki, *a gazdaság „életereje"* megnyilvánulásának tekinthető. Minőségileg a *gazdasági erőviszonyok szerkezetének gyors változásában* jelentkezik. Korunkban a gazdasági erőviszonyok tartalmának dinamikus módosulása jellemző. A gazdaságok dinamizmusa történelmi távlatokban stratégiai jelentőségű (békés gazdasági verseny).

A nemzetközi erőviszonyok alakulása szempontjából a gazdasági fejlődés minőségileg meghatározó következménye az elmúlt évtizedekben a *nemzetköziesedés rendkívüli felgyorsulása* volt. A folyamat érintette a társadalmi-gazdasági élet minden területét és mélyreható minőségi változásokkal járt együtt. A második világháború utáni időszakban egyrészt a világkereskedelem dinamikája jelentősen meghaladta a termelés növekedését, ami az utóbbi időre magas exporthányadokhoz, valamint a belső felhasználásban és fogyasztásban ma-

gas import hozzájáruláshoz vezetett. Másrészt alapvetően megváltozott a nemzetközi munkamegosztás szerkezete. Különösen a feldolgozó iparban a nemzetközi közvetlen termelési specializáció és kooperáció gyorsan bővült, a nemzetközi munkamegosztás behatolt a közvetlen termelési szférákba. A termelési együttműködés a hatékonyságnövelés egyik fontos forrásává vált, s tényezője a megnövekedett kölcsönös gazdasági függésnek. Harmadsorban, a gazdaság számos stratégiai fontosságú szférája (energiaellátás, élelmiszer-szállítások stb.) jelentős mértékben internacionalizálódott. A korábbiakhoz képest fokozottan kerültek előtérbe az ellátásbiztonsági problémák. Negyedszer a nemzetközi tőkeáramlások rendkívüli mértékben kiszélesedtek, s főként a fejlett tőkés országok között a nemzetközi pénzügyi és tőkeösszefonódások szerteágazó rendszere alakult ki. Ebben fő szerepet a transznacionális társaságok játszották. Az internacionalizálódásnak végül fontos megjelenési szféráját a nemzetközi gazdasági intézmények képezik. Ezek jellege, hatóköre és funkciói eltérnek, de bizonyos területeken a nemzetközi együttműködés befolyásolását, szabályozását és irányítását valósítják meg.

A meggyorsult és komplexé vált *internacionalizálódás* az egyes nemzeti gazdaságok helyzete és a világgazdaság fejlődése szempontjából *számos következménnyel* járt együtt. A világgazdaságban az 1970-es évektől mindinkább kiéleződtek az ún. globális világgazdasági problémák (energia, élelmiszer-termelés, környezetvédelem, a világűr és a világóceánok hasznosítása stb.). Ezek nemegyszer a gazdasági hadviselés tárgyává (olaj és gabonafegyver) váltak. Az internacionalizálódás következtében nagyfokú világgazdasági meghatározottság alakult ki az egyes termelő és a nemzetgazdaságok szempontjából egyaránt. Bizonyos stratégiai fontosságú ágazatokban (védelem, belső ellátás) az összefonódásnak és függésnek már politikai-biztonsági konzekvenciái vannak. Előtérbe került az *infrastrukturális függés*, ami a nemzetközi munkamegosztásból származó hatékonysági előnyök kihasználását és a nemzetgazdaság ellátási helyzetét nagyban meghatározhatja.

A gazdasági erő érvényesítése

A gazdasági erő a valóságban a társadalmi, intézményi, politikai és szubjektív tényezők bonyolult szövevényén keresztül *érvényesül.* A gazdasági potenciál vagy fejlettség a gazdasági erőnek önmagukban csak „holt elemei", élővé, tényleges gazdasági hatalommá *adott társadalmi formákon* keresztül válnak. Végső soron **a tulajdonviszonyokból következik adott gazdaság fejlődési képessége, működési hatékonysága, gazdasági potenciáljainak kihasználása, döntési struktúrája, és általában a gazdasági hatalom érvényesítésének a hatékonysága. A társadalmi forma meghatározza a gazdasági erő jellegét és végső soron maga is mint gazdasági erőforrás jelenik meg.** (Gondoljunk a tőkés termelési viszonyokból fakadó válságok gyengítő hatásaira, vagy a szocialista tervgazdaságban rejlő potenciális erőkre.) Adott társadalom gazdasági erői közvetlenül általában *felépítményi elemekben* jelennek meg. A termelési viszonyok a gazdasági életben mint intézmények és mechanizmusok vannak jelen, a gazdaság működésének, a döntéshozásnak és a végrehajtásnak ezek a reális keretei. Az állam vagy gazdaságpolitikája, a különböző gazdasági szervezetek önálló léttel rendelkeznek. Lehetőséget adnak a folyamatok tudatos formálására, s a társadalmi-gazdasági viszonyra való visszahatásukban maguk is a gazdasági erő forrásai. Nem kell külön bizonyítani, hogy adott szubjektív politika korlátoltságból vagy szűk önös érdekekből kifolyólag pazarolhatja egy társadalom gazdasági erejét, s annak csak alacsony hatékonyságú érvényesítésére lehet képes. Ezzel szemben okos politika a gazdaság gyors fejlesztését és az erők megsokszorozódását érheti el.

A gazdasági erőt közvetlenül és aktívan lehet érvényesíteni, mint a fegyverkezés alapját, amin keresztül a katonai erőviszonyok megváltoztathatók. A fegyverkezés és a gazdasági potenciál között nincs automatikus összefüggés, az adott társadalmi rendszeren belül is nagyban függ a nemzetközi helyzettől vagy az adott országok uralkodó osztályának és vezetésének a törekvéseitől.

A gazdasági erő érvényesítéseként fogják fel gyakran más országok *erőforrásainak vagy piacai-*

nak a birtokbavételét vagy ellenőrzését. Ennek klasszikus példája a gyarmatosítás volt, de a tőkés világgazdaságra ma is a függésben tartás *változatos formái* a jellemzők. Az erőnövelés a közvetlen és nyílt erőszak alkalmazásán keresztül azonban ellentmondásos folyamat. Az idegen erőforrásokra való ellenőrzés kiterjesztése általában az ellenállás fokozódásával jár együtt, ami a történelem dialektikája folytán már nem az erők gyarapodását, hanem azok felemésztését eredményezheti. A történelem a háborúk és a hódítások számos példáján demonstrálta, hogy bizonyos ponton túl a birodalmak összeomlása vagy a megszerzett ellenőrzés és befolyás elvesztése éppen azon múlott, hogy azok fenntartása aláásta a hódító erejét. A történelemnek ez a vaslogikája érvényesült a hitleri hódításoknál, vagy az imperializmus gyarmati rendszerének összeomlásánál egyaránt.

Hasonló folyamatoknak lehettünk tanúi a második világháború után a közvetettebb formákra épülő *amerikai világgazdasági hegemónia* lemorzsolódásával összefüggésben. A háborút követően az amerikai gazdaság túlsúlya a dollár számára kulcsvaluta szerepet biztosított. A pénz a gazdasági erő megjelenésének egyik általános formája. A dollár kulcsvaluta szerepe az erőérvényesítés széles lehetőségeit nyitotta meg, mindazt, amit az ún. dollárimperializmussal fémjelezhetünk. Az Egyesült Államok költséges katonai és gazdasági terjeszkedése azonban fokozatosan aláásta a dollár stabilitását, s ezen az áttételen keresztül végül is nagyban hozzájárult az Egyesült Államok viszonylagos meggyengüléséhez.

A gazdasági erő érvényesítésének széles *gazdaságpolitikai eszköztára* van. Ez lehet közvetlenül gazdasági nyomás, segélyekkel való manőverezés, árfolyam-változtatás vagy különböző kereskedelempolitikai kedvezmények, valamint retorziók alkalmazása. A gazdaságpolitikában sokszor a külső erőérvényesítés és nyomásgyakorlás (pl. amerikai kamatláb-politika) kaphatnak elsőbbséget.

A többszörös függőség a gazdaság védelme és stratégia kidolgozásában a *gazdasági biztonság* kérdését központba állította. A biztonság és az erőviszonyok sokoldalú mérlegelése a gazdaságpolitiká-

nak egyre fontosabb aspektusává vált, amelyen a gazdasági növekedés üteme, a hatékonyság fokozása, a versenyképesség és végső soron az életszínvonal növelése nagyban megfordulhat. Az internacionalizálódás fontos következménye, hogy az utóbbi időszakra a világgazdasági folyamatok széles körű továbbgyűrűzésének lehetőségei rendkívül kiszélesedtek (infláció, foglalkoztatottság, egyensúlyzavarok stb. közvetítése). A nemzeti jövedelmek nemzetközi újraelosztásának új nagyságrendjei és szélesebb csatornái nyíltak meg, amelyek következtében a gazdasági előnyszerzés, károkozás lehetőségei növekedtek. Az elmúlt évtizedekben ilyen körülmények között a nemzetközi gazdasági kapcsolatok politizálódtak, a nemzetközi erőviszonyok különböző szférái közötti kölcsönhatás és függés fokozódott.

A gazdasági erő érvényesítésének tekinthetők az *ún. demonstratív hatások,* amelyeken keresztül adott ország vagy társadalmi rendszer gazdasági „vonzereje" fejeződhet ki. Demonstratív hatása lehet a gyors gazdasági növekedésnek, a lakosság ellátottsági szintjének, adott fogyasztási szintnek és struktúrának, valamint életmódnak. A demonstratív hatásoknak általában valamennyi fél nagy politikai-stratégiai jelentőséget tulajdonít (békés gazdasági verseny).

A szocialista országok és a világgazdasági erőviszonyok

A második világháború után a Szovjetunió mellett további országok léptek a szocializmus útjára, a szocializmus egyre inkább világrendszerré válik. A világgazdaságon belül a szocialista országok új típusú nemzetközi gazdasági kapcsolatok kialakítására törekednek, ezek tökéletesítésével, s a szocialista gazdaság fejlődési és működési törvényszerűségeinek érvényre juttatásával képesek lehetnek az egész világgazdaság fejlődésének befolyásolására. A gazdaság, a társadalom, a politikai és az ideológiai területén egyaránt időszakonként eltérő ütemben és irányokban hosszabb távon a szocializmus felülkerekedéseinek a tendenciája érvényesül. A fo-

lyamatban a szocializmus társadalmi-gazdasági fölénye fejeződik ki, de szerepe van a tőkés világrendszer belső meggyengülésének és ellentmondásai kiéleződésének. A szocializmus felzárkózása alapján az elmúlt évtizedekben **a két rendszer közötti erőviszonyok kiegyenlítődtek, ami a világgazdaságban és a nemzetközi politikában számos vonatkozásban új helyzetet teremtett.** Különösen nagy jelentősége volt a katonai erők kiegyenlítődésének, ami egyéb tényezők közrejátszása mellett világpolitikai vonatkozásban is egyensúlyhelyzetre vezetett. Az erőviszonyváltozások, különösen az 1960-as évektől, megalapozták a békés egymás mellett élés politikájának érvényre juttatását.

A szocialista társadalom *fölénye nem érvényesül automatikusan,* s ez különösen jól fejeződik ki az erőviszonyok eltolódásában. A szocializmus elsősorban azokban az időszakokban erősítette dinamikus pozícióit, amikor képes volt, műszaki és strukturális szempontból egyaránt termelőerő gyors fejlesztésére, a termelési viszonyok minden elemükben összhangban voltak ezek követelményeivel. Az 1970-es évektől a világgazdaság súlyos szerkezeti és szabályozási válságba került, ami zavarokat okozott a szocialista világgazdaságban is, különösen kedvezőtlen körülmény volt, hogy a válság egybeesett a kelet-európai szocialista országokban az intenzív fejlődésre való áttérés időszakával.

Az intenzív fejlődés követelményeivel összhangban a nemzetközi munkamegosztásban való részvétel jelentősége minden területen minőségileg felértékelődött. A KGST-ben kidolgozásra került a szocialista integráció hosszú távú programja (Komplex Program), s megtörténtek az első lépések a széles körű integrációs kapcsolatok kialakítása irányában (termelési együttműködés, közös vállalkozások, tervek egyeztetésének különböző formái). Hangsúlyeltolódások következtek be a tőkés országokkal való kapcsolatokban (technológia és tőketranszfer, valamint a termelési kooperációk előnyeinek a kihasználása).

Az intenzív fejlődésre való áttérés az elmúlt időszakban sem a gazdaság műszaki szerkezeti rekonstrukciója, sem a tervezési és szabályozási rendszerek fejlesztése szempontjából nem alakult kielégí-

tően. A világgazdasági válság által előidézett zavarok ebben kétségtelenül nagy szerepet játszottak. Az átfogó változtatásokat azonban számos belső tényező is akadályozta. Az utóbbi időszakban meggyorsult műszaki fejlődéshez való alkalmazkodás, a gazdaság megfelelő intenzifikálása lehetővé tette volna a világgazdasági válságok kivédését. Ennek hiányában a szocialista rendszer nemzetközi térnyerése az 1960-as évektől ellentmondásossá vált.

A szocialista országok a második világháború utáni évtizedekben a gazdasági erőviszonyok módosításában *történelmi sikereket* könyvelhetnek el. A szocialista országokra ma már a világtermelésnek $\frac{1}{3}$-a jut (1950-ben még csak 20%-a), s az európai KGST-országok nagy része eljutott az ipari fejlettség küszöbére. A Szovjetunió részesedése a világ bruttó nemzeti termékében az 1950-es 10,6%-ról 1960—62-re 13%-ra, 1980—82-re pedig 14%-ra emelkedett.

A Nemzetközi Valutaalap és a Világbank számításai szerint az európai szocialista országok egy főre eső jövedelme az 1980-as évekre mintegy fele körül van az Egyesült Államokénak, ezen belül az NDK és Csehszlovákia megközelítette a 60%-át, míg Románia és Jugoszlávia az amerikai szintnek körülbelül $\frac{1}{3}$-a volt. Az NDK és Csehszlovákia egy főre eső nemzeti jövedelme ezek szerint mintegy 10—20%-kal marad el az EGK átlagától, s nagyjából megfelel a nyugat-európai közepesen fejlett országok (Olaszország és Spanyolország) szintjének. Az európai KGST-országok egy főre eső villamosenergia-termelése 1960-ban az EGK szintjének még csak 75%-a volt. 1980-ra a különbség minimálisra (96%) csökkent. Az európai szocialista országok a katonai szféra mellett a békés termelés terén számos ágazatban és termékben ma már világszínvonalon állnak.

A szocialista országok gazdasági felzárkózása főként mennyiségi vonatkozásban az 1970-es évekig viszonylag gyors volt. Erre utalnak a világgazdaság főbb országcsoportjaira vonatkozó gazdasági növekedési adatok.

A szocialista országok a tőkés világ főbb régióival szemben általában gyorsabb gazdasági növekedést értek el, s ezt az előnyüket az utóbbi időszakra

is megőrizték. Az utóbbi évtized két nagy recessziójának (1974—75, valamint 1980—83) időszakában is kielégítő szinten tartották gazdasági fejlődésüket.

*A reál nemzeti termék évi átlagos növekedése a különböző régiókban**

	1960 —73	1973 —75	1975 —79	1979 —81	1981 —82**	1982 —87**
Világ összesen	5,5	1,7	4,3	1,8	1,1	3,2
Fejlett tőkés országok	5,0	0,3	4,0	1,3	0,7	2,9
USA	4,1	—0,8	4,5	0,9	0,0	2,9
Japán	9,9	0,6	5,2	3,6	2,5	4,6
Nyugat-Európa	4,8	0,8	3,4	0,8	0,7	2,5
NSZK	4,5	—0,7	4,0	0,8	0,4	2,5
Fejlődő országok	6,3	4,0	5,4	2,4	0,4	—
Olajexportáló országok	8,2	2,4	5,4	0,3	—1,5	5,0
Egyéb országok	5,5	4,8	5,4	3,0	—	—
Szocialista országok (KGST)	7,2	5,6	4,6	3,2	3,2	3,2

* World Economic Outlook, Wharton Econometric Associates. F. T. 1982. VII. 22.

** Az 1981/82, valamint az 1982/87-re vonatkozó adatok becslések, amelyeket a Schroder, Henley, IMF és a Világbank előrejelzései alapján készítették el.

A két rendszer közötti erőviszonyok megváltozása *messzemenő hatással* volt a világgazdaság fejlődésére és működésére. A szocialista világrendszer léte és fellépése szerepet játszott a tőkés nemzetközi munkamegosztás szerkezeti változásaiban (a gyarmati kizsákmányolás visszaszorítása), a gazdasági együttműködés újfajta elveinek és normáinak a terjedésében (kölcsönös előnyök, egyenjogúság, kedvező feltételekkel nyújtott segélyek stb.) és olyan nemzetközi szervezetek megjelenésében, amelyek igyekeznek a tőkés világkereskedelem és elszámolások mechanizmusait átalakítani (UNCTAD) és a nemzetközi monopoltőke tevékenységét korlátozni (ENSZ és transznacionális társaságok).

A szocialista országok világgazdasági pozíciói *minőségi vonatkozásokban* számos területen *ma még kedvezőtlenek*. A technológiai fejlődésben, termelékenységben és hatékonyságban a legfejlet-

tebb országokhoz képest még viszonylag jelentős a lemaradásuk, s a termékeik egy jelentős részére nem megfelelő a versenyképességük. Számos ágazatban a szocialista országokban a termékegységre eső fajlagosenergia- és nyersanyag-felhasználás túlzottan magas. Számos területen a megfelelő szervezési és irányítási színvonal hiányában adott technika melletti hatékonyság sem bizonyul mindig megfelelőnek. Krónikus probléma a munkaerőforrások nem kielégítő hasznosítása.

Az 1970-es évektől külön gondot okozott a nyersanyag- és energiaforrások kiaknázásának a megdrágulása. A világtendenciák a szocialista országok közötti kapcsolatokban markánsan érvényesültek. Főként a Szovjetunió ugyan bőséges energia- és nyersanyagforrásokkal rendelkezik, de ezek kitermelése (a kedvezőtlen geológiai körülmények és távolságok miatt) lényegesen költségesebbé vált, és súlyosan terheli a szocialista országok szűkös beruházási forrásait. A gyors iparosítás körülményei között több országban a mezőgazdaság fejlesztése kisebb figyelmet kapott, s az eszközöket sem mindig használták ki kellő hatékonysággal. A mezőgazdaság tőkeigényes ágazat, s az energia és nyersanyagszférához hasonlóan a szocialista közösség problémáinak a megoldása csak kollektív erőfeszítésekkel lehetséges. Az iparosításra való koncentrálás miatt a legtöbb szocialista országban lemaradás mutatkozott az infrastrukturák fejlesztésében, s a felzárkózás sok területen sürgetővé és halaszthatatlanná vált. Az infrastrukturális beruházások szintén növelik a gazdasági fejlődés tőkeigényességét. Kedvezőtlen körülmény, hogy egyes tőkés országok éppen ilyen helyzetben próbálják a szocialista országokat a fegyverkezési verseny újabb és rendkívül költséges szakaszába belekényszeríteni. Ilyen feltételek között a szocialista integráció jelentősége felértékelődött, s kívánatos lenne a kelet-nyugati kapcsolatok észszerű és normális fejlesztése.

A szocialista országok (a Szovjetunió kivételével) számos vonatkozásban *függnek a világgazdaságtól*, s nem tudják magukat függetleníteni annak hatásaitól és mechanizmusaitól. Elég, ha csak arra utalunk, hogy még az egymás közötti együtt-

működésben is nagyrészt a világpiaci árakra kényszerülünk építeni. Ezen a kis szocialista országok csak korlátozottan tudnak változtatni, az alkalmazkodó- és versenyképességük javításában azonban nagyok még a tartalékaik. Nem kielégítő a szocialista országok részvétele a különböző nemzetközi gazdasági szervezetekben, így azok fejlődésére és működésére nem tudnak megfelelő befolyást gyakorolni.

Az 1970-es évekre a két rendszer közötti gazdasági erőviszonyok szempontjából *bonyolult és ellentmondásos helyzet állt elő.* A tőkés világgazdaság második világháború utáni viszonylag kedvező fejlődése megtört a gazdasági növekedés számottevően lelassult, s az elmúlt évtizedben a tőkés országokat két szokatlanul súlyos recesszió sújtotta. Az infláció a korábbi évtizedekhez képest felgyorsult, a munkanélküliség magas szintet ért el, s állandósultak az egyensúlyzavarok. Egyelőre nincs jele annak, hogy a tőkés világgazdaság képes lenne visszatérni az 1960-as évekre jellemző fejlődésre. Ennek ellenére az elmúlt időszakban a szocialista országok nem tudták pozícióikat lényegesen erősíteni. A válság a szocialista országok gazdaságában is zavarokat okozott, a növekedés szintén lelassult, sőt gazdasági válsághelyzetek is (pl. Lengyelország) kialakultak. A cserearányok romlása miatt több szocialista ország jelentős nemzeti jövedelem veszteséget szenvedett, ami egyebek mellett hozzájárult eladósodásukhoz. Néhány területen a fejlett országokkal szemben nőtt a technológiai-fejlettségi lemaradásuk, s az 1970-es években a világkereskedelemben bizonyos mértékig visszaszorultak. Több termékben gondot okozott a fejlődő országok éleződő konkurrenciája. Különös nehézségek jelentkeztek az 1980-as évek eleji hosszan elnyúló recesszióban.

A gazdasági szerkezetek korszerűsítése és az intenzív fejlődés követelményeinek megfelelő, hatékonyságorientált gazdasági irányítási rendszerekre való áttérés megteremtheti a szocializmus távlati térnyerésének alapjait a gazdasági szférában. A világgazdaság zavarai az elmúlt években ellene dolgoztak a két rendszer közötti gazdasági együtt-

működés fejlesztésének és egyebek mellett szerepet játszottak abban, hogy az enyhülési folyamat ellentmondásossá vált.

Az imperializmus visszaszorulóban

A szocializmus előretörése mellett az elmúlt évtizedekben a nemzetközi kapitalizmus helyzete szempontjából a másik nagy horderejű fejlemény a *gyarmati rendszerek felbomlása* volt. Az 1980-as évek elejére néhány kivétellel (pl. Namíbia) a volt gyarmati országok kivívták politikai függetlenségüket, az imperializmus pozíciói jelentősen visszaszorultak. Megszűnt a tőkés világgazdaság klaszszikus, hierarchikus egysége, s az imperialista országok arra kényszerültek, hogy a kizsákmányolás és függés nyílt formáit burkoltabb, neokolonialista módszerekkel váltsák fel. A politikai függetlenséggel a fejlődő országok az önálló gazdasági fejlődés és a külső gazdasági függés korlátozásának a lehetőségéhez jutottak, s ezt közülük sokan sikerrel használták ki. Termelőerőik elmaradottsága és gazdasági szerkezetük egyoldalúsága világgazdasági szempontból továbbra is kiszolgáltatottá teszi őket. Fejlődésüket akadályozza belső társadalmi viszonyaiknak az elmaradottsága, ami csak radikális társadalmi és politikai reformokkal lenne megváltoztatható.

A politikai függetlenség elnyerése után a *fejlődő országok* többsége nagy erőfeszítéseket tett önálló nemzetgazdasága kifejlesztésére. A fejlődő országok gazdasági növekedése az elmúlt évtizedekben viszonylag gyors volt, s általában meghaladta a fejlett tőkésországok növekedésének ütemét. A fejlődő országok részesedése a tőkés világ ipari termelésében az 1950-es 10 százalékról 1960-ra 11 százalékra, 1970-re 13 százalékra és 1977-re 15 százalékra emelkedett. 1980-ban a világ összesített bruttó nemzeti termékében a fejlődő országok részesedése meghaladta a 20 százalékot. A fejlődő országok aránya a világkereskedelemben az 1960-as 21 százalékról 1970-re 18 százalékra csökkent, majd 1980-ban már több mint 30 százalék volt. Ebben főként az OPEC játszotta a fő szerepet, amely-

nek világkereskedelmi részesedése 1970 és 1980 között 6 százalékról 15 százalékra emelkedett. Az 1970-es években kisebb-nagyobb mértékben a többi fejlődő ország is teret nyert. Az 1970-es évek azt bizonyították, hogy a fejlődő országok közös fellépéssel (Új Világgazdasági Rend vagy az OPEC) javítani képesek világgazdasági pozícióikat, s bizonyos változtatásokat tudnak kikényszeríteni a tőkés nemzetközi munkamegosztás rendszerében. Főként az olajexportáló országok jelentős jövedelmekhez jutottak, s nemzetközi pénzügyi-valutáris helyzetük javult.

A fejlődő világ polarizációjára való tekintettel bizonyos kivételektől eltekintve (az olajexportáló és újonnan iparosodó országok egy része) *a fejlődő országok nagy többsége nem volt képes világgazdasági helyzetének minőségi változását elérni.* Számos fejlődő országban a termelés növekedése elmaradt a lakosság növekedésétől, s helyzete egyre inkább reménytelenné vált. A különböző platformú elemzésekből és előrejelzésekből az derül ki, hogy *a fejlődő és fejlett világ közötti szakadék az elmúlt időszakban mélyült,* s határozott és széles körű nemzetközi összefogás és intézkedések híján a jövőben tovább növekedik.

Az 1980-as évek elejére a fejlődő világ helyzete különösen *ellentmondásossá vált.* A világgazdasági recessziók és az olajárrobbanások elsősorban a nem olajexportáló fejlődő országokat sújtották, s a negatív következményeket csak néhány ún. újonnan iparosodó ország tudta ellensúlyozni. 1974 és 1982 között a nem olajexportáló fejlődő országoknak az olajárak emelkedéséből mintegy 260 milliárd dollár vesztesége származott. 1981—82-ben a világgazdasági visszaesés, valamint a reálkamatlábak megemelkedése további 140 milliárd dolláros veszteséget jelentett számukra. Ennek nagy szerepe volt abban, hogy *a fejlődő országok egy jelentős része katasztrofális mértékig adósodott el.* A fejlődő országok adósságállománya 1983-ra meghaladta a 800 milliárd dollárt.

Jelentős *gazdasági erőviszony-változások* következtek be az elmúlt évtizedekben *a fejlett tőkés országok* között. A tőkés világtermelésben az Egyesült Államok egyre inkább teret vesztett, miközben

Japán minden területen látványosan zárkózott fel. Nyugat-Európában az integráció előre haladt, s az EGK jelentős világgazdasági tényezővé vált. Az 1970-es évekre a fejlett tőkés világban három erőközpont (USA, EGK és Japán) alakult, amelyek között a rivalizálás és az együttműködés nagy hatással van a világgazdaság fejlődésének alakulására. A három erőközpont közötti erőviszonyok alakulására utalnak az alábbi táblázat adatai.

*A fejlett tőkés világ három erőcentrumának részesedése a nem szocialista világ ipari termeléséből**

	1950	1960	1970	1975	1982
Egyesült Államok	48,7	39,6	35,9	35,6	35,1
Közös Piac	26,2	32,8	31,5	37,3	35,4
Japán	1,6	6,8	13,3	13,2	16,3

* Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenyije, 1968., 1978. és 1983. 8. sz. mellékletei. Idézi: Béke és Szocializmus, 1984. február. 145. o.

Hasonló tendenciák voltak a világkereskedelemben. 1960 és 1982 között az Egyesült Államok részesedése a nem szocialista világ exportjából 18,2 százalékról 12,9 százalékra csökkent, miközben az EGK részesedése 26,7 százalékról 35,7 százalékra, Japáné pedig 3,5 százalékról 8,5 százalékra emelkedett.

Az EGK világgazdasági térnyerése az 1970-es évektől ellentmondásossá vált. Az EGK vezető hatalmai (NSZK, Franciaország és Olaszország) csak az 1970-es évek elejéig tudták világtermelésben elfoglalt helyüket növelni azóta részesedésük csökken. Nagy-Britannia minden tekintetben folyamatosan szorult vissza, a tőkés világ ipari termelésében részesedése 1950 és 1977 között 8,6 százalékról 4,3 százalékra feleződött. Az elmúlt évtized recessziói a nyugat-európai országokat súlyosan érintették, s mint a növekedési adatok mutatják a fellendülésekben Nyugat-Európa dinamizmusa elmaradt Japánétól és az Egyesült Államokétól. A pozíciójavulás az EGK részéről ilyen körülmények között a kibővülésekkel (1973-ban Nagy-Britannia, Dánia és Írország, 1981-ben pedig Görögország csatlakozott) volt kapcsolatos. Az

ún. technológiai szakadék az USA és Nyugat-Európa között számos területen csökkent az elmúlt évtizedekben, az amerikai fölény a tőkés világgazdaságban azonban több termékben (félvezetők, számítógépgyártás, biotechnológia, repülés és rakétatechnika) változatlan maradt. A válság körülményei között a legújabb technikai vívmányok fejlesztésében a vezető nyugat-európai monopóliumok nem voltak képesek a japán és az amerikai társaságokkal lépést tartani. A csúcstechnológiákat képviselő termékekben 1980-ban az Egyesült Államok 7,1 milliárd dollár, Japán pedig 9 milliárd dollár külkereskedelmi aktívumot ért el a többi fejlett tőkés országgal folytatott kereskedelmében. Ezzel szemben az EGK-nak 8 milliárd dolláros passzívuma volt, ami egyébként éppen az USA-val és Japánnal bonyolított kereskedelméből adódott. A világgazdasági válság *megmutatta Nyugat-Európa ellátásbiztonsági gyengeségeit és sebezhetőségét* (részben Japánét is). A válsághoz — ellentétben Japánnal — a nyugat-európai országok egy része rosszul alkalmazkodott, s a válságra való reagálásban az integráció nem jelentett érdemi előnyöket. A nyugat-európai partnerek sebezhetőségét az Egyesült Államok minden tekintetben igyekezett kihasználni.

Ellentmondásosan alakultak az erőviszonyok *a nemzetközi pénzügyi-valutáris szférában.* A bretton woodsi pénzügyi rendszer 1971-ben összeomlott, a dollárt le kellett értékelni, s aranyra való átválthatósága megszűnt. Az amerikai aranytartalékok részesedése a Nemzetközi Valutaalap adatai szerint a tőkés világ tartalékaiban az 1960-as 47 százalékról 1970-re 30 százalékra, 1981-re pedig 28 százalékra csökkent. Aranytartalékaikat a nyugat-európai országok azonban csak az 1970-es évek elejéig tudták növelni, ezt követően a nemzetközi tartalékokból a vezető nyugat-európai országok részesedése is visszaesett. A valutáris zavarok alapvetően nem érintették, sőt számos vonatkozásban növelték az amerikai dollár kulcsvaluta (nemzetközi elszámolási, fizetési és tartalékeszköz) szerepét. A többi vezető tőkés ország valutái között egyik sem aspirálhatott sikerrel a dollár helyére, s közben az angol font pedig egyre inkább hát-

térbe szorult. Ez ideig nem bizonyultak versenytársnak olyan nemzetközi pénzek, mint az SDR vagy az ECU. A becslések szerint a világkereskedelemnek mintegy 55 százaléka bonyolódik dollárban, a nemzetközi valutatartalékoknak 75 százaléka, a nemzetközi hiteleknek pedig 80 százaléka jut az amerikai dollárra. Ez minden korábbinál nagyobb szerepet biztosít a dollárnak. Az elmúlt évek ún. adósságválságának 1980-tól a dollár mintegy 30 százalékos felértékelődése, valamint az amerikai kamatláb felszökése egyik alapvető tényezője volt.

Új erőtényezők – a transznacionális társaságok

Az erőviszonyok megítélését és összevetését az utóbbi időszakban mindinkább bonyolulttá teszi a transznacionális társaságok szerepe, s tevékenységükön keresztül a különböző tőkés országok nemzetgazdaságának szoros összefonódása és növekvő kölcsönös függése. Az ún. transznacionális társaságok a tőkés világgazdaságban az 1960-as évektől terjedtek el. A transznacionális konszernek az újratermelési folyamat valamennyi szféráját internacionalizálják, s a gazdasági hatalom koncentrációját magas szintre emelik. A becslések szerint a tőkés világkereskedelem mintegy $^1/_4$-e egyszerűen a transznacionális társaságokon belüli szállítás, fele pedig valamilyen formában kapcsolódik hozzájuk. A vezető tőkés országok termelésének több mint $^1/_4$-e transznacionális konszernek ellenőrzése alatt áll. A transznacionális társaságok a termelés nemzetköziesítésének fő hordozói, jelentős mértékben monopolizálják a nemzetközi kapcsolatokat (külkereskedelmi árak, szállítási feltételek, infrastruktúra, minőségi és műszaki követelmények, a technológia, a korszerű termelésszervezési és irányítási módszerek nemzetközi transzfere stb.). Egyes becslések szerint a tőkés világ tudományos és fejlesztési potenciáljának nagy része néhány száz transznacionális konszern kezében van, s a szellemi termékek exportjának több mint fele a transznacionális kebelén belül mozog. Ellenőrzésük alatt tartják a nemzetközi pénzügyi

és hitelezési szférát. A monopoltőke a mai világgazdaságban a termelési és pénzügyi összefonódása alapján mindinkább *egységes gazdasági és politikai tömböt alkot, s a gazdasági hatalmat és ellenőrzést fokozatosan „transznacionálissá"* teszi.

A transznacionális monopoltőke számos vonatkozásban kikerült a nemzeti államok ellenőrzése alól és „államon kívüli" helyzetbe került. Nem alaptalan az az állítás, hogy a mai tőkés világgazdaságban és nemzetközi politikában sajátos *„kettős hatalom"* alakult ki, aminek összetevői a transznacionális monopóliumok és a nemzeti állammonopol-kapitalista rendszer. A monopoltőke és az állam (a fogadó ország és az „anyaállam" tekintetében egyaránt) szorosan összefonódik, s az ellentétek és az egység dialektikájában fejlődik. A transznacionális monopoltőke „államonkívülisége" jelentős világgazdasági és politikai manőverezési lehetőségeket biztosít. Ez jelentheti az erőforrások és a piacok ellenőrzését, az állami törvények és a szakszervezetek kijátszását, a tudományos és technikai vívmányok, valamint technikák és technológiák monopolizálását, a nemzetközi gazdasági mechanizmusok (pl. valutaárfolyamok vagy kamatlábak) saját profitérdekeire való kihasználását.

Az erőviszony-változások tükröződtek a transznacionális társaságok közötti együttműködésben, valamint terjeszkedésük fő irányaiban is. Az alábbi táblázat a vezető amerikai transznacionális társaságok viszonylagos gazdasági hatalmát mutatja.

10 legnagyobb amerikai transznacionális társaság tőkéje milliárd dollárban		Néhány ország GDP-je	
Exxon	115,0	Svédország	112,5
Mobil	68,5	Svájc	92,9
General Motors	62,8	Dél-Afrika	81,8
Texaco	59,4	Ausztria	66,1
AT + T	57,3	Dánia	57,6
Socal	46,6	Norvégia	57,1
Ford Motors	38,2	Görögország	37,7
Standard Oil	31,7	Kolumbia	36,8
Gulf Oil	30.5	Algéria	36,4
IBM	29,1	Líbia	25,1

Forrás: Financial Times, 1982. szeptember 7.

Miközben az 1970-es évektől Nyugat-Európa előretörése a világtermelésben megállt, a külföldi tőkebefektetésekben és a transznacionális társaságok közötti erőviszonyokban javultak a pozíciói. Az 1970-es évektől erőteljesebben indult meg az NSZK és Japán nagy társaságainak külföldi tőketerjeszkedése, s a külföldi befektetések egyik fő területévé az Egyesült Államok vált. 1981-re az Egyesült Államokban lévő nyugat-európai közvetlen beruházások megközelítették az 58 milliárd dollárt, s ebben az évben a háború után először a nyugat-európai tőkebefektetések volumene (12 milliárd dollár) felülmúlta a Nyugat-Európába áramló amerikai beruházásokat (mintegy 5 milliárd dollár). Ugyanebben az évben a japán társaságok 6,9 milliárd dollárt fektettek be az USA-ban, szintén többet, mint a viszontáramlás volt (6,8 milliárd dollár). A közvetlen külföldi beruházásokban az Egyesült Államok súlya 1960 és 1981 között 54,5 százalékról 43,3 százalékra csökkent. Ugyanebben az időszakban Nyugat-Európa részesedése 36,8 százalékról 42,7 százalékra, Japáné pedig 0,5 százalékról 8,8 százalékra emelkedett. Az 1970-es évektől a nyugat-európai és a japán monopóliumok fokozott mértékben válnak transznacionálissá, s veszik fel a versenyt amerikai riválisaikkal. Meg kell azonban jegyezni, hogy néhány kivételtől eltekintve a nyugat-európai és japán társaságok nem tudtak ellenőrzésre szert tenni az amerikai gazdaságban, számos esetben, mint kisebbségi tőke jelennek meg. A nyugat-európai és a japán tőke terjeszkedési törekvései mellett a folyamatban olyan tényezők is szerepet játszottak, mint az a tény, hogy Nyugat-Európában romlottak az értékesülés feltételei (rosszabbodtak a relatív profitráták), s a nagy monopóliumok az Egyesült Államokat konjunkturális és politikai szempontból egyaránt biztosabb területnek tekintették, mint a hazai befektetéseket.

A nemzetközi erőviszonyok *jövőbeni változásaira* nehéz prognózist adni. Feltételezhető, hogy a következő időszakban is számottevő és gyors változások várhatók, s valószínűleg tovább fokozódik azok strukturáltsága. Az internacionalizálódás további fokozódásával nő az erőviszonyok

összetettsége, s az egyes nemzeti államok (még a nagy országok is) egyre kevésbé képesek azok irányítására és ellenőrzésére. A kölcsönös gazdasági függés a két rendszer szintjén is megmutatkozik, ami a gazdasági szférára is követelően igazolja, hogy az **enyhülésnek és az együttműködésnek nincsen ésszerű alternatívája.** A kölcsönös függés és az ún. globális problémák minden szinten növekvő nemzeti koordináció és együttműködés irányába szorítanak. Ez a nemzetközi állammonopolista szabályozás további erősödéséhez vezethet, különösen a konjunktúrapolitikák, a nemzetközi kereskedelem feltételei, az energiapolitika és a nemzetközi pénzügyek szférájában. Várhatóan erősödik a világgazdaságban a fejlődő országok koordinált és szervezett fellépése. Szélesedő területeken merül fel a nemzetközi koordináció a két rendszer szintjén, ami a nemzetközi szervezetekben való aktívabb és hatékonyabb részvételünket igényli. Ez természetesen szorosan összefügg a politikai és katonai enyhülés perspektíváival.

ZENTAI GÁBOR

A HATÉKONY VÁLLALATI GAZDÁLKODÁS KÖVETELMÉNYEIRŐL

A gazdaságpolitikai propagandamunka ma leggyakrabban emlegetett kifejezése — a *hatékonyság*. Nem véletlenül használják ezt elérendő fő célkitűzésként, első számú követelményként a vezetők, a szakemberek. A gazdasági építőmunka jelenlegi helyzetéből, jellegéből folyik az a szükségszerűség, amely a rendelkezésre álló erőforrások takarékos és egyben nagy jövedelemteremtő felhasználására irányul. A Központi Bizottság 1984. áprilisi határozata kiemelte e kérdés fontosságát: „A hatvanas évek közepe óta népgazdaságunk fejlődésének központi kérdésévé vált a gazdálkodás hatékonyságának javítása: a termelékenység emelése, az ésszerű gazdálkodás a munkaerővel, a pénzzel, az energiával és a nyersanyagokkal, a munka minőségi elemeinek előtérbe kerülése, a beruházások gazdaságosságának növelése, a műszaki fejlesztés segítése, a tudomány eredményeinek gyakorlati alkalmazása, termékeink nemzetközi versenyképességének fokozása, végső soron a magyar gazdaság teljesítőképességének közelítése a világszínvonalhoz."

A magyar gazdaság dinamikusabb növekedéséhez, a lakosság életszínvonalának emeléséhez új forrásokra van szükség. A világgazdasági konjunktúra nem, vagy csak később és csak részben válhat azzá, hiszen a tapasztalható változás, a megindult növekedés még csak kezdeti, lokális és tőlünk távoli, így gazdasági hatása Magyarországon még sokáig nem érződik. Országunk pénzügyi helyzete és a nemzetközi pénzpiaci kínálat korlátozottsága, a magas kamatok a hitelfelvételek bővítésének útját korlátozzák. A szocialista országok többsége hasonló problémákkal küzd. mint mi — mérsékelték a növekedési ütemet, előtérbe állították a hatékonysági követelményeket. *Csak ez lehet járható út a mi számunkra is — fokozni a gazdaság hatékonyságát, értékképző képességét.* Kizárólag így

biztosítható az intenzív jellegű növekedés felgyorsulása. Ez a munka egyidejűleg kíván központi és helyi erőfeszítéseket és kiterjed a gazdaságirányítás egészére a tervezéstől a szabályozórendszeren keresztül a szervezeti-intézményi rendszer korszerűsítéséig.

A következőkben azokról az intézkedésekről kívánok tájékoztatást adni, amelyeket vállalaton belül tettünk a hatékonyság, a termelékenység emelése, a gazdálkodási stabilitás megteremtése érdekében.

☆☆☆

Az Egyesült Izzó és Villamossági Rt-t 1896-ban alapították. 1909-től a TUNGSRAM védjegyet használja a vállalat, 1983-tól a vállalat neve is TUNGSRAM Rt-re változott.

A vállalatot az elmúlt két évtizedben nagymértékű fejlődés jellemezte. 1957-től kezdte el vidéki gyártelepeinek felépítését. Jelenleg 11 vidéki, illetve budapesti gyárral folytatja tevékenységét, 9 nyugat-európai országban működnek érdekeltségei és 3 termelő gyára van külföldön. A vállalat jelenleg 23 000 főt foglalkoztat.

A TUNGSRAM Rt az V. ötéves tervben közel kétmilliárd darab fényforrást gyártott félvezető, elektroncsövek, vákuumtechnikai gépek jelentős volumene mellett. 10 tőkés és 5 szocialista országba szállított komplett gyártósorokat ebben az időszakban. A termelés mintegy 70 százaléka külföldre kerül.

A TUNGSRAM Rt. gazdálkodásában az 1980-as években komoly problémák merültek fel, sőt 1982-ben tevékenységét veszteséggel zárta, bár ezen időszak alatt is fontos szerepet töltött be a népgazdasági feladatok végrehajtásában; növelte exportját, nettó devizahozamát a konvertibilis elszámolásban. Hatékonyságát azonban ezzel egyidőben javítani nem tudta, alacsony hatékonysági kategóriába került, pénzügyi egyensúlya megbomlott, az előző tervidőszak hiteltörlesztési kötelezettségeinek nem tudott eleget tenni.

Az 1983-as év eseményei döntőek voltak a TUNGSRAM Rt. jövője szempontjából. Az Állami Tervbizottság rendezte a vállalat pénzügyeit,

de ennek feltétele egy feszes — a vállalat fejlesztési, gazdálkodási elképzeléseit, az alacsony hatékonysági körből való kikerüléshez szükséges intézkedéseket tartalmazó — kibontakozási program és az abban foglaltak végrehajtásának azonnali megkezdése volt.

Ezek a célkitűzések nem kevesebbet követeltek a vállalattól, mint a veszteséges helyzet megszüntetését, a belső irányítási, érdekeltségi rendszer korszerűsítését, a vállalatszervezet korszerűsítését, a konvertibilis export és a nettó devizahozam emelését a gazdaságosság egyidejű javítása mellett, a vállalat többlábon állását biztosító fejlesztési feladatok kidolgozását.

A vállalatnál a fenti célkitűzéseket elfogadva helyreállt a vezetés egysége, a gazdasági és politikai irányító szervek egyértelműen fogalmazták meg és következetesen hajtották végre elképzeléseiket. A gyors kibontakozáshoz nagy segítséget nyújtott az MSZMP Központi Bizottságának az a határozatsorozata, amely a félidős értékelés óta egyértelműen fogalmazta meg az ipar előtt álló feladatokat és szabta meg a fejlődés irányát. Ezen határozatok kiemelten foglalkoztak a szocialista nagyvállalatok helyzetével, megfogalmazták számukra, hogy jövőjük a versenyképességük, a rugalmasságuk fokozásával, hatékonyságuk növelésével és a műszaki fejlesztési elképzeléseik felgyorsításával biztosítható. Arra is ösztönözték a határozatok a vállalatokat, hogy számolják fel gazdaságtalan termelésüket.

A TUNGSRAM Rt. termelésének, gazdálkodásának kibontakoztatásával az elmondott célkitűzésekhez kerestük meg — a sajátságaihoz illő — intézkedéseket, módszereket. Nagyon fontosnak tartottuk a dolgozók, a vezetők pontos informálását a vállalat előtt álló programról, hiszen a sokszor szokatlan, olykor népszerűtlen, a nagy közösségnek hasznos, de egy-két személy életében problémát okozó intézkedésekhez tömegbázist, egységes dolgozói és vezetői kiállást csak nyílt, őszinte légkörben, pontos tájékoztatással lehet megteremteni. A tájékoztatáshoz felhasználtuk a párt, a tömegszervezetek fórumait, a pártoktatás, a TUNGSRAM Újság nyújtotta lehetőségeket. A vál-

lalat felső vezetői több napos eszmecserén készültek fel az előttünk álló feladatok egységes értelmezésére.

☆☆☆

A legfontosabb feladatok egyike a vállalati irányítás *korszerűsítése.*

Visszatekintve a TUNGSRAM 1975—1983-ig tartó időszakára, megállapítható, hogy ebben az időszakban középvállalatból vált nagyvállalattá, de ennek következményeit irányító rendszerén nem vezette keresztül. Egységes elbírálás alá vonta a gyárakat, irányítási módszere azonos volt minden egység számára. A vállalat — mennyiségi növekedése időszakában — nem fordított kellő figyelmet az irányítás korszerűsítésére, fennmaradtak a budapesti központi irányítás korszerűtlen módszerei.

Az új célkitűzéseknek megfelelően, a vállalat bonyolult működése, nagysága szükségessé és halaszthatatlanná tette a szervezeti irányítási rendszer megváltoztatását. A legfontosabb feladat a vállalati célokat meghatározó döntési, hatáskörmegosztási, tervezési alrendszerek korszerűsítése volt. *A döntési hatáskörmegosztás fő iránya a decentralizálás lett.* 1983. január 1-től a korábban centralizált hatáskörök közül gyári hatáskörbe került a termelésprogramozás, az anyagi, műszaki, ügyviteli előkészítés, a bér- és munkaügy, az anyag- és energiagazdálkodás, valamint az állóeszköz-gazdálkodás és -fenntartás.

A gyárak önálló gazdálkodásának megteremtése mellett szükségessé vált a központi szervek feladatainak újrafogalmazása. Centralizált maradt a műszaki-fejlesztési, a kereskedelmi és a pénzgazdálkodási tevékenység, kialakult a vállalat irányító központjának új szervezeti felépítése.

Javítani kellett a vezetés hatékonyságát egy olyan *irányítási és információs lánc* kialakításával, amely gyorsítja a vezetés megelőző beavatkozó képességét, így nem csak az események, folyamatok utólagos értékelésére ad lehetőséget.

Az új szervezettel több száz vezetői munkakör vált feleslegessé, szűnt meg. Eltűntek a szervezeti-működési modellből az igazgatóhelyettesi, főosztályvezető-helyettesi funkciók, a kereskedelmi

igazgatóhelyettes kivételével. Az új szervezeti változások más minőségi követelményeket állítottak a vezetők elé.

Az új feladatok és az új minőségi követelmények következtében a felső- és középvezetők száma 80 százalékkal csökkent, mérséklődött az irányítási lépcsők száma, megszűnt több párhuzamos tevékenység, feladatok és szervezetek összevonására került sor. A korszerűsítés során megszüntetett helyek számára jellemző, hogy míg az átszervezés előtt a vezérigazgatói hatáskörbe 84 vezető tartozott — ebből 42 a központban —, addig az átszervezés után csak 28 fő — ebből a központban dolgozó 15 fő.

A szervezeti változásokat, a személycseréket az igazgatóságok párt-szakszervezeti testületei véleményezték, a szakszervezeti bizottság megtárgyalta, a vállalati pártbizottság jóváhagyta. A széles körű tájékoztatás, a személycseréknél érintettekkel való körültekintő foglalkozás hatására jelentősebb feszültség nélkül sikerült a központi szervek átszervezését végrehajtani.

A vezetői beosztásoknál új forma a meghatározott időre szóló kinevezés, az új vezetők többsége 2 éves megbízatást kapott. Az eddigi tapasztalatok kedvezőek, a tervek szerint a jövőben ötéves ciklusra kapnak a vezetők megbízatást.

Korszerűbb a tervezési és irányítási rendszer a gyárak vonatkozásában is. Minden olyan tevékenységet sikerült decentralizálni, amelyben gyári szinten a hatáskör, a felelősség, az érdekeltség, az informáltság egysége jobban biztosítható.

A belső érdekeltségi rendszer középpontjában a hatékonyság növelése áll. A vállalati szinten megjelenő nyereség a TUNGSRAM Rt. gazdasági tevékenységében részt vevő gazdasági egységek közös és együttes gazdálkodásának komplex eredménye. Ennek mérésére, illetve a nyereség megállapítása érdekében gyári, vállalati mérlegek készülnek. A költségek elsődleges elszámolását a felmerülés helyén kell megvalósítani. A vállalati anyagi érdekeltségi rendszer három fő feladatra ösztönöz: az érdekeltségi eredmény növelésére, a konvertibilis export növelésére, a termelékenység emelésére.

A gazdálkodás egysége a gyár, amely több ágazatba tartozhat. Az elszámolás alapja a gyári mérleg, amely a vállalati mérlegben összegeződik.

Ma nagyobb a gyárigazgatók hatásköre, kinevezési jogköre, lehetőségük az anyagi ösztönzésben, mint korábban. Vezérigazgatói hatáskörben a gyáraknál csak az igazgatók maradtak. Ezen intézkedések nagymértékben növelték a gyárak politikai szerveinek is a felelősségét, részvételét az önálló, alkotó gondolkodásban.

A gyárak önállóságát növelő intézkedések mellett a jövőben fokozódik a vállalat központi ellenőrző tevékenysége. Évente komplex ellenőrzések keretében kerül sor a gyárak gazdálkodásának, műszaki, termelési eredményeinek vizsgálatára. Így nőnek a gyárak igazgatóival, vezetőivel, dolgozó kollektívájával szemben megfogalmazható konkrét követelmények. Magasak ezek az elvárások, ugyanakkor a sikeres, ésszerű kockázatot vállaló vezetők megfelelő elismerése is biztosított. A fentiekre példa, hogy sor került a váci gyáregység teljes vezetésének lecserélésére a területi és gyári politikai és társadalmi szervek egyetértésével. A kaposvári gyárigazgató meghatározott időre szóló kineveztése szintén találkozott a helyi egyetértéssel, s a két évre szóló kinevezéshez kemény feltételeket tartalmazó feladatterv párosult. A váci gyárnál a változtatások, az új vezetők lendülete, műszaki igényessége, a dolgozók erőfeszítése már 1983-ban a veszteségek jelentős mérséklését, a termelés növekedését eredményezte.

1984-ben *valamennyi gyárunkat átfogó szervezetkorszerűsítésre ösztönözzük.* A gyárakra decentralizált gazdálkodást tovább kell a gyáron belül vinni. Ezáltal rövid időn belül elérhető, hogy az operatív termelést segítő, kiszolgáló, ösztönző döntések meghozatalára a közvetlen termelői szinteken — az üzemekben, műhelyekben — kerüljön sor.

Ezektől az intézkedésektől egyrészt az várható, hogy a gyári vezetőknek több energiájuk marad az áttekintő, összefogó döntésekre, feladatmegfogalmazásokra, másrészt az, hogy a gyári irányító apparátusok létszáma is csökken.

A jelentős fejlődés ellenére a termelékenység,

a munkahatékonyság vállalatunknál az ország átlagához képest is kiugróan alacsony. Éppen ezért fel kell gyorsítani a kibontakozási programban elfogadott hatékonyságjavítást, mely határozott intézkedéseket követel a vállalat minden vezetőjétől.

Gazdaságtalan termelés miatt megszűnt a miskolci kryptongyár, mivel importból az előállítási költségnél jóval alacsonyabb áron lehet fedezni a szükségleteket. 1985-ben megszűnik a vevőcsőgyártás is. Ez szükségszerűvé teszi a pécsi Elektronikai Gyár — mely nagyrészt vevőcsőgyártásban érdekelt és adottságainál fogva nem tud a vállalat egyéb tevékenységéhez csatlakozni — ez év december 31-ig történő bezárását. A telephely értékesítését követi — a területi pártbizottság, a tanácsi szervek segítségével — a munkaerő átcsoportosításáról való gondoskodás.

A vállalat jövője szempontjából fontos, hogy tervszerű legyen a létszámleépítés, hiszen a TUNGSRAM Rt. az elmúlt években a szükségesnél jobban felduzzasztott létszámmal dolgozott. Mivel a jövő évi szabályozók — egy reálisabb létszámgazdálkodásra ösztönözve — tovább drágítják az élőmunkát, gyorsított létszámcsökkentéssel akarjuk a kívánt célt, a hatékonyság növelését elérni. A vidéki gyárakban 850 fő betanított munkás válik fölöslegessé 1985. március 31-ig. Ez az intézkedés magával hozza egy sor gazdaságtalan típus gyártásának leállítását, illetve tevékenység összevonását.

A már végrehajtott és a jövőben végrehajtandó létszámleépítéseknél fontos feladatunknak tartottuk a körültekintő előkészítést. A területi pártbizottságokkal, tanácsokkal egyeztetve, tőlük nagy segítséget kapva, oldjuk meg a TUNGSRAM-nál fölöslegesnek bizonyult munkaerő átirányítását más területekre.

Ennek az időszaknak jellemzője, hogy a TUNGSRAM munkaalkalmat teremtő készsége vállalaton kívül növekedett. A vállalat gépgyártása fokozta külső kooperációs tevékenységét. A NOVOTRÉDdel együttműködve gépeket telepítettünk vidékre, egyre több megrendelést kapnak a kisebb külső termelőegységek olyan tevékenységre, melynek

nagyvállalaton belüli végzése nem kellően gazdaságos, nagyon eltér fő profilunktól és így hiányzik az irányításban a kellő szakértelem.

A vállalat irányítási rendszerének korszerűsítése és a hatékony létszámgazdálkodási törekvések mellett a TUNGSRAM Rt. jövője szempontjából meghatározó a *műszaki fejlesztés* is. A vállalat VII. ötéves tervének megalapozásához lényegesen intenzívebb innovációs tevékenység szükséges.

A vállalat külgazdasági lehetőségei a nagy konkurrencia és a gazdasági válság miatt igen gyorsan változnak. Az 1980-as évek tapasztalatai azt mutatják, hogy a döntően fényforrásokon alapuló növekedés rendkívül sebezhetővé teszi a vállalat gazdálkodását, mivel ez a növekedés gyakorlatilag csak a nagymonopóliumok által ellenőrzött tőkés világpiacon lehetséges. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy az erőforrások átcsoportosításával a biztonságosabb hátteret jelentő magyar és szocialista piacokon is, a növekedési lehetőséget adó profilokban — elektronika, gépágazat — dinamikus legyen a növekedés. Ez megteremti a gazdaságosságot stabilizáló, a kockázatot arányosan elosztó termékek optimális piaci összetételét, természetesen továbbra is prioritást adva a konvertibilis exportnak. Az ágazati rendszer teljes körű kibontakozását a stratégiai ágazatok — elektronika, gép, vácuumelektronika — felfuttatásával 1988-ra tervezzük.

Az eddigi intézkedések helyességét igazolta, hogy 1983-ban 383 millió Ft nyereség képződött a tervezett 100 millió Ft-tal szemben. Pozitív eredményként könyvelhető el, hogy az árbevétel és eredmény növekedése egy kedvezőbb terméköszszetétel és egy javuló ár- és költségmunka hatására jött létre. Konvertibilis exporttervét — ami 95 millió dollár — közel egymillió dollárral teljesítette túl a vállalat. A nettó devizahozam népgazdasági szinten is jónak mondható, az export-import arány közel 5:1.

A vállalatnak a tartós stabilitás felé haladását mutatja, hogy 1984-ben az I. félév végén már *93 mFt volt a nyeresége, amely 410 mFt-tal haladja meg az 1983. I. félévi eredményt.* A javu-

lásból 280 mFt tekinthető a vállalati munka eredményének, a különbözet a kedvező árfolyamváltozásokból következett. Exportterveinket 1984. I. félévében teljesítettük. A nettó devizahozam gyorsabban növekedett, mint a konvertibilis export. Csökkent az adósságteher. *A TUNGSRAM Rt. 1984-ben pénzügyileg stabil volt,* egyszámláján mindig volt pénz, az esedékes számlákat azonnal fizette.

Javulás tapasztalható a termékek minőségében, mely a reklamációk számának csökkenésében is mutatkozik. Csökkent a vállalat energiafelhasználása. 1984. I. félévében — a megnövekedett energiaköltségek és az 5,6 százalékos termelésnövekedés ellenére — 20 mFt-tal alacsonyabb volt az energiaszámla, mint az elmúlt év első felében. 1984-ben folyó áron 20 százalékkal nőtt a termelékenység. Az egy dolgozó által előállított termékvolumen 9 százalékkal növekedett az elmúlt év első feléhez képest.

A pozitív változások hatására a dolgozóknak kifizetett bér 10,7 százalékkal, a jövedelem 12,8 százalékkal növekedett az elmúlt év azonos időszakához viszonyítva.

☆☆☆

Az eredményeink még szerények, de jelzik, hogy céljaink és az 1985-ig meghatározott feladataink vállalatunk kibontakozását helyesen szolgálják. Végrehajtásuk azonban további és még következetesebb munkát igényel, mely nagyon komoly — alkalmanként drámai — harcot kíván. Ennek még nincs vége, megvívása hatalmas szemléletváltozást igényel az ebben részt vevő vezetőktől, dolgozóktól egyaránt. Meg kell értetni, hogy a vállalat előtt álló követelmények közül az egyik legfontosabb, hogy *megőrizzük képességünket a változáshoz való gyors alkalmazkodáshoz.* Ez állandó megújulást igényel, nagyfokú igényességet a vezetőktől, fegyelmezett, aktív munkát a dolgozóktól. Ezért már most dolgozunk az ezredfordulóig szóló hosszú távú korszerűsítési programon, mely a lehetőségek és a vállalat adottságain alapuló növekedésre épül.

LOSONCZ MIKLÓS

NEMZETKÖZI MUNKAMEGOSZTÁS – HATÉKONYSÁG

Az egyes nemzetgazdaságok áruk és szolgáltatások exportja és importja révén kapcsolódnak a világgazdasághoz. A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonysága sok szempontból vizsgálható. A gazdaságpolitikai gyakorlathoz közelálló, azt segítő megközelítés lehet az egyes országok világexportban elfoglalt részarányának, illetve a részarányok időbeni változásának vizsgálata. A *világkereskedelmi pozíciók* alakulása ugyanis mennyiségi és minőségi értelemben egyaránt jó fokmérője, koncentrált mutatója a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonyságának. A javuló világkereskedelmi pozíciók, az export világátlagnál gyorsabb növekedése ugyanis a nemzetközi munkamegosztásba való hatékonyabb bekapcsolódásra utal. Lényeges megszorítás azonban, hogy a kivitel ne azért nőjön gyorsabban a világátlagnál, mert a szóban forgó ország nemzeti valutáját leértékelték, vagy hagyták leértékelődni. Mivel a világkereskedelem összegzéséhez az egyes országok kivitelét dollárba számolják át, valutaleértékelés esetén egy ország dollárban számolt kivitele — és világexport részaránya — úgy is nőhet, hogy közben a kivitel nemzeti valutában kifejezve stagnált vagy éppen csökkent.

Másrészt a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonyságát minőségi oldalról jelzi a *külkereskedelmi cserearányok*, azaz az exportárindex és az importárindex hányadosából készült mutatószám alakulása. Egy ország javuló cserearányai arról tanúskodnak, hogy a szóban forgó nemzetgazdaság kedvezőbb árdinamikájú, tehát általános irányzatként nagy valószínűséggel egyszersmind fajlagosan is értékesebb áruk exportja és alacsonyabb árdinamikájú, tehát túlnyomórészt kevésbé értékes áruk importja révén kapcsolódik a világgazdasághoz. A cserearányok javulása — egyéb feltételeket azonosnak véve — a világex-

portban elfoglalt részesedés növekedésének forrása is lehet.

Egy országnak a világexportban elfoglalt helye, illetve cserearányainak alakulása három, egymással szorosan összefüggő tényezőtől függ:

— az export és az import áruszerkezete, annak változása, azaz a *strukturális tényező;*

— az export és az import földrajzi megoszlásának alakulása, azaz a *földrajzi tényező;*

— az export versenyképessége, azaz a *versenyképességi tényező.*

Az alapvető elméleti összefüggések, hipotézisek minden időben konkrét módon alkalmazhatók Magyarországra, a következtetések a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonyságára vonatkozóan is mindig konkrétak. Mivel a szolgáltatói szektor viszonylagos fejletlensége miatt Magyarország elsősorban az árucsere-forgalom révén kapcsolódik a világgazdasághoz, e vizsgálat csak az exportra és az importra szorítkozik, nem foglalkozik a csekély jelentőségű szolgáltatás-kereskedelemmel.

A strukturális tényező

A hetvenes évek elején felgyorsult és tartós hatásúvá vált világgazdasági változások nyomán a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonyságát mind nagyobb mértékben határozzák meg szerkezeti tényezők. A szerkezeti változások közül figyelmet érdemel, hogy a hetvenes években *átmenetileg felértékelődtek a természeti erőforrások,* ezen belül is elsősorban a kőolaj, amelynek ára 1973 és 1980 között több mint tízszeresére emelkedett. A kőolajárak tavalyi, mintegy 10 százalékos esése, majd stabilizálódása nyomán az energiahordozók további felértékelődése megállt, a legtöbb mezőgazdasági és ásványi nyersanyag árának emelkedése a hetvenes évek közepén lefékeződött, illetve megállt.

A tartós irányzatok közül elsősorban a *műszaki fejlesztés költségigényének növekedése,* a korszerű technológiák, gépek, berendezések drágulása érdemel figyelmet. A műszaki fejlesztés élvonalbeli

területein (repülőgépipar, atomipar, elektronikai ipar, szerszámgépgyártás stb.) vezető nagy tőkés országok (USA, Japán, kisebb mértékben az NSZK) és a transznacionális nagyvállalatok határozzák meg a világpiaci értékesítési feltételeket.

Másodszor tartós irányzat a fejlődő országok iparosodása és bekapcsolódása a nemzetközi munkamegosztásba. E folyamat következményei közé tartozik *a szakképzetlen, majd a nyolcvanas években egyre inkább a közepes szakképzettségű munkaerő nemzetközi méretekben történő leértékelődése.* Az alacsony bérszínvonalú, illetve saját nyersanyagokkal rendelkező fejlődő országok exportkínálatának növekedése tartós, szerkezeti jellegű túlkínálatot eredményezett több iparágban (textil- és ruházati ipar, cipőipar, acélipar stb.). A túlkínálat tartóssága és szerkezeti jellege azt jelenti, hogy a gazdasági fellendülés esetén sem tűnik el. Leglényegesebb következménye a legtöbb könnyűipari fogyasztási cikket előállító és alapanyagipari ágazat jövedelmezőségének világméretű romlása, a szóban forgó ágazatok termékeinek nyomott világpiaci árszínvonala.

A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás ilyen feltételek, világpiaci irányzatok esetén azokban az országokban tekinthető hatékonyabbnak, amelyek kivitelében nagy, illetve növekvő irányzatú a korszerű, kutatás-fejlesztésigényes termékek, általában a műszaki fejlesztés élvonalbeli ágazatai termékeinek aránya, amelyek iránt gyorsan nő a világpiacon a kereslet, s amelyek kedvező árszinten értékesíthetők. A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás kevésbé hatékony azokban az országokban, amelyek kivitelének gerincét a fejlődő országok versenyébe ütköző úgynevezett válságágazatok termékei alkotják. E termékek iránt alig bővül a kereslet a világpiacon, alacsony árakon adhatók el, s értékesítésük mind szélesebb sávon ütközik a fejlett tőkés országok protekcionista intézkedéseibe.

A szerkezeti tényező fontosságát támasztja alá az a körülmény, hogy *a hetvenes években a világgazdaság növekedése a korábbi évekhez képest lelassult, a világpiacon az értékesítési verseny fokozódott.* Ilyen feltételek mellett nem lehetséges óriá-

si mennyiségek elhelyezése a nemzetközi piacokon. A válságágazatok vagy más néven a nemzetközi szerkezetátalakulási folyamatokban lemaradó ágazatok termékei körében tehát a kedvezőtlen értékesítési feltételekkel, nyomott árakkal kapcsolatos veszteségeket nem lehet a kivitel mennyiségének növelésével ellensúlyozni, illetve a kivitel fokozása jövedelmezőségi korlátokba ütközik. Attól függetlenül, hogy a világpiac a nagymértékű áringadozások révén egyik évről a másikra óriási mennyiségi növekményeket tehet semmissé, mégis a kiviteli szerkezet korszerűsítése, a világpiaci keresleti és árirányzatoknak megfelelő átalakítása, a nemzetközi munkamegosztásba való hatékony bekapcsolódás egyik leglényegesebb tényezőnek tekinthető.

Magyarország kivitelének áruszerkezete a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején a legfontosabb viszonylatokban *nagyfokú állandóságot mutatott.* (1. táblázat.) Fejlett tőkés viszonylatban az ipari termékek részarányának az 1975. évi 52,2-ről 1982-ben 48 százalékra csökkenése az ipari munkamegosztás gyengülésére utal. Az árnyaltabb képhez azonban figyelembe kell venni, hogy az ipari munkamegosztás gyengülése a világgazdasági szerkezet-átalakulásban lemaradó ágazatok, ezen belül elsősorban a kohászat exportrészarányának visszaszorulásával kapcsolatos. Kedvezőtlennek az tekinthető, hogy nem sikerült előrelépni a gépiparban, az anyagigényes féltermékek részarányának csökkenését nem követte a gépek térnyerése a kivitelben.

A fejlett tőkés országokba irányuló magyar kivitel áruszerkezetének átalakulását meghatározta továbbá az a körülmény, hogy a fejlett tőkés országok agrárpotenciáljának bővülése, az önellátási fok emelkedése nyomán beszűkültek a mezőgazdasági felvevőpiacok, exportlehetőségek. Ez különösen erőteljesen jelentkezett 1974 után, amikor életbe lépett a *Közös Piac diszkriminatív agrárpolitikája.* Ennek értelmében külső termelők árui csak abszolút kínálati hiány esetében juthatnak be az EGK agrárpiacaira. A diszkriminatív közös piaci agrárpolitika különösen kedvezőtlenül érintette a magyar húskivitelt. Mivel az EGK országaira jut

1. TÁBLÁZAT

A magyar kivitel áruszerkezete a fő viszonylatokban (százalékban)

SITC-csoportok	Fejlett tőkés		Fejlődő		Szocialista	
	1975	1982	1975	1982	1975	1982
0 + 1 + 4 Mezőgazdasági termékek	31,8	22,7	15,2	13,2	19,9	13,3
2 Nyersanyagok	8,8	8,6	0,6	0,4	2,5	0,4
3 Energiahordozók	6,9	19,3	0,0	0,9	0,7	0,8
5 Vegyi anyagok	8,0	11,2	6,9	10,9	6,6	10,9
6 Féltermékek	21,3	14,4	24,2	21,6	12,6	21,6
65 Textíliák	3,9	3,0	7,3	2,4	2,6	2,3
67 Kohászati termékek	8,8	4,0	10,1	10,4	2,9	10,4
7 Gépek, berendezések	10,3	11,3	47,0	43,9	44,2	44,0
8 Egyéb iparcikkek	12,6	11,1	6,2	6,9	13,5	6,9
84 Ruházati termékek	6,0	5,6	1,5	1,0	4,2	1,0

Megjegyzés: A főösszeg az egyéb nem specifikált tételek fel nem tüntetése miatt kevesebb, mint 100 százalék.
Forrás: KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv, 1975. 1982.

a fejlett tőkés viszonylatú magyar export oroszlánrésze, a mezőgazdasági termékek részarányának lemorzsolódása döntően a közös piaci agrárpolitika kedvezőtlen hatásaival hozható kapcsolatba.

A mezőgazdasági termékek nyugati exportpiacainak beszűkülésével kapcsolatos veszteségeket, devizabevétel-kiesést az energiahordozók kivitelének növekedése ellensúlyozta. Az energiahordozókban szegény Magyarország esetében ez azt jelenti, hogy túlnyomórészt importált nyersanyagra támaszkodva az alacsony feldolgozottsági fokú kőolajtermékek kivitele nőtt igen erőteljesen.

Összefoglalásként megállapítható, hogy fejlett tőkés országokkal kapcsolatban az export áruszerkezete azért kedvezőtlen, mert a kivitel kétharmada természeti adottságokon alapuló, természeti erőforrásokra támaszkodó élelmiszer, növényi és állati olaj, illetve zsír, energiahordozó és ásványi nyersanyag, továbbá olyan anyagigényes, viszonylag alacsony feldolgozottsági fokú termék, mint a textilféltermékek, kohászati termékek, fa- és papíripari áruk stb. Az exportnak további mintegy 10 szá-

zaléka egyszerű munkát igénylő könnyűipari fogyasztási cikk. A Magyarország nyugati kivitelének zömét, összesen mintegy háromnegyedét alkotó termékek iránt a világpiaci kereslet kedvezőtlen, az anyag- és munkaigényes ipari termékek értékesítése nagyrészt beleütközik az alacsony költségszintű fejlődő országok áruiba, továbbá a fejlett tőkés országok protekcionista intézkedéseibe. *A jelenlegi áruszerkezet,* az említett világgazdasági és strukturális sajátosságok, a kedvezőtlen piaci környezet miatt *nem alkalmas a magyar export dinamizálására, s ez a kereskedelmi mérleghiány és a romló cserearányok legfőbb forrása.*

Szocialista viszonylatban a magyar kivitel szerkezete kedvezőbb, a gépek részaránya 44 százalék. A szerkezeti átalakulás fő irányát 1975 és 1982 között a mezőgazdasági termékek és a könnyűipari fogyasztási cikket tartalmazó egyéb iparcikkek részarányának csökkenése, a vegyi anyagok és az egyéb féltermékek térnyerése jelentette.

Nemcsak a szocialista, hanem a fejlődő országokba irányuló magyar kivitel áruszerkezete is jobban tükrözi az ország gazdasági fejlettségi szintjét, mint a fejlett tőkés viszonylatú. A nyolcvanas évek elején a fejlődő országokba irányuló magyar kivitelnek szintén 44 százaléka volt gép, ami a nagyságrendeket tekintve olyan vezető nagy tőkés országok értékeihez áll közel, mint az USA, Japán és az NSZK. A fejlődő országokkal kapcsolatos magyar kivitel szerkezetének átalakulását a mezőgazdasági termékek és féltermékek (elsősorban a textíliák) részesedésének visszaesése, s ezzel párhuzamosan a vegyi anyagok térnyerése jellemezte.

A magyar export áruszerkezetével kapcsolatban összefoglalásként megállapítható, hogy a szerkezeti korszerűsödést az ország adottságainak, termelési hagyományainak megfelelő, néhány műszakilag élenjáró ágazatra történő szakosodás jelenti. Ilyen terület lehet a gyógyszeripar, a mezőgazdaságra, a vegyiparra és a műtrágyagyártásra támaszkodó biotechnikai ipar, a szerszámgépipar, a műszeripar, az élelmiszeripar stb. A fejlesztéspolitikai ösztönzés célszerű iránya az iparosodottabb fejlődő országok versenyébe ütköző ágazatokban is a termékszakosítás, az értéknövelő típusú, magas minő-

ségi igényeket kielégítő iparosítás, a differenciált kereslethez való rugalmas alkalmazkodás lehet. Mivel az alapvető fogyasztási cikkekből Magyarország legtöbb fő felvevőpiacán a kereslet telített, az eladásokat az egyéni ízléshez alkalmazkodó, kis sorozatú, az exkluzivitást jelentő, minőségi és divatcikkek körében lehet nagyobb mértékben fokozni, fizetőképes kereslet még ezeken a területeken található.

Magyarország nemzetközi versenyelőnyei a műszakilag korszerű, élvonalbeli ágazatokban is olyan részterületeken, alágazatokban jelentősebbek, ahol a kutatás-fejlesztési ráfordítások kisebb sorozatnagyságok, termelési méretek mellett is megtérülnek. A nagy országok versenyelőnyei a termelési méretek növelésével kapcsolatos megtakarításokhoz kapcsolódnak elsősorban, Magyarország versenyelőnyei a kisebb termelési, műszaki fejlesztési potenciál, pénzügyi háttér miatt a kutatás-fejlesztési területeken, itt is inkább a differenciált kereslethez való gyors alkalmazkodáshoz, a megrendelő speciális kívánságait figyelembe vevő gépek, berendezések előállításához kötődnek. Ez feltételezi a fejlesztési erőforrások decentralizálását, nemzetközi összehasonlításban a kis és közepes méretű vállalatok nagyobb számát, a vállalkozói mentalitás, kezdeményezőkészség, önálló problémakezelés, feladatmegoldás előtérbe állítását.

Viszonylag kidolgozatlan területe a magyar struktúrapolitikának a visszafejlesztés, a nemzetközi szerkezetátalakítási folyamatokban lemaradó ágazatok, alágazatok tudatos leépítésének, visszafejlesztésének mechanizmusa, ami feltételezi az erőforrások rugalmasabb, gyorsabb átcsoportosításának lehetővé tételét is.

☆☆☆

Szerkezeti vetületben a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonysága nem csak attól függ, hogy a világpiac hogyan értékeli egy ország teljesítményét az exporton keresztül, hanem az nagymértékben függ az *import struktúrájától* is, azaz attól, hogy az mennyire követi a

meghatározó jelentőségű világgazdasági irányzatokat.

A magyar importban az exporthoz hasonlóan túlsúlyban vannak mindhárom fő relációban a nyersanyagok és energiahordozók, továbbá az anyagigényes féltermékek. (2. táblázat.) Az export és az import áruszerkezetének összevetéséből jól kirajzolódik az importált nyersanyagokra, azok elsődleges feldolgozására, majd exportjára támaszkodó szakosodási modell. Az ipari munkamegosztás különösen a fejlődő országok viszonylatában alacsony. Holott nagyszámú nemzetközi tapasztalat áll rendelkezésre arra vonatkozóan, hogy a fejlődő országokból származó olcsó féltermékimport mind a szerkezeti modernizálás, mind az exportbővítés nem elhanyagolható jelentőségű forrása.

2. TÁBLÁZAT

Magyarország importjának áruszerkezete a főbb viszonylatokban (%)

SITC-csoportok	Fejlett tőkés		Fejlődő		Szocialista	
	1975	1982	1975	1982	1975	1982
0 + 1 + 4 Mezőgazdasági termékek	9,6	6,0	36,9	29,0	3,8	2,9
2 Nyersanyagok	7,2	5,8	20,8	7,9	10,4	7,5
3 Energiahordozók	0,8	1,1	28,3	48,3	17,2	29,0
5 Vegyi anyagok	24,5	25,0	2,1	1,0	7,2	8,3
6 Féltermékek	24,7	24,4	9,0	8,7	18,9	13,0
7 Gépek, berendezések	28,3	31,3	0,6	0,4	36,4	32,7
8 Egyéb iparcikkek	4,7	6,1	2,2	4,6	5,0	5,2

Megjegyzés: A főösszegek a nem specifikált tételek fel nem tüntetése miatt nem adják ki a 100 százalékot.

Forrás: KSH Külkereskedelmi Statisztikai Évkönyv. 1975., 1982.

A fejlett tőkés országokból származó importban a gazdasági vérkeringés zavartalanságát biztosító vegyipari és egyéb féltermékek dominálnak, a Magyarországhoz hasonló fejlettségi szintű országokhoz viszonyítva kisebb a gazdaságfejlesztési célokat szolgáló úgynevezett fejlesztési célú importtételek, elsősorban gépek és berendezések hányada.

ami hosszú távon nem segíti elő a fejlettebb országokhoz történő műszaki-technikai felzárkózást. Ráadásul a nyolcvanas évek elején a fizetőképesség megőrzésére tett importkorlátozó intézkedések legnagyobb mértékben a gépek árucsoportját érintették.

A szocialista országokból származó importban legnagyobb az energiahordozók és a különféle nyersanyagok részaránya, a gépek hányada 1982-ben a fejlett tőkésországokéhoz volt hasonló. A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás hatékonyságának fokozása kívánatossá tenné bizonyos elsődleges feldolgozó ipari kapacitások, vertikumok visszafejlesztését, Magyarország féltermék szükségleteinek nagyobb mértékű szocialista és a fejlődő importból történő fedezését.

A földrajzi tényező

Magyarország legfontosabb gazdasági partnerei a KGST-országok. Az elmúlt negyedszázad során kifejlesztett struktúrák nagymértékű párhuzamossága, a vállalatközi együttműködés és a KGST-együttműködési mechanizmusok viszonylagos fejletlensége, a korszerű és jó minőségű termékek KGST-piacán szaporodó hiánya következtében a KGST-n belüli külkereskedelem a nyolcvanas évtized második felében előreláthatóan csak szerény ütemben bővülhet.* E tendenciák ellensúlyozását, a nehézségek enyhítését célozza a KGST-országok legutóbbi csúcsértekezletén elfogadott határozat több pontja.

Amíg nem érzékelhetők a KGST-együttműködés terén az előrehaladás jelei, amíg a KGST-térségben megfigyelhetők a növekedési és munkamegosztási gondok, a beszerzési korlátok, addig azok az együttműködési feltételek keményedését, több együttműködési területen a bizonytalansági elemek növekedését jelentik a magyar gazdaság számára.*

A fejlett tőkés országokkal való együttműködés feltételeit az 1983-ban megindult tőkés gazdasági

* Kádár Béla: Helyünk a nemzetközi munkamegosztásban. Magyar Nemzet, 1984. augusztus 14.

konjunktúra és a kelet—nyugati gazdasági kapcsolatok korlátozására irányuló politika eredménytelenségére utaló kapcsolatok elvileg javíthatják. A tőkés konjunktúra kihasználását azonban nehezíti az a tény, hogy *a megélénkülés a tengerentúli fejlett tőkés országokban az erőteljesebb* (USA, Japán) míg Magyarország hagyományos nyugat-európai partnerországaiban az átlagosnál lassúbb ütemű a gazdasági növekedés és az importbővülés. Magyarország ugyanis a szerényebb nemzetgazdasági dimenziók miatt, a korlátozottabb erőforrások, szűkebb pénzügyi és piacszervezeti háttér miatt behatárolt lehetőségekkel rendelkezik a távolsági kereskedelembe való bekapcsolódás terén.

Nyugat-Európán belül erőteljesebb ipari munkamegosztást azokban a relációkban fejlesztett ki Magyarország, amelyekben az egy főre jutó jövedelmi színvonal és a szolgáltatói szféra részaránya magasabb, illetve ahol megkezdődött a gazdasági szerkezet korszerűsítésének, a lemaradó, válságágazatok kitelepítésének, visszafejlesztésének folyamata. Ebből a szempontból az átlagosnál kedvezőbb feltételeket kínál Nyugat-Európában Magyarország számára az ipari munkamegosztás bővítéséhez az *NSZK, Nagy-Britannia, Svájc,* továbbá a közepes gazdasági fejlettségi szintű dél-európai országok *(Spanyolország, Görögország, Portugália, Törökország),* ahol az iparosítás gyorsítása mellett az infrastruktúra kiépítése, fejlesztése is napirenden van. Ezzel szemben kedvezőtlenebbek az ipari munkamegosztás feltételei a nagyobb mértékű protekcionista beidegződések, a lassúbb szekezeti átalakulás miatt a Skandináv- és a Benelux-államokkal, továbbá Franciaországgal és Ausztriával.

A *fejlődő országok* viszonylatában számolni kell azzal, hogy a közel-keleti kőolajtermelő országok egyensúlyi helyzetének romlása, a gazdasági növekedési ütem csökkenése kedvezőtlenül érinti az együttműködési lehetőségeket, felvevőpiaci jelentőségük a korábbi évekhez képest csökken a magyar exportban. A fejlődő országcsoporton belül kedvező együttműködési lehetőségeket a délkelet-ázsiai régióban fekvő iparosodottabb országok kínálnának, amelyek gazdasági növekedési és import-

bővülési üteme tartósan a világátlag felett lesz. E lehetőségek kiaknázását azonban hátrányosan befolyásolja az együttműködés hagyományainak hiánya, továbbá a hatalmas földrajzi távolság.

A versenyképességi tényező

Egy ország áruinak nemzetközi versenyképességét igen sok tényező határozza meg: a minőség és a korszerűség mellett például a bérszínvonal, a termelékenység, a követett gazdaságpolitika stb. Magyarországon az utóbbi években mind szélesebb körben terjed az a felismerés, hogy *a külső piaci versenyképesség nem kizárólag szorosan vett gazdasági tényezőktől függ,* hanem alakulását számos egyéb bel- és külpolitikai, társadalmi, értékrendi stb. elem is befolyásolja. Nagy mennyiségű nemzetközi tapasztalat utal arra, hogy azok az országok alkalmazkodtak a hetvenes-nyolcvanas években sikeresebben a megváltozott világgazdasági feltételekhez, amelyek nem csak a gazdasági szférát, hanem a társadalom energiáit is mozgósították.

A teljesség igénye nélkül megemlíthető, hogy például a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódása, az éles világpiaci versenyben való helytállás az országon belül is feltételezi minden téren a versenymechanizmusok erőteljesebb érvényre juttatását. A *versenyszellem* ösztönzése elválaszthatatlan a differenciált jövedelempolitikától. Egyenlősítő jövedelempolitika összeegyeztethetetlen a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás követelményeivel. A külső piacokon uralkodó erős verseny, az exportorientációval, a külső piaci értékesítéssel kapcsolatos nagyobb kockázatok nagyobb erőfeszítésekre kell hogy késztessék a külkereskedelemben, az exporttermelésben vagy a marketing területén foglalkoztatottakat, mint azokat, akik a gyengébb versenynek kitett más területeken dolgoznak. A teljesítményarányos, differenciált ösztönzőrendszer integráns része, feltétele a versenyképesség javításának.

Ugyancsak nem közvetlenül gazdasági tényező az emberi energiák, a *humán erőforrások* jobb hasznosítása. Ennek egyik lényeges eleme a *vezetői*

energiák jobb kamatoztatása. A hatvanas években, amikor ritkán történtek nagyobb változások, a végrehajtó típusú vezető volt az ideális. Ma, a gyorsan változó külső piaci környezetben a gyors döntésekre képes, kreatív, vállalkozó típusú vezetőkre van inkább szükség, akiket a nagyobb felelősségnek megfelelően nagyobb anyagi és erkölcsi megbecsülésben célszerű részesíteni.

A külső piaci versenyképesség kiemelkedő fontosságú forrása az oktatás-szakképzés. Nemzetközi tapasztalatok alapján a szakképzettségben, iskolázottságban fennálló különbségeket az elmaradott vagy közepesen fejlett országok könnyebben be tudják hozni, az oktatás-szakképzés terén könnyebben felzárkóznak a fejlett országok mögé, mint például az egy főre jutó nemzeti jövedelem terén. Ha egy olyan kis ország, mint Magyarország, nem a természeti vagy a pénzügyi erőforrások terén rendelkezik nemzetközi versenyelőnyökkel, akkor szükségképpen nagyobb mértékben kell kiaknáznia emberi erőforrásait, aminek viszont az oktatáspolitikában, a termelésben és a külkereskedelmi szakosodásban is tükröződnie kell.

Végül a külpolitikának, a külgazdasági diplomáciának a világgazdasági alkalmazkodás szolgálatába állítása, így például a különböző regionális és globális nemzetközi szervezetekhez, integrációs csoportosulásokhoz fűződő viszony javítása közvetlenül is javíthatja a magyar áruk piacra jutási feltételeit, ezáltal versenyképességét, így például a Nemzetközi Valuta Alap, a Világbank, a GATT vagy a Közös Piac esetében.

☆☆☆

Visszatérve a bevezetőben felvetett hipotézisre, összefoglalásként megállapítható, hogy Magyarország súlya a világexportban 1970-ben 0,7 százalék, 1980-ban 0,4 százalék, 1982-ben 0,46 százalék volt. A világexportban elfoglalt magyar részarány csökkenése nem függetleníthető az 1973—1974. és az 1979—1980. évi kőolajár-emelkedésektől, a kőolajexportőr országok világgazdasági súlyának ezzel kapcsolatos megnövekedésétől. Ettől eltekintve az elemzésből kitűnik, hogy *a világexportban elfog-*

lalt magyar részarány csökkenése a hetvenes években egyaránt összefüggött a kedvezőtlen exportszerkezettel, a magyar áruk nem túlságosan kedvező nemzetközi versenyképességével, kisebb részben a partnerválasztási korlátokkal. A három vizsgált összetevő hatásának számszerűsítésére nincs mód, de úgy tűnik, *a legtöbb tartalék és lehetőség a kiviteli (és behozatali) szerkezet korszerűsítésében és a versenyképesség javításában van.*

A nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódás alacsony fokú hatékonyságára utal az a tény, hogy *Magyarország külkereskedelmi cserearányai 1973 és 1983 között több mint 25 százalékkal romlottak. E romlás kétszerese a fejlett tőkés átlagnak, s a KGST-országok csoportjában is a legnagyobb mértékű volt.* A cserearányromlásban a szerkezeti, versenyképességi és partnerválasztási tényezők elsődleges szerepét támasztja alá az a körülmény, hogy a magyar kivitel volumene (tehát állandó árakon, az árváltozások kiszűrésével) 1960 és 1980 között éves átlagban 8 százalékkal bővült, miközben a világkereskedelem évi átlagos növekedési üteme csak 7 százalék volt. A lemaradás tehát nem a gazdasági dinamizmussal kapcsolatos, hanem a kedvezőtlen kiviteli és behozatali szerkezettel, versenyképességgel, és részben partnerválasztással összefüggő árveszteségekre vezethető vissza. Tekintettel arra, hogy Magyarország külgazdasági érzékenysége nagyfokú, az export és import nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya eléri az 50 százalékot, a jelentős mértékű cserearányromlás a nemzeti jövedelem számottevő hányadának az elszivattyúzásával járt. E folyamat megállítása és visszafordítása az egész magyar társadalomtól az eddiginél fokozottabb erőfeszítéseket követel.

BALOGH SÁNDOR

A NÉPFRONTMOZGALOM TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyarországi népfrontmozgalom már a második világháború idején függetlenségi mozgalommá szélesedett ki, azzal a céllal, hogy mindazokat tömörítse — osztályhelyzetükre, etnikai hovatartozásukra, politikai nézeteikre és világnézetükre való tekintet nélkül —, akik minden eszközzel készek harcolni a hitleri Németország és általában a fasizmus ellen, amely akkor kétségtelenül a legnagyobb veszélyt jelentette a nemzeti függetlenség és a társadalmi haladás szempontjából. A szovjet hadsereg által felszabadított területeken, majd az egész országban a lakosság — legtöbbször a kommunisták kezdeményezésére — ugyancsak a függetlenségi front eszméinek jegyében látott hozzá a független, szabad és demokratikus Magyarország megteremtéséhez. Az ebből adódó feladatok végrehajtása nálunk is többnyire kompromisszumok útján valósult meg. A közös érdekek mellett ugyanis mind inkább felszínre kerültek a függetlenségi frontban részt vevők külön érdekei. Sőt, a népi demokratikus rendszer létrehozása és kiépítése, s főleg szocialista irányú és jellegű továbbfejlesztése, valamint a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások fokozatosan polarizálták a függetlenségi frontban részt vevő erőket, úgyannyira, hogy az összefogás és az együttműködés iránti hűségüket végül is lényegében csak a dolgozó társadalmi rétegek, illetőleg a szocialista társadalmi rend felépítését is vállaló pártjaik őrizték

meg. De a közösen kivívott hatalom birtokában és a szocializmus alapjainak a lerakásáért folytatott küzdelemben a Magyar Dolgozók Pártja vezetői valójában már nem tartottak igényt a hajdani szövetségesek politikai közreműködésére. Ez a hibás — és végső fokon a fennálló hatalom létét is veszélyeztető — politika azután rövidesen nemcsak a népfrontmozgalmat számolta fel gyakorlatilag, hanem egyúttal súlyos belpolitikai válságba is sodorta az országot, amelyből egyedül az addig folytatott politika gyökeres felülvizsgálatával és a politikai intézményrendszer módosításával lehetett kijutni. Ezt a feladatot — az 1956. októberi tragikus események tanulságait is leszűrve — a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetősége végezte el annak a szövetségi politikának a kidolgozásával, amely lehetővé tette a dolgozó társadalmi osztályok és rétegek tényleges részvételét a szocialista társadalmi rend építésében és a politikai közéletben, s nem utolsósorban a Hazafias Népfrontot is beépítette a megújuló politikai intézményrendszerbe.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front

A felszabadulás első heteiben-hónapjaiban Magyarországon nem volt olyan felelős központi — állami vagy társadalmi — szerv, amely a lakosság képviselőjének tekinthette magát, s annak nevében intézkedhetett volna. Ezért a szovjet hadsereg főparancsnoksága — összhangban a szövetséges nagyhatalmak közép- és délkelet-európai politikájával — a régi közigazgatást igyekezett talpra állítani. Ez az elképzelés azonban, legalábbis kezdetben, nem sok sikerrel járt, mert a hivatali „gépezet" a háborús események folytán erősen szétziláló-dott, és a lakosság bizalma sem övezte tevékenységét. A lakosság a legtöbb helyen inkább azokra a népi bizottságokra (intéző bizottság, ötös bizottság, hetes bizottság, ideiglenes tanács, községi tanács, direktórium stb.) bízta ügyeinek intézését, amelyeket önmaga hozott létre. S az új államszervezet kiépüléséig gyakorlatilag az ő kezükben összpontosult helyileg minden hatalom. Ugyanakkor a népi bizottságok a rövidesen életre hívott Ma-

gyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak is nem csupán a társadalmi bázisát képezték, hanem egyúttal a szervezeti keretét is adták, hiszen kiegészülve az időközben megalakult vagy újjászerveződött pártok megbízottaival, egységesen a nemzeti bizottság nevet vették fel és a továbbiakban az MNFF helyi szerveiként működtek.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. december 2-án alakult meg Szegeden: a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Nemzeti Parasztpárt, a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt, a Polgári Demokrata Párt és a szakszervezetek képviselőinek részvételével. A függetlenségi front programját — amely az MKP 1944. november 30-i akcióprogramján alapult — december 3-án hozták nyilvánosságra.

A program mindenekelőtt a nemzet cselekvő részvételét sürgette az ország felszabadításában. Követelte a fasiszta szervezetek feloszlatását, a népellenes elemeknek az államhatalmi szervekből való eltávolítását, a régi rendszer érdekeit szolgáló törvények és rendeletek hatálytalanítását, valamint a demokratikus szabadságjogok maradéktalan biztosítását. A program második fejezete a földreform kérdéseivel foglalkozott, amit a legrövidebb időn belül és a földigénylők közreműködésével kívánt végrehajtani, a nincstelen és szegényparasztok földhözjuttatásával. A következő fejezet a nagytőke korlátozását célzó intézkedéseket (a kartellek, a nagybankok állami ellenőrzését és a bányák, a villanytelepek stb. köztulajdonba vételét) tartalmazta. Ugyanakkor síkraszállt a munkások anyagi és szociális helyzetének javításáért; a nyolcórás munkanap bevezetéséért, az évenkénti fizetett szabadságért, a munkásbiztosítás önkormányzatáért, a sztrájkjogért stb. A program a külpolitikai fejezetében őszinte együttműködést ígért a szomszédos államokkal és a nyugati szövetséges nagyhatalmakkal, valamint a barátság kiépítését szorgalmazta a felszabadító Szovjetunióval. Befejezésül, javasolta a nemzeti bizottságokra, illetőleg a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontra támaszkodó Alkotmányozó Nemzetgyűlés mielőbbi összehívását és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakítását.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Előkészítő Bizottsága 1944. december 14—20. között — a nemzeti bizottságok aktív közreműködésével — a felszabadult országrészben lebonyolította az ideiglenes nemzetgyűlési választásokat. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés december 21-én a magyar állami szuverenitás kizárólagos képviselőjének nyilvánította magát és másnap megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt is. Az IN és az INK által képviselt hatalom Magyarországon a munkásság, a parasztság, az értelmiség, a városi kispolgárság és az antifasiszta burzsoázia együttműködésére épült. De itt már nem a burzsoázia, hanem a nép játszotta a döntő szerepet. A különböző társadalmi rétegek azonban természetesen nem elsősorban közvetlenül, hanem pártjaik révén vettek részt, illetőleg részesedtek a hatalomból.

Az 1944. december 21—22-én megszületett magyar népi demokrácia gerincét kétségtelenül a baloldali pártok, konkrétan az MKP, SZDP és az NPP szilárd politikai együttműködése képezte. De egymagukban nem testesítették, s nem is testesíthették meg a népi demokráciát. Hiszen a szóban forgó pártoknak az akkori összefogása tulajdonképpen csak a munkásság és a szegényparasztság szövetségét jelentette. Így ennek a szövetségnek nélkülözhetetlenül szüksége volt — a népi demokrácia létrejötte és fennmaradása érdekében — a demokrácia polgári erőire, köztük az antifasiszta városi burzsoáziára is, amelyeket a sajátos magyarországi viszonyok folytán lényegében a Független Kisgazdapárt centruma képviselt. A baloldali pártok és a centrum összefogásában testet öltött kormánykoalíció volt tehát eredetileg nálunk a népi demokratikus hatalom képviselője. A kisgazdapárt centruma ebben az időszakban tényleg a koalíció jobboldalán helyezkedett el, de egyáltalán nem a polgári jobboldalt jelentette, amely az FKGP jobbszárnyán és azon kívül volt található. A kisgazdapárti jobbszárny jelenléte a függetlenségi frontban feltétlenül bonyolította és nehezen áttekinthetővé tette a hazai politikai viszonyokat, de ez sem az összefogás tényén, sem annak tartalmán nem változtatott.

A baloldali pártok és a kisgazdapárti centrum

által alakított koalícióban találkoztak a közös érdekek, anélkül persze, hogy a benne résztvevők külön érdekeiket véglegesen, vagy akárcsak tartósan feladták volna. A koalíción belüli küzdelmek gyakran éles formát öltöttek, sőt az is előfordult, hogy a kormányzati válságig eljutottak, de ezek kimenetele, mindig megállapodással, pontosabban kompromisszummal végződött. Szinte kivétel nélkül ilyen körülmények között oldódtak meg azok a kérdések (választójog, köztársasági államforma, földosztás, szénbányák államosítása, pénzügyi stabilizáció stb.), amelyeket ma — és természetesen a jövőben is — a legértékesebb demokratikus hagyományaink között tartunk nyilván.

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után a nemzeti bizottságok Magyarországon nem épültek be a népi demokratikus állam szervezetébe, hanem tulajdonképpen társadalmi-tömegmozgalmi funkciót kaptak. (Az 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződés ugyancsak a régi közigazgatás helyreállítását írta elő.) A nemzeti bizottságok tiszántúli, s részben észak-magyarországi és Duna—Tisza közi példája, valamint a Budapesti Nemzeti Bizottság gyakorlata tehát átmeneti jelenségnek bizonyult. A nemzeti bizottságok azonban a megváltozott lehetőségeik keretében is — és még hosszabb ideig — fontos szerepet töltöttek be mind az ideiglenes törvényhatósági bizottságok és képviselőtestületek életében, s általában a közigazgatás demokratizálásában, mind a parlamenti választások előkészítésében és lebonyolításában. Hasonlóan a földigénylő bizottságok, igazoló bizottságok, termelési bizottságok, népbíróságok stb. tevékenysége szintén nem nélkülözte, illetőleg nélkülözhette a nemzeti bizottságok erkölcsi és politikai támogatását. De a függetlenségi front eszméinek jegyében és szellemében jöttek létre és fejtették ki működésüket azok a mozgalmak, illetőleg szervek (Új Szellemi Front, Munkások a tudományért—tudósok a munkásokért, Fórum klub, vidéki értelmiségi klubok stb.) is, amelyek elsősorban a zömében a „kivárás" álláspontjára helyezkedett értelmiségieket igyekeztek a népi demokrácia számára megnyerni.

Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választáson abszolút többséget szerzett Független Kisgazdapárt 1946 elején már mind türelmetlenebbül próbálkozott a végrehajtó hatalomban (rendőrség, közigazgatás stb.) is fölénybe kerülni. Az FKGP eme „arányosítási" törekvéseit, miután a koalíciós megállapodás parlamentáris lehetőségei kimerültek, a baloldali pártok egyedül csak a tömegerejükkel háríthatták el. Az országos méretű tömegmozgalom sikerét nagymértékben elősegítette az a körülmény, hogy a másik két baloldali párt a kommunista párthoz hasonlóan ítélte meg az országban kialakult politikai helyzetet. Ezért a legtöbb helyen együtt, közösen léptek fel a függetlenségi fronton belül és azon kívül elhelyezkedő jobboldal ellen. Az 1946. március 7-i budapesti több százezer fős tömegtüntetés pedig kiteljesítette, mintegy politikailag és szervezetileg is alátámasztotta az MKP, az SZDP, az NPP és a szakszervezetek azon összefogását, amely a Baloldali Blokk megalakulásában öltött testet. Március 7-e után a szervezetileg erőtlen Független Kisgazdapárt — más választása nem lévén — a baloldallal való egyezkedés útjára lépett. Lényegében beleegyezett abba, hogy a Baloldali Blokk követelései (földreform befejezése, B-lista végrehajtása, kisgazdapárti jobbszárny meggyengítése stb.) közös, koalíciós programmá váljanak.

A Magyar Kommunista Párt a baloldal egységének megszilárdítására 1946 májusában, illetőleg június első felében kísérletet tett a Baloldali Blokk megyei, városi és járási intéző bizottságainak a megalakítására, de a Szociáldemokrata Párt és részben a Nemzeti Parasztpárt ellenállása miatt ezt nem sikerült megvalósítania. Ilyen körülmények között egyelőre változatlanul csak a függetlenségi fronton és a koalíción belül lehetett eredményesen harcolni a népi demokrácia szocialista irányú és jellegű továbbfejlesztéséért, ami az MKP III. kongresszusa után került egyre határozottabban előtérbe.

1947 márciusában a Truman-elv meghirdetésével véget ért a szövetséges nagyhatalmak korábbi együttműködése és a nemzetközi életben a hidegháborús politika előidézte viszonyoknak adta

át a helyét, vagyis megszűnt hatni az a nemzetközi tényező, amely a demokrácia szocialista és polgári irányzatait az együttműködés irányában befolyásolta az egyes országokban. Ennek egyik legjelentősebb belpolitikai következményeként 1947 tavaszán-nyarán felbomlott a Független Kisgazdapárt és annak centruma is, s új erőviszonyok alakultak ki mind e párton, mind a koalíción belül.

Az 1947. augusztus 31-i országgyűlési választáson a Magyar Kommunista Párt kapta a legtöbb szavazatot, de szilárd kormányzóképes többséget csak úgy lehetett biztosítani, ha az agrárpártból fokozatosan a dolgozó parasztság pártjává váló Független Kisgazdapárt változatlanul tagja marad a koalíciónak. Hiszen sem a kommunista pártnak, sem a baloldali pártoknak együttesen nem sikerül valóra váltaniok azt a célkitűzésüket, hogy a dolgozó parasztság többségét a saját soraikban tömörítsék, pontosabban maguk mögött zárkóztassák fel. 1947—1948-ban Magyarországon alapjában véve megtörtént a tőke kisajátítása és a burzsoáziának a hatalomból, majd a dolgozó parasztság és a városi kispolgárság többi pártjai valamennyien elismerték az Egyesült Munkáspárt, a Magyar Dolgozók Pártja politikai vezető szerepét. Ezzel nagyjában egyidejűleg lezárult Magyarországon a népfrontpolitika azon fejezete is, amelyet a Magyar Nemzeti Független Front fémjelzett és napirendre került a politikai intézményrendszer átalakítása. A fentebbiek mintegy jelzéséül az Országos Nemzeti Bizottság 1949. január 29-én megszüntette a nemzeti bizottságokat. Az erről szóló határozat többek között a következőket állapította meg: „A nemzeti bizottságok nélkül népi demokráciánkat nem tudtuk volna megszilárdítani és nem tudtunk volna eljutni a szocializmus küszöbére.

Az Országos Nemzeti Bizottság mérlegelve az ország politikai és gazdasági életében a felszabadulás óta végbement alapvető változásokat, s annak figyelembevételével, hogy február 1-én megalakul a Magyar Függetlenségi Népfront, a nemzeti bizottságok történelmi érdemeinek hangsúlyozása

mellett határozatilag kimondja, hogy a nemzeti bizottságok február elsejével az ország egész területén megszűnnek."

Magyar Függetlenségi Népfront

A Magyar Dolgozók Pártja vezetői a hatalom kivívása után az egypártrendszer bevezetését határozták el. A párt körül egy viszonylag széles, népfront jellegű mozgalmat igyekeztek létrehozni a többi pártoknak lényegében tömegszervezetekké való átalakításával. E törekvések megvalósításának kedvezett az a körülmény, hogy városon és falun egyaránt megnövekedett az MDP tekintélye és befolyása. 1948 szeptemberében azonban az MDP, a Tájékoztató Iroda júniusi állásfoglalására való tekintettel — amely többek között bírálta az egypártrendszer Jugoszláviában megvalósult formáját — felülvizsgálta a függetlenségi fronttal kapcsolatos nézeteit és újra a pártok koalíciós jellegű együttműködése mellett foglalt állást. Ennek ellenére alig néhány hónappal később ismét egészen más irányban és szellemben folyt a függetlenségi front újjászervezése. Uralkodóvá vált az a nézet, hogy a népi demokráciában a proletárdiktatúra nem teljes, mert a munkásosztály — a többpártrendszer miatt — csak szövetségeseivel megosztva gyakorolja a hatalmat. Sőt, a többi párt puszta léte „tartalékot jelent a burzsoázia, az osztályellenség számára." Az előbbiekből azután már logikusnak látszóan következett, hogy élezni kell az osztályharcot, erősíteni kell a diktatúrát és természetesen fel kell számolni a többpártrendszert.

1949. február 1-én megalakult a Magyar Függetlenségi Népfront a Magyar Dolgozók Pártja, a Független Kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt, a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége, a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége, a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége és a Magyar Ifjúság Népi Szövetsége részvételével, amelyhez később a Független Magyar Demokrata Párt és a Radikális Párt is csatlakozott. A Magyar Függetlenségi Népfront I. kong-

resszusa 1949. március 15-én állást foglalt a szocialista építés mellett és egyhangúlag elfogadta a programot is, amelyben a következő fő célokat tűzte ki: A magyar köztársaság következetes kifejlesztését a dolgozó nép államává, népköztársasággá; A népért végzett közös munka alapján a demokratikus erők egyre szorosabb egységét a pártversengés helyett; A magyar nemzetgazdaság felvirágoztatását, a tervgazdálkodás tökéletesítése és kiterjesztése, az állami ipar, közlekedés, áruelosztás erősítése, a szövetkezeti gazdálkodás fejlesztése útján; A munkán alapuló önálló kisipar és kiskereskedelem nemzetgazdaságilag hasznos szerepének elismerését és megbecsülését, szabad működésük biztosítását; A néphez hű, az ország gazdasági, kulturális felemelkedését szolgáló értelmiség számára méltó hely biztosítását a társadalomban, munkájának fokozott anyagi elismerését; A dolgozók életszínvonalának állandó és tervszerű emelését, a termelőerők fejlődése és a munka növekvő termelékenysége szerint; A dolgozó nép kulturális színvonalának, általános műveltségének és szakképzettségének emelését; A vallásszabadság feltétlen biztosítását; A nép gondolkozásának átformálását az igazi hazafiság szellemében; Demokratikus vívmányainknak, a nemzeti függetlenségünknek, népünk és a világ békéjének biztosítása érdekében szembeszállást minden imperialista törekvéssel, szilárd helytállást a nemzetközi békefrontban; Nemzeti függetlenségünk megvédésére, belső békénk biztosítására, szövetségi kötelezettségeink teljesítésére erős, egységes szellemű, demokratikus néphadsereg kiépítését és korszerű felszerelését; A magyar dolgozó nép politikai és erkölcsi egységének előmozdítását és megvalósítását a kizsákmányolás elleni harc alapján, a munkán és az igazságosságon épülő új társadalom megteremtésével. A kongresszus kimondta azt is, hogy a Magyar Függetlenségi Népfrontot alkotó pártok és társadalmi szervezetek „mindenben alávetik magukat az Országos Tanács döntéseinek és végrehajtják azokat". A kongresszus után — és a májusra tervezett országgyűlési választások előkészítéseként — minden megyében, városban és községben életre hívták a helyi népfrontbizottságokat. E

bizottságokban a többi párt már általában csak néhány taggal képviseltette magát.

Az 1949. május 15-i országgyűlési választásokon a közös népfrontlistán induló jelöltek a szavazatok 95,6 százalékát kapták meg. A választási eredmények alapjában véve összhangban voltak az országban akkor még uralkodó kedvező politikai légkörrel. A képviselők döntő többsége (71 százaléka) az MDP tagja volt.

Az országgyűlési választások után azonban szinte egyik napról a másikra megszűntek működni a népfrontbizottságok, s ezzel együtt rövidesen elhaltak a szövetséges pártok is. Ezek a pártok alapjában véve már a dolgozó parasztság és a városi kispolgárság politikai képviseletét látták el, és készek voltak szorosan együttműködni az MDP-vel a szocialista építés feladatainak megvalósítása érdekében. Elhalásuk siettetése, a velük szembeni bizalmatlanság indokolatlan és káros volt. Annál is inkább, mert kitűnt, hogy a népfrontbizottságok csupán a választások alkalmából létrehozott, ideiglenes alakulatok voltak, amelyekre az MDP a jövőben már tömegszervezeti jelleggel sem tartott igényt.

A Magyar Függetlenségi Népfronthoz csatlakozott többi párt néhány vezetője változatlanul fontos tisztséget töltött be a központi törvényhozó és végrehajtó hatalomban. Ugyanígy nem egy hajdani képviselőjük szintén szerephez jutott helyileg a közéletben. Majd a tanácsrendszer kiépítésekor viszonylag többet közülük „pártonkívüliként" beválasztottak a tanácsok végrehajtó és állandó bizottságaiba is. Valójában azonban a népfront eszméi inkább csak az akkor kibontakozóban levő békemozgalomban érvényesültek, amely különösen a koreai háború idején teljesedett ki és ösztönözte cselekvő részvételre a lakosság legszélesebb rétegeit Magyarországon.

1953. március 28-án — megalakulása óta először — összehívták az MFN Országos Tanácsát. Április 12-én nyilvánosságra hozták az Országos Tanács választási felhívását, amelynek emelkedett hangja kiáltó ellentétben állt a valóság rideg tényeivel. Március végén—április elején — az Országos Tanács újjáalakítása után — a pártszervek igyekeztek

talpra állítani az időközben már „elhalt" helyi népfrontbizottságokat. A politikai tömegmunkától elszokott alsó- és középszintű vezetők azonban még ott sem vonták be a pártonkívülieket a népfrontbizottságokba, a választási munkába, ahol annak egyébként nem lettek volna különösebb akadályai. Ezek a fogyatékosságok és hibák tulajdonképpen nem tükröződtek az 1953. május 17-i országgyűlési választás eredményében. A szavazók 98,2 százaléka ugyanis az MFN jelöltjeire adta le a szavazatát. Minden bizonnyal azért, mert a szavazók a választást már korántsem tekintették olyan eseménynek, amely módosíthatta volna a párt és a kormány addigi politikáját. Ilyen körülmények között az országgyűlési választás lényegében rejtve hagyta a lakosságnak az MDP politikájáról alkotott véleményét.

Hazafias Népfront

Az MDP KV 1953. júniusi határozatának eredményes végrehajtása feltételezte a népfrontmozgalom újbóli feltámasztását, hiszen nyilvánvaló volt, hogy a belpolitikai válságból nem lehet kijutni a politikai intézményrendszer módosítása nélkül. Az MDP III. kongresszusa (1954. május 24—30.) határozatában erősítette meg a népfrontmozgalom megújítását. A Központi Vezetőség azonban csak szeptember 8-ára dolgozta ki a Hazafias Népfront megszervezésével kapcsolatos irányelveit. Az Irányelvek a következőkkel indokolták a Hazafias Népfront létrehozását: „A munkásegység megteremtése, a párt osztatlan vezető szerepének biztosítása, a többi demokratikus párt fokozatos megszűnése után nem törekedtünk arra, hogy a szocializmus építését a párt által vezetett széles népfrontmozgalom kiépítésével kapcsoljuk össze. Nem hoztunk létre olyan új társadalmi-politikai mozgalmat, melyben a népi demokrácia célkitűzéseivel egyetértő, széles párton kívüli demokratikus erők politikai tevékenységüket kifejthették volna.

A népfront lassan háttérbe szorult. Szerepe, célkitűzései elhomályosultak. Nem töltötte be azt a fontos szerepet, amelyet a proletárdiktatúra fel-

tételei között, a népi hatalom demokratikus alapjának kiszélesítésében be kellett volna töltenie. A Függetlenségi Népfront nem lett a hazafias erők egységes, tevékeny tömegmozgalma. A népfront csupán a választások idejére létrehozott alkalmi szerv maradt, amelynek tevékenysége nem terjedt túl a választások formai előkészítésén és levezetésén." Az MDP vezetői a Hazafias Népfrontban lényegében az összes akkor létező tömegszervezetet, társadalmi, tudományos, kulturális stb. egyesületet tömöríteni szándékoztak. Ugyanakkor azt is előírták, hogy „Az egyházak külön ne legyenek tagjai az új népfrontnak, hanem elsősorban elismert vezetőiken keresztül nyerjenek képviseletet a központi, megyei, járási és helyi népfrontszervekben."

A Hazafias Népfront szervezésének gyakorlati előkészítése 1954 augusztusában kezdődött meg. Szeptemberben és október elején egymás után csatlakoztak a népfronthoz a tömegszervezetek és a különböző társadalmi egyesülések, majd ennek megtörténte után a városokban és községekben tömeggyűlések fogadták el — közfelkiáltással — a Hazafias Népfront helyi bizottságait és kongresszusi küldötteit. A Hazafias Népfront alakuló kongresszusa 1954. október 23-án nyílt meg Budapesten. A kongresszus felhívással fordult az ország lakosságához: „Történelmünk legszebb, legszentebb hagyományaihoz vagyunk hívek, és a nagy történelmi céljainkat győzelemre vitt, elmúlt tíz esztendő tanulságait követjük, amikor — megteremtve a Hazafias Népfrontot — a széles nemzeti összefogás piros-fehér-zöld zászlaja alá szólítunk minden becsületes, hazáját szerető, dolgos magyar embert." A kongresszuson elfogadott működési szabályzat a Hazafias Népfront „különös feladatai" közé sorolta, hogy tevékenyen közreműködjék az épülő szocialista társadalom megvalósításában; szilárdan védje a népek közötti békét, a nyugodt alkotómunka lehetőségét; a legszélesebb néptömegeket fokozott munkára serkentse népünk anyagi és kulturális felemelkedése, hazánk felvirágoztatása érdekében; munkálkodjék a kultúra felvirágoztatásán, a nemzeti közműveltség fejlesztésén; erősítse népi demokratikus államhatalmunkat a néptöme-

gek széles méretű bevonásával államunk vezetésébe és az állami szervek ellenőrzésébe; fáradhatatlanul dolgozzék a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének további megerősítésén, minden hazáját szerető magyar ember alkotó összefogásán, népünk erkölcsi és politikai egysége további erősítésén.

A kongresszus után a Hazafias Népfront helyi bizottságainak tevékenysége elsősorban vidéken, s különösen a falusi lakosság körében érezhetően felélénkült. Számos pozitív javaslat és hasznos kezdeményezés fűződik tevékenységükhöz, amelyek zömmel a lakosság életkörülményeinek és művelődésének a jobbítását célozták. De hasonlóan pezsdítőleg hatottak a helyi közéletre is. Az egészséges — és országos méretű — kibontakozást azonban nagyban gátolta az a körülmény, hogy a Hazafias Népfront szerveiben olyan nézetek is felszínre jutottak miszerint a Hazafias Népfront ellenlábasa a pártnak, feladata „mérsékelni" az MDP politikáját és számon kérni tőle a mulasztásokat. Ugyanakkor az 1955 tavaszán ismét felülkerekedett Rákosi-csoport nemcsak eme „vadhajtásokat" igyekezett lenyesegetni, hanem a valóságban magától az újraéledő népfrontmozgalomtól is próbált megszabadulni. 1956 tavaszán—nyarán az elmélyülő belpolitikai válság egy időre ismét megbénította a Hazafias Népfront tevékenységét.

☆☆☆

A Hazafias Népfront helyét és szerepét a politikai intézményrendszeren belül a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. június 27—29-i országos értekezlete jelölte ki: „A hazánkban sajátos egypártrendszer nem zárja ki, sőt, az adott körülmények között még fokozottabban megköveteli, hogy a párt irányítása alatt a Hazafias Népfrontban tömörítsük mindazokat a pártonkívülieket és korábban más pártokban tevékenykedő, a népi hatalomhoz hű személyeket, a nemzet összes haladó erőit, amelyek készek közéleti, tudományos, kulturális és szakmai tevékenységükkel az országos szocialista építésében részt vállalni." 1957. november 21-én az MSZMP Politikai Bizottsága csaknem egy esz-

tendő tapasztalatai alapján részletesen elemezte és tisztázta a népfrontmozgalom legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseit. Így állást foglalt a népfrontmozgalom politikai tartalmát, szervezetét és működését, pártirányítását, valamint a legidőszerűbb feladatait illetően is. A határozat leszögezte, hogy a népfrontmozgalom társadalmi és politikai alapját a munkás-paraszt szövetség képezi, de messzemenően helye van benne az értelmiségnek és a városi kispolgárságnak is, vagyis minden olyan dolgozó osztálynak és rétegnek, amelyek objektíve is érdekeltek a szocialista építésben és a béke védelmében. A Politikai Bizottság azt kívánta, hogy a Hazafias Népfront ne egyéni tagsággal és alapszervezetekkel, hanem továbbra is mozgalomként fejtse ki tevékenységét.

A Hazafias Népfront szervei az Országos Tanács, valamint a megyei, járási, városi, városi-kerületi és községi bizottságok, illetőleg azok elnökségei lettek. Az MSZMP súlyt helyezett arra, hogy a középrétegek (középparasztság, értelmiség, városi kispolgárság) képviselői, sőt a nemzetiség és egyházi személyek is kellő számban foglaljanak helyet az említett szervekben. A népfrontbizottságokat a „csatlakozott szervezetek" küldötteiből és meghívott egyénekből álló gyűléseken választották meg.

A Hazafias Népfront, illetőleg szervei nem csorbíthatták — és ma sem csorbíthatják — a csatlakozott tömegszervezetek és társadalmi egyesületek önállóságát, azokat nem irányíthatták, és kötelező határozatokat sem hozhattak rájuk vonatkozólag. A fentebbiek kétségtelenül magas szintű és nagyvonalú politikai koordinációs tevékenységet feltételeztek a Hazafias Népfront szervei részéről. Másfelől pedig azt is jelentették, hogy a népfrontmozgalom tényleges tömegbázisa és hatása döntő mértékben függ attól, hogy a csatlakozott szervezetek hogyan töltik be a társadalom érintett rétegeivel kapcsolatos eredeti funkciójukat. Igaz, a népfrontmozgalom nem mondott le arról, hogy a „szervezeteken kívüli hazafias tömegeket" is megnyerje, amelyeknek száma és aránya nem is volt jelentéktelen a konszolidációs periódusban. Különösen ez utóbbiak számára jelentettek fórumot a gazda- és olvasókörök, a területi klubok, is-

meretterjesztő előadások, a nemzeti múlt haladó örökségének ápolása és megünneplése, valamint a különböző társadalmi akciók szervezése és a népfrontmozgalom sajtója, kiadványai.

A népfrontmozgalom első — és igazán nagy jelentőségű — sikerét az 1958. évi országgyűlési és tanácsválasztásokon érte el, amelyek mintegy betetőzték a politikai konszolidációt Magyarországon.

A Hazafias Népfront és szervei azonban a későbbi években is megtalálták a helyüket és szerepüket. Így jelen voltak a mezőgazdaság szocialista átszervezésénél, az ötéves tervek és más fontos törvényjavaslatok megvitatásánál, illetőleg végrehajtásánál is. Nem is beszélve arról a számos helyi kezdeményezésről, amelyek egy-egy város vagy község életét voltak hivatva szebbé és jobbá tenni. A népfrontmozgalom negyedszázados sokoldalú politikai és társadalmi tevékenységével, a változó és új viszonyokhoz való alkalmazkodási képességével fokozatosan szilárdan beépült a politikai intézményrendszerbe. Méltán állapíthatta meg tehát már az 1960. évi II. kongresszus — az elmúlt évek tapasztalatait összegező és a jövő feladatait is felvázoló — felhívásában, hogy „A nemzeti függetlenségért, a haza és a nép felemelkedéséért vívott harc nemes és szent hagyományaira visszatekintő Hazafias Népfront ma nemzeti egységbe tömöríti mindazokat, akik készek harcolni a Magyar Népköztársaság nemzeti függetlenségéért, a szocializmus felépítéséért, a béke fenntartásáért. A Hazafias Népfront soraiban a párt, a munkásosztály vezetésével megtalálja helyét az egész dolgozó társadalom, amely fokozatosan megszabadul az osztályellentétektől és mindinkább a szabad, egymással szövetséges, a szocialistává formálódó magyar nemzet egységes társadalmává válik."

IZSÁK LAJOS

A KOALÍCIÓ BALOLDALI PÁRTJAI, PROGRAMJAIK ÉS VEZETŐIK A FELSZABADULT MAGYARORSZÁGON

Hazánkban 1945 tavaszára-nyarára épültek ki azok a pártok, amelyek 1944. december 2-án Szegeden a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot létrehozták s egyúttal a magyar társadalom különböző osztályait és rétegeit a politikai életben képviselték. Közülük — elsőként az ország felszabadított területein — a Magyar Kommunista Párt kezdte meg szervező munkáját annak ellenére, hogy a párt Budapesten működő Központi Bizottsága még a németek által megszállt területen folyó nemzeti ellenállást szervezte és irányította.

Magyar Kommunista Párt

A felszabadulás kezdetén, 1944 őszén a legális kommunista pártszervezetek először a Tiszántúlon alakultak meg. Ezeket illegális kommunisták, baloldali szociáldemokraták és a Tanácsköztársaság egykori harcosai, funkcionáriusai hozták létre. Már számos pártszervezet működött, amikor 1944. november elején a Szovjetunióból Szegedre érkezett vezetők — Gerő Ernő, Farkas Mihály, Nagy Imre és Révai József — bizottságot alakítottak, amely az Ideiglenes Központi Vezetőség szerepét töltötte be. Ez előbb Szegeden, majd Debrecenben működött, a legfontosabb teendője az volt, hogy a széles körben megalakuló pártszervezetekből egységes, jól szervezett pártot formáljon. Ezt segítette elő, hogy 1944 decemberében és 1945 januárjában megalakultak a kerületi titkárságok, amelyeknek hatásköre több megyére terjedt ki. A pártszervező munkában fontos szerepe volt a felszabadult fővárosban tevékenykedő Központi Bizottságnak is. Budapest felszabadulása után így — rövid ideig — két vezető testülete is dolgozott, amely 1945. február 23-án, Rákosi Mátyás Budapestre érkezése után egyesült és a Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősé-

ge elnevezéssel működött. Egyidejűleg választották meg a párt főtitkárának Rákosi Mátyást.

A párt legális vezető szervének létrejötte és szervező tevékenységének, valamint a felszabadított területek növekedésének következtében emelkedett és erősödött a pártszervezetek száma is. Így 1945 februárjában a taglétszám megközelítette a 30 000 főt, májusban pedig már elérte a 150 000-et. Majd az országosan kibontakozó „tagfelvételi verseny" eredményeként 1945 októberében az MKP taglétszáma meghaladta a félmilliót. A pártnak a nagyüzemi munkásság és a bányászok mellett igen erős bázisa volt az agrárproletárok körében is. A középrétegek körében viszont 1945 első felében igen csekély volt a befolyása. A párt szociális bázisán túl a tagok politikai tapasztalatait illetően érdemes megemlíteni azt is, hogy új színt és egyúttal komoly erőt képviseltek a magyar kommunista mozgalomban a felszabadulás után azok a volt szociáldemokrata párttagok, akik az MKP-ba léptek és ott fejtettek ki aktív politikai tevékenységet, valamint a Felvidékről, Erdélyből és a Délvidékről érkezett magyar kommunisták.

Az MKP tehát lényegében a felszabadulás pillanatától rendelkezett azokkal az erőkkel, amelyek igen eredményes pártszervező munkát tudtak kifejteni, illetve végeztek el. De nem volt kisebb jelentőségű az a tény sem, hogy a kommunista párt politikailag — világos és megalapozott programjával — jobban felkészült a háború utáni feladatokra, mint a többi politikai irányzat, illetve párt. Munkáját ugyanakkor könnyítette az a körülmény, hogy állásfoglalásait az 1944 végén — 1945 tavaszán bekövetkezett események igazolták.

Az MNFF programjának végrehajtásában szerzett tapasztalatok alapján fogalmazta meg az MKP — 1945. május 20—21-i első legális országos értekezletén — azokat a feladatokat, amelyeket „A Magyar Kommunista Párt országos értekezletének határozata a politikai helyzetről és a párt feladatai" — címmel hozott nyilvánosságra és további tevékenységének szolgált alapjául. Ez a határozat jóváhagyta és a jövőre nézve is érvényesnek tekintette a Központi Vezetőségnek az ország demokratikus és hazafias erőinek az összefogását, együtt-

működését szolgáló politikáját, amely nemcsak az új demokratikus államiság megteremtésében mutatkozott meg, hanem az INK által hozott intézkedésekben és azok következetes végrehajtásában is. „Az országos pártértekezlet utasítja tehát a párt vezetőséget — hangzott a határozat — hogy politikájának tengelyévé a jövőben is a demokratikus erők szerves együttműködését tegye. Mélyítse el és szilárdítsa meg a munkásegységfrontot, a Szociáldemokrata Párttal való szoros együttműködést... utasítson el minden kísérletet, amely ennek az egységnek a megbontására irányul." A határozat következő mondata viszont már arra utal, hogy a jövőben némileg mégis módosul a párt nemzeti egységpolitikája, amikor — az előbbi folytatásaként leszögezi — „Működjön szorosan együtt a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front többi pártjával is, a Független Kisgazdapárttal és a Nemzeti Parasztpárttal", vagyis az MNFF-et alapítók közül a PDP-re itt már nem történik hivatkozás, ami egyúttal azt is jelentette, hogy az MKP a koalícióban való részvételére a továbbiakban nem tart igényt. Ezt a véleményt osztotta egyébként a koalíció többi pártja is.

A határozat a továbbiakban a párt és az ország előtt álló legfontosabb feladatként az újjáépítést jelölte meg: „Az újjáépítés a fiatal magyar demokrácia tűzpróbája, erre kell összpontosítani a nemzet minden erejét." Az újjáépítés alapvető politikai feltételként jelölte meg a fasiszta maradványok következetes felszámolását. „Az újjáépítési program megvalósításának egyik legfontosabb előfeltétele — hangsúlyozta a konferencia — hogy végre teljes erővel meginduljon a fasiszta és nyilas maradványok és a reakció elleni harc." Ezzel összefüggésben különösen az igazolási eljárások eredménytelenségére hívta fel a figyelmet. A pártépítés terén az értelmiség, s ezen belül főleg a műszaki értelmiség politikai megnyerését állította előtérbe. Az ország nemzetközi helyzetét és kilátásait illetően pedig azt fogadta el alaptételként, hogy „a fiatal magyar demokrácia minden híve legyen tudatában annak, hogy az ország politikai súlya és nemzetközi tekintélye egyenes arányban áll azzal, hogy milyen alapos munkát végzünk itthon a fasiz-

mus és a reakció gyökereinek kiirtásában, a magyar demokrácia kiépítésében és megszilárdításában". Kiemelte továbbá a magyar—szovjet barátság jelentőségét és állást foglalt az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezményben vállalt jóvátétel pontos és maradéktalan teljesítése mellett. Üdvözölte Romániának és Jugoszláviának a területükön élő magyarsággal kapcsolatos jóindulatú megnyilatkozásait és reményét fejezte ki atekintetben, hogy a Csehszlovák Köztársaság is hasonló szellemben fogja kezelni az ott élő magyarokat, és ezzel is elősegíti a jó viszony kialakulását a két szomszédos állam között.

Az országos pártértekezlet a korábbi 14 tagú Központi Vezetőséget 25 főre bővítette ki és új testületként létrehozta a 11 tagú Politikai Bizottságot: Farkas Mihály, Gerő Ernő, Horváth Márton, Kádár János, Kiss Károly, Kovács István, Kossa István, Nagy Imre, Rajk László, Rákosi Mátyás, és Révai József részvételével. A párt főtitkára továbbra is Rákosi Mátyás maradt.

Az MKP vezetői közül a nemzetközi és hazai munkásmozgalomban is kétségtelenül a legismertebb személy Rákosi Mátyás volt. Az egykori adai kiskereskedő fia miután elvégezte a Keleti Akadémiát külföldön ösztöndíjasként fejlesztette nyelvtudását. A Tanácsköztársaság idején a legfiatalabb népbiztos, majd annak leverése után a Kommunista Internacionálében fejtett ki tevékenységet, egy ideig a Komintern titkára is volt. 1924-ben illegális pártmunkára Magyarországra küldték, részt vett a Kommunisták Magyarországi Pártja (KMP) újjászervezésében, de 1925-ben letartóztatják és bebörtönzik. 15 év börtön után 1940-ben a szovjet kormány kezdeményezésére a cári orosz csapatok által 1849-ben zsákmányolt magyar zászlók visszaadása kapcsán a hazai hatóságok hozzájárultak, hogy a Szovjetunióba távozzon. Moszkvában a magyar kommunista emigráció vezetője lett, a háború alatt a moszkvai rádió magyar adásain, majd az ugyancsak Moszkvában működő Kossuth Rádió hullámhosszán rendszeresen szólt a magyar hallgatókhoz. Fontos szerepe volt az MKP programjának kimunkálásában is.

Hazakészülésének szinte első percétől az MKP el-

ső emberének számított, hamar feltalálta magát a koalíciós idők „játékszabályában", de a tömegmunkában is. Nem volt lángoló szónok, de szuggesztív előadónak számított. Kitűnő memóriájával szívesen kápráztatta el beszélgető partnereit, széles körű nyelvtudását pedig jól kamatoztatta külföldi partnerei előtt. A barátságos stílussal leplezett ridegség és ravaszság ugyanakkor kiismerhetetlenné tette személyét. Sajnos bizalmatlan volt azokkal a kommunistákkal szemben, akik korábban itthon illegalitásban dolgoztak. Velük kapcsolatban már a májusi konferencián kijelentette: „az illegális munka elkerülhetetlen folyamányaképpen gyakran maguk is szektáriánus vonásokat mutatnak fel... Ezeknek a hatása mind a mai napig kiütközik náluk, és nem tudják szívvel-lélekkel végrehajtani a párt új és helyes politikáját". Sőt a későbbiek során általában is jogot formált magának arra, hogy „hivatalosan" ítélkezzen a hazai mozgalom vezetői felett.

A felszabadulást követő években az MKP vezetésében Gerő Ernő számított második embernek. Neki a gazdasági kérdések eldöntésében hosszú évekig kiemelkedő szerepe, lényegében monopol helyzete volt. 1918-ban — hasonlóan Rákosihoz — alapító tagja volt a KMP-nek, majd a Tanácsköztársaság megdöntése után Bécsbe emigrált és bekapcsolódott a párt munkájába. 1922-ben illegálisan visszatért Budapestre és megszervezte a KMP illegális lapjának, a Kommünnek a kiadását és terjesztését. Még ebben az évben letartóztatták, 1924-ben a Szovjetunió — diplomáciai úton 42 kommunista társával együtt — kiszabadítja. A Szovjetunióban előbb egy üzemben dolgozott, majd rövidesen Franciaországba kerül, ahol néhány évig a Francia Kommunista Párt magyar alcsoportját vezette. A harmincas években a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottsága apparátusának munkatársaként Franciaországban, Belgiumban, Spanyolországban, Svédországban, Jugoszláviában és másutt dolgozott. 1939-ben — amikor ismét bekapcsolódott a magyar kommunista mozgalomba — Gerő képviselte a Kominternben a KMP-t. A második világháború idején ő is közreműködött a Kossuth Rádió munkájában és a szovjet hadifogságba került ma-

gyar katonák antifasiszta nevelésében. 1944 őszén — ahogy ezt korábban láttuk — kiemelkedő szerepe volt az MKP programjának megalkotásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az INK életrehívásában. Rákosi Mátyás hazatéréséig ő volt az MKP vezetője. 1945 májusában a Nemzeti Főtanács kereskedelmi és közlekedésügyi miniszterré nevezte ki s így is fontos szerepet játszott az ország újjáépítésében.

Gerő széles körű általános műveltséggel, nagy szervezőkészséggel és gazdag nemzetközi pártmozgalmi tapasztalatokkal rendelkezett. Beszélt: franciául, németül, oroszul, spanyolul. Hatalmas energiával dolgozott; kortársai szerint határtalan volt a munkabírása, mindenütt ott volt, ahol „nagy dolgok történtek". Szenvedélye volt a pártmunka. Puritán, egyesek szerint aszketikus életet élt, de fanatikus és türelmetlen volt, könnyen sértett meg embereket. Túlzott magabiztosság, önbizalom és ridegség jellemezte: akik tisztelték és elismerték, azok is tartottak, féltek tőle. „Miért volt nehéz Gerővel szót érteni? — írja Nógrádi Sándor visszaemlékezésében — Azt hiszem azért, mert ő mindig mindent jobban tudott másnál... Ő talán észre sem vette, hogy a körülötte dolgozó embereknek rendszerint kisebbségi érzésük van vele szemben... A bírálatot nem tűrte."

Révai József a felszabadulás után elsősorban mint az MKP teoretikusa vált ismertté. A kispolgári családból származó Révai már diákkorában részt vett a háborúellenes mozgalmakban, majd tagja lett a Galilei Körnek. Ő is a párt alapító tagja volt, 1918 decemberétől — megjelenésétől — a Vörös Újság állandó munkatársaként dolgozott. 1919 őszén emigrálnia kellett, 1925-től egyik szervezője és irányítója volt a KMP Bécsben kiadott elméleti orgánumának, az Új Márciusnak. Elméleti munkássága az 1930-as évektől bontakozott ki. Felismerte, hogy a kommunista mozgalmak a szociális mozzanatot és a nemzeti tényezőt szerves egységbe kell felfogniuk. Ő lett a népfrontpolitika kimunkálója. 1939-től Moszkvában dolgozott, a német támadás után létrejött Kossuth Rádió szerkesztőségének irányítójaként. Annak ellenére, hogy személye kevésbé volt ismert a nemzetközi munkásmozgalomban, mint Rákosié, vagy Gerőé, mégis nagy te-

kintélyre tett szert a moszkvai emigrációban. Kivételes szellemi kvalitásain és rendkívüli munkabírásán túl ezt nyilván annak is köszönhette, hogy hosszú ideig dolgozott a magyar pártban, s így jól ismerte a hazai viszonyokat. Gerőhöz hasonlóan szintén jelentős szerepe volt a moszkvai emigráció 1944. szeptemberi és októberi értekezletein s a párt akcióprogramjának kidolgozásában.

1944 novemberében Szegeden részt vett az MKP hivatalos zászlóbontó nagygyűlésén s egyik szerkesztője lett a „Délmagyarország"-nak. Révaira várt az agitáció és propagandamunka irányítása, valamint a nemzetgyűlési, nemzeti bizottsági ügyek és az önkormányzati szervekkel kapcsolatos feladatok kézben tartása a felszabadított területeken. 1945 áprilisától ő lett a párt napilapjának, a „Szabad Nép"-nek a főszerkesztője, s a koalíciós korszakban végig meg is tartotta ezt a tisztségét. Biográfusai elmondják róla, hogy újságírói munkamódszerét „tanították", íráskészségéről legendák keringtek, stílusa fiatal újságírók egész nemzedékére nyomta rá bélyegét. Az ideológia, a tudományok, a művészetek és a propagadna legfőbb irányítását látta el Révai éveken át s így nagy hatalom összpontosult kezében. Ez a tény nyilván kihatott az emberekhez való viszonyára is. A mindig is szókimondó és lobbanékony természetű ember nehezen viselte el az ellentmondást és a kritikát.

1944 őszén Gerővel és Révaival együtt tért haza Magyarországra Farkas Mihály és Nagy Imre is, akik szintén tagjai lettek az MKP Politikai Bizottságának. Közülük Farkas a húszas évek derekától a csehszlovák kommunista ifjúsági mozgalomban fejtett ki aktív politikai tevékenységet, többször le is tartóztatták és több esztendei börtönbüntetésre ítélték. Kiszabadulása után a kommunista Ifjúsági Internacionálé egyik vezetője lett, majd a második világháború idején kapcsolódott be a moszkvai emigráció munkájába. A hadifoglyok körében végzett antifasiszta propaganda munkát. A hazai kommunista mozgalomban nemigen ismerték. „Attól a naptól kezdve, hogy fontos lett a személye, fokozatosan fogyott ki belőle a tárgyilagosság, a józan mérséklet — írja róla az egykori munkatársa és barátja Nógrádi Sándor — az a típus volt, aki-

nek semmilyen körülmények között sem lett volna szabad hatalmat adni a kezébe... Túlzó ember volt Farkas. Minden rábízott feladatot 150 százalékosan szeretett megoldani. Túl jól, hogy elismerjék, dicsérjék és még több hatáskört összpontosítsanak a kezében." Nagy Imre szintén azok közé az emigráns kommunisták közé tartozott, akiknek a felszabadulásig kevés hazai tapasztalata volt. Még az első világháború idején bekapcsolódott az oroszországi magyar hadifoglyok mozgalmába, majd részt vett a polgárháborúban és csak 1921-ben tért vissza Magyarországra. Néhány évi hazai tartózkodás után 1928-ban Bécsbe, majd a Szovjetunióba emigrált. Ott agrártudományi tanulmányokat és kutatásokat folytatott több éven keresztül, s így mint a párt elméletileg egyik igen jól felkészült agrárpolitikai szakértőjeként térhetett haza.

A májusi konferencián megválasztott Politikai Bizottságban Horváth Márton, Kádár János, Kiss Károly, Kovács István, Kossa István és Rajk László képviselte a hazai illegális kommunista mozgalmat. Közülük Kádár és Rajk korábban a Központi Bizottság titkárai voltak. Kádár János 1943-tól, majd az ország német megszállása után megkísérelte, hogy kapcsolatot teremtsen a jugoszláv partizánhadsereg vezetőivel, s rajtuk keresztül a Szovjetunióban élő magyar kommunistákkal, de a jugoszláv—magyar határon elfogták. Kilétét sikerült eltitkolnia, így csak szökési kísérlet címén emeltek vádat ellene. 1944 őszén — a büntetőintézmények evakuálásakor — megszökött és Budapesten folytatta az illegális munkát. 1945 elején a felszabadult főváros rendőrfőkapitány-helyettese, áprilisban az MKP Budapesti Területi Bizottságának titkára. A májusi konferencián a Politikai Bizottság, s az öt tagú Titkárság tagja lett. Így jelentős feladatok vártak rá az országos ún. nagy-politika kimunkálásában és tényleges végrehajtásában is.

Rajk László a harmincas évek elején, egyetemi hallgatóként került kapcsolatba az illegális kommunista mozgalommmal és lett a párt tagja. A rendőrség többször is letartóztatta. „Az illegális mozgalomban sokan ismerték, bár a konspirációs viszonyoknak megfelelően kevesen tudták, ki ez a magas, jó megjelenésű kitűnő szónok hírében álló

fiatalember — írja róla Kállai Gyula visszaemlékezéseiben. — Hírnevét és tekintélyét elsősorban két dolognak köszönhette. 1935-ben egyik vezetője volt annak az építőipari sztrájknak, amelyet a legnagyobbak között jegyez fel a magyar munkásmozgalom története. Utána emigrálnia kellett. A spanyol polgárháború kitörésekor önként jelentkezett, hogy sok más hazafival együtt fegyverrel küzdjön a spanyol nép szabadságáért. Mindezt széles körben tudták róla, tisztelték és becsülték érte." Spanyolország után hosszú éveket töltött fogságban, majd 1941-ben került haza. Néhány hetes itthoni tartózkodás után ismét elfogták és egészen 1944 szeptemberéig volt fegyházban. Szabadulása után ő volt az egyik szervezője és irányítója az antifasiszta ellenállási mozgalomnak, de már december elején újból letartóztatják, Sopronkőhidára, majd Németországba hurcolták. Viszontagságos „vándorlások" után 1945. május elején tér haza. A pártértekezlet a Politikai Bizottság és az öttagú Titkárság tagjává választotta.

Rajkot hazatérésekor úgy mutatta be a Szabad Nép, mint az MKP egyik legkitűnőbb vezetőjét, „akit sem terror, sem üldöztetés megingatni nem tudott, aki a magyar kommunista becsületet társaival együtt mindvégig makulátlanul megőrizte, s aki külföldön hősiességével és munkájával bizonyította, hogy a magyar népet nem lehet Horthy és Szálasi fasiszta rendszerével azonosítani." Mindezek ellenére Rajk nem törekedett arra, hogy rajongókat gyűjtsön maga köré. Minden tudását, rendkívül gazdag mozgalmi tapasztalatait, szervezőképességét és szónoki tehetségét a párt érdekeinek rendelte alá.

Szociáldemokrata Párt

A Szociáldemokrata Pártot — a másik munkáspártot — politikailag és szervezetileg is meglehetősen felkészületlenül érte a felszabadulás. Újjászervezése szempontjából komoly nehézséget jelentett, hogy vezetőinek többsége, főleg a Szakasits Árpád körül csoportosuló balszárny képviselői, nem a felszabadított területeken, hanem jórészt az ak-

kor még német megszállás alatt levő országrészben — főleg Budapesten — tartózkodtak. Nem is szólva arról, hogy bár az SZDP az ország német megszállásáig legálisan működhetett mégsem rendelkezett egy országosan jól kiépített hálózattal. Hiszen a nagyobb városokat és ipari településeket, valamint Békés, Csanád, Csongrád és részben Baranya és Tolna megyét kivéve nem voltak szervezetei. 1944. december 5-én jelent meg Szegeden a „Szociáldemokrata Párt Szervező Bizottságának felhívása". A tényleges pártszervező munka a Debrecenben 1944. december 21-én létrejött Országos Pártvezetőség irányításával bontakozott ki. 1945 februárjában egyesültek a budapesti és debreceni vezető szervek és a Politikai Bizottság megalakulásával lezárult a központi irányító testületek szervezése. Ezután bontakozott ki nagyobb erővel a tagság toborzása a párt zászlaja alá.

Az SZDP-szervezetek a fővárosban és környékén alakultak újjá a leggyorsabban, vidéken pedig azokban a megyékben (pl. a Viharsarokban), ahol már korábban is volt pártszervezet. Dunántúlon a párt elsősorban az ipari centrumokban és a nagyvárosokban ért el sikereket. 1945 végén az SZDP-nek már 2000 szervezete működött vidéken, a tagdíjat fizető szociáldemokrata párttagság létszáma pedig 350—400 ezer fő között mozgott.

A pártban a felszabadulás után is változatlanul jelentős tényezőként szerepelt a munkásság. Az üzemekben azonban jórészt alkalmazottak, tisztviselők, és értelmiségiek is csatlakoztak a pártba. Ezen kívül a kisiparosok és kiskereskedők körében is meglehetősen népszerű volt az SZDP. A magyar társadalom dolgozó rétegeit tekintve a parasztság körében rendelkezett a legkisebb befolyással. Nem véletlen, hogy egy esztendővel a felszabadulás után a Vidéki Titkárság egyik jelentése hangsúlyozta; „Nem áll az a tétel, hogy a parasztok beszervezése pártunkba sikeres... semmilyen szervezési munka nem lehet sikeres, ha nincs mondanivalónk a parasztság részére, ha nincs agrárprogramunk... Súlyosbítja a helyzetünket az is, hogy vidéki szervezetünkben a vezetés, illetve annak megjavítása majdnem mindenhol a kisiparosság kezébe került."

A Szociáldemokrata Párt a felszabadulás után

lényegében az 1945. augusztus 18—20-án tartott XXXIV. kongresszusán fogalmazta meg először részletesen a párt közvetlen feladatait és politikai célkitűzéseit. A párt akcióprogramját a „Magyarország gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi újjáépítésének munkaterve" — tartalmazza. A 17 fejezetből és másfél száz pontból álló munkaterv figyelemre méltó követelései között szerepel — rögtön az első fejezetben, — hogy „Magyarország államformája: népköztársaság" legyen. Az akcióprogram belpolitikai célkitűzései alig különböztek az MKP hasonló követeléseitől. Így az SZDP is meghirdette a földreform teljes és végleges végrehajtását, a bányák s azt követően a villamosáram szolgáltatás, valamint egyes kisiparosok államosítását. A magánbankok állami ellenőrzését, progresszív adórendszer bevezetését, üzemi bizottságok jogkörének kiszélesítését. Nagy részletességgel foglalkozik a társadalombiztosítás, a közoktatás, a népnevelés, valamint szociálpolitikai kérdésekkel is. A nyolcosztályos egységes és kötelező népoktatás megvalósítása mellett a közoktatásról szóló fejezetben szót emel azért is, hogy „az iskoláztatás és nevelés állami feladattá emelésére ennek költségeit az állam fedezze, anyagát és szellemét a demokrácia követelményei szerint az állam határozza meg. A felekezeti iskolák tanterve és tananyaga azonos az állami és községi iskoláéval." Ez utóbbi hangoztatása mellett azonban nem tisztázva a pártnak a vallással és a különböző egyházakkal kapcsolatos álláspontját. A program — mivel a párt az értelmiség minden rétege és kategóriája előtt szélesre kívánta tárni kapuit — a kultúrát a demokrácia és a szocializmusert folytatott küzdelem egyik legfontosabb területének tekintette.

A program külön fejezetben foglalkozott a külpolitikával. A párt abból indult ki, hogy „a demokratikus külpolitika előfeltétele a jól tájékozott és szabadon megnyilvánuló külpolitikai közvélemény. A külügyi kormányzatnak állandóan és őszintén tájékoztatnia kell a nemzetgyűlést a szakszervezetek s a nagy demokratikus pártok vezetőségét tevékenységéről". Magyarország külpolitikájának alapja a munkaterv szerint az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény. A

kongresszus „Új magyar külpolitika és a Szociáldemokrata Párt" címen egy önálló dokumentumot is elfogadott. Ez lényegében a munkatervben megfogalmazott külpolitikai célokat részletezte, de egy ponton túl is lépett rajta. A Szovjetunióval való együttműködést „barátsági és kölcsönös megsegítési" szerződés megkötésével kívánta megalapozni. A meghirdetett külpolitikai program jelentőségét azonban erősen csökkentette egy pótindítvány elfogadása, amely az „Európai Egyesült Államok" eszméje és a nagyhatalmak által támogatott dunai konföderáció létrehozását szorgalmazta.

Az igen részletes és az élet csaknem egész területét felölelő program kétségkívül leggyengébb pontja a parasztsággal volt kapcsolatos: „A földhöz jutott népnek lehetőséget kell nyújtani, hogy földjét saját és közösség előnyére a legintenzívebben művelhesse meg — hangzott a program. — Termelő és értékesítő szövetkezetek létesítése, mert ezek biztosítják: a birtokosok összefogása révén a nagybirtok előnyét, tervszerű termelésben minden lehetőség kihasználását, mezőgazdasági ipartelepek létesítését és fenntartását... Állami, gépi állomások létesítése az ország minden részében, traktorokkal mélyszántást végző gépekkel, arató és cséplőgépekkel." A nagyüzem és a szövetkezetek előnyének kidomborítása nem várhatott sikerre az alig néhány hete vagy hónapja földhöz jutott parasztság körében, nem nyerhette és nem is nyerte meg azok tetszését és egyetértését.

A kongresszus 21 tagú pártvezetőséget és — hasonlóan az MKP-hoz — 11 tagú Politikai Bizottságot választott. A párt főtitkárának Szakasits Árpádot, főtitkárhelyettesnek Bán Antalt és Szeder Ferencet, vezető titkárának pedig Marosán Györgyöt és Zentai Vilmost választották.

Szakasits Árpád még kőfaragótanoncként a század elején lépett be a szocialista ifjúmunkások szervezetébe. 1908-ban az építőmunkások szakszervezetének vezetőségi tagjává választották. Lényegében ettől az időszaktól kezdve volt függetlenített funkcionárius. 1918-ban a KMP megalakulásakor vele is tárgyaltak a kommunista párthoz való csatlakozásról, de ő megmaradt a szociáldemokrata pártban, és belépett a párt lapjának a Népszavá-

nak a szerkesztőségébe. A Tanácsköztársaság idején gyakorlatilag ő szerkesztette a Népszavát, 1925-ben lett tagja a szociáldemokrata párt vezetőségének. A harmincas évek elején az SZDP-n belül egyike volt azoknak, akik felismerték a munkásegység jelentőségét a fasizmus elleni harcban. 1938 végén lett a párt főtitkára, majd ezt követően — 1940-ben — átvette a Népszava főszerkesztői tisztét is. A második világháború idején a lap rendszeresen közölte a kommunista szerzők írásait, s igyekezett az antifasiszta nemzeti ellenállás és a függetlenségi gondolat orgánumává válni. Szakasits részt vett a függetlenségi mozgalom akcióban, így kezdeményezésére született meg a Népszava 1941-es karácsonyi száma, amely a népfrontpolitikát reprezentálta, hasonlóan az 1942-es karácsonyi szám. Szakasits részt vett a Történelmi Emlékbizottság megalakításában is, majd az ország német megszállása után illegalitásba vonult, de a Magyar Front Intéző Bizottságának elnökeként közreműködött a tervezett kiugrási kísérlet politikai előkészítésében. A kisgazdapárti Tildy Zoltánnal együtt, a Magyar Front képviseletében tárgyalt Horthy Miklós kormányzóval is az ügy sikere érdekében. Az SZDP részéről 1944. október 10-én ő írta alá a kommunista párttal kötött megállapodást; a felszabadulás után közvetlenül pedig a párt baloldali szárnyának meghatározó egyéniségeként jelentős szerepe volt a munkásegységfront, a két munkáspárt szorosabb együttműködése megteremtésében.

A szűkebb pártvezetőségen belül Bán Antal és Marosán György is szintén a szociáldemokrata baloldalt képviselte. Bán a negyvenes évek elején tűnt fel a magyar szociáldemokrata mozgalomban, korábban a jugoszláviai munkásmozgalomban vett részt. A népfront, illetve a munkásegység „gondolatát" innen hozta magával, amikor 1943 elején Marosánnal együtt a párt titkárává választották. Bán a főváros és környéki pártszervezést tartotta kézben, Marosán pedig a vidéki munkát irányította. Mindketten kitűnő szervezői képességgel rendelkeztek és jó szónok hírében álltak. Nekik is volt köszönhető, hogy már a második világháború alatt a legális tömegszervezetekben, ifjúsági és más szervezetekben kialakult bizonyos közös együttműkö-

dés a szociáldemokraták és kommunisták között, sőt a gyakorlatban sok helyen megvalósult a munkásegységfront. A német megszállás után Bán és Marosán is illegalitásba vonult, de keresték és meg is találták a kapcsolatot és változó aktivitással, de részt vettek az ellenállási mozgalomban is. A fővárosban még harcok folytak, amikor Bán 1945 januárjában — két munkáspárt 1944. október 10-i megállapodásának szellemében — megindította a párt újjászervezésének munkáját. Marosán Debrecenbe ment, hogy megteremtse a kapcsolatot az ottani vezetőséggel, a kormánnyal és más pártok vezetőivel. A kibontakozás időszakában 1945 tavaszán és nyarán mindkettőjüknek nagy része volt abban, hogy az SZDP egyértelműen baloldali politikát folytatott, s további politikai irányvonalának kijelölésével alapvetően a két munkáspárt előzőekben említett megállapodására támaszkodott. A Szakasits, Bán, Marosán által képviselt baloldalhoz tartozott Ries István és Rónai Sándor is.

A Politikai Bizottságban azonban mellettük Kéthly Anna és Szeder Ferenc személyében a jobboldal is képviselethez jutott. Kéthly 1919 őszén lépett be az újjászervezett szociáldemokrata pártba, s ettől az időtől kezdve a hazai szocialista nőmozgalom egyik vezetőjeként működött. Politikai pályafutásának kibontakozásában a legdöntőbb tényező az volt, hogy támogatta és alapjában véve egyetértett azzal a szociáldemokrata politikával, amelyet a Tanácsköztársaság megdöntése után Peidl Gyula és Peyer Károly meghirdetett. Ez egyet jelentett a kommunistáktól való teljes elhatárolódással, valamint hosszabb távon a polgári demokrácia megteremtésével. 1922-től 1944-ig a párt parlamenti képviselője volt. Sem akkor, sem később nem tartozott azok közé, akik a párt programját kidolgozták, de a program végrehajtására természetesen befolyást gyakorolt. A harmincas évek elején fokozatosan és élesen szembe került az osztályharcos politikával s főként a kommunistákkal. Elutasította a fasizmust, sőt számos parlamenti felszólalásában fellépett a bebörtönzöttek, internáltak és munkaszolgálatosok érdekében, de kommunistaellenessége megakadályozta abban, hogy részt vegyen vagy aktív szerepet vállaljon az antifasiszta

népfront- és munkásegységfront kimunkálásában. 1944 őszén ellenezte a két munkáspárt egységmegállapodásának aláírását, viszont támogatta az SZDP és a kisgazdapárt szövetségének megteremtését. A felszabadulás után sem értett egyet azzal, hogy a párt baloldali vezetői mindent igyekeztek megtenni a két munkáspárt jobb együttműködése érdekében, külpolitikailag pedig a szovjet—magyar kapcsolatok megerősítését helyezik előtérbe. Kéthly — ahogy korábban — 1945 után is az egyoldalú nyugati orientáció híve maradt.

A döntő bel- és külpolitikai kérdéseket, illetve orientációt illetően Kéthlyhez hasonló nézeteket vallott Szeder Ferenc is, akinek több évtizedes földmunkásmozgalmi múltja és korábbi parlamenti képviselői tevékenysége miatt különösen a vidéki párttagság körében volt tekintélye és befolyása.

A párt tekintélyesebb jobboldali vezetői — Peyer Károly, Buchinger Manó és mások — a demokratikus átalakulás kezdetén még nem tartózkodtak itthon, így azonnal nem is tudtak bekapcsolódni a munkába. Az a tény viszont, hogy a jobboldal képviselői közül többen is szerepet vállaltak az SZDP irányításában, magába rejtette a párton belüli harcok kiújulásának veszélyét.

Nemzeti Parasztpárt

A két munkáspárt mellett a Nemzeti Parasztpárt is kizárólag a dolgozó rétegek politikai képviseletére vállalkozott. Az NPP — 1939-ben történt megalapítása ellenére — 1944 végén, lényegében szervezeti előzmények nélkül kezdte meg tevékenységét az ország felszabadított részén. Decemberben viszont már közel félszáz parasztpárti falusi szervezet működött, főleg Szeged környékén, majd fokozatosan épült ki a párt hálózata a Viharsarokban, Szabolcs, Szatmár és Szolnok megye területén. 1945 tavaszán a Duna—Tisza közén, Észak-Magyarországon és Budapesten is szervezkedett az NPP, Dél-Dunántúlon 1945 márciusában bontott zászlót. Az ország nyugati részének „meghódítására" ezután, nagyjából a többi párttal együtt indult el. A parasztpárt eredményességét mutatta, hogy

1945 nyarán már közel másfél ezer szervezete volt az országban, tagjainak száma pedig 170—180 000 körül mozgott.

Az NPP híveit a vidéki, pontosabban a falusi lakosság köréből toborozta, befolyása nem szűkült az ország egyetlen nagyobb tájegységére, tény, hogy a Tiszántúlon például sokkal erősebb volt, mint az ország más részein. S dunántúli csekélyebb befolyását viszont egyebek mellett az is behatárolta, hogy az NPP a tiszta „sváb" községekben nem tudta, de nem is akarta szervezeteit kiépíteni. A párt tömegbázisát kezdettől fogva döntően a szegényparasztság, illetve az újonnan földhözjuttatottak alkották. A Dunántúlon módosabb parasztok is beléptek az NPP-be, a városokban pedig az értelmiség csatlakozott jelentős számban az NPP-hez. A népi írók mozgalmának követői zömükben szintén a parasztpártba léptek be. A kiskáté szerint a múltban az úr és a nemzet fogalma egybeesett, s az urak nemzeti politikán az úri Magyarország százezer holdjának védelmét értették. A földreformmal azonban nemcsak a föld került felparcellázásra, hanem a hatalom is: „Az elnyomott népből nemzetté lett, felszabadult parasztság a Nemzeti Parasztpártban szervezetten védi a saját paraszti érdekeit, és ezen keresztül az egész nemzetet is szolgálja. Ezért vagyunk Nemzeti Parasztpárt." De az NPP — ahogy ez programjából is kitűnik — a nemzet fogalmát nem sajátította ki a maga vagy akár a parasztság számára, hanem a munkásságot és pártjait is a nemzet alkotó részének, a nemzeti érdek kifejezőjének és védelmezőjének tekintette.

A párt eredeti célkitűzésének megfelelően a program középpontjába a földreform következetes végrehajtásával kapcsolatos intézkedések kerültek. Így a parasztság eredményes gazdálkodásához szükséges vetőmagellátás intézményes biztosítása, termelőeszközök juttatása, hosszú lejáratú és kamatmentes kölcsönök biztosítása ... stb. Ezzel egyidejűleg a nagybirtok gazdasági felszereléseinek, gépeinek szövetkezeti kezelésbe vételét sürgette, és állást foglalt amellett, hogy az álszövetkezetek — a Hangya, a Futura és a Hombár — helyett valóságos termelő-, értékesítő- és fogyasztási szövetkezetekbe tömörüljön a falusi lakosság. Az új közigaz-

gatás kiépítése szempontjából nagy jelentőséget tulajdonított a program a nemzeti bizottságok hatékony működésének, továbbá követelte a nyolcosztályos kötelező népoktatás bevezetését, a szegénysorsú gyerekek számára internátusok, diákotthonok felállítását, valamint a munkások és parasztok továbbtanulásának intézményes megszervezését.

A kiskáté a külpolitikai célkitűzéseket illetően ismételten élesen szembefordult a múlt Habsburg- és németeket, pontosabban német érdekeket szolgáló külpolitikájával. A történelem tanulságai alapján az addigi külpolitikával való gyökeres szakítást és legelső feladatként a Szovjetunióval való viszony rendezését, a gazdasági és kulturális kapcsolatok elmélyítését követelte. A legégetőbb problémának tekintette a Magyarországgal szomszédos népek közötti megértés és jó viszony megteremtését. Úgy vélte, hogy a rendezésnek éppen a felszabadulással teremtődtek meg a kedvező feltételei. „A magyar nép — szögezte le a kiskáté — nem volt elnyomója soha az ország határain belül levő kisebbségnek, mert maga is elnyomott volt... A nemzetiségi elnyomás a magyar és nem magyar urak önző politikája volt, amellyel mi sohasem vállalhattunk és nem is vállaltunk közösséget." Az NPP programjában elvetette a „szentistváni" birodalom eszméjét, a történelmi jogokra való hivatkozást, ellenben azt hangsúlyozta, hogy „az ország határai fedjék a néprajzi határokat".

A pártban az országos vezetőség funkcióját egészen 1946 márciusáig, az I. Országos Nagyválasztmányig az Intéző Bizottság töltötte be, amely kezdetben 15, később 21 taggal működött. A párt elnöke 1945 tavaszától Veres Péter, főtitkára Kovács Imre volt. Az Intéző Bizottságban pedig Czéh József, Darvas József, Erdei Ferenc, Farkas Ferenc, Hegyesi János, Illyés Gyula, Jócsik Lajos, Nánási László, Szabó Pál jutott fontosabb szerephez.

Az NPP-ben 1945 nyarától nagyjából három csoport alakult ki. A baloldalon helyezkedtek el azok a népi értelmiségek és agrárproletárok, akiket Erdei Ferenc és Darvas József személye reprezentált. Az ún. harmadikutas értelmiségiek és gyér számú módosabb gazdálkodó — akik Kovács Imre mögé

sorakoztak fel — alkották a párt jobbszárnyát. Közöttük kialakult egy „közép" vagy centrum is, azokból a képviselőkből, illetve párttagokból, akik Veres Péterhez kötődtek. Maga a pártelnök ezt a helyzetet később így jellemezte: „az egyik árnyalat a proletárabb Erdei Ferencet, a másik a — narodnyikabb — Kovács Imrét érezte titkos vezetőjének — én pedig haj! Én mindegyiket értettem, hisz népben, nemzetben gondolkoztam, de bár Erdeiét éreztem a jövő útjának, mégis megpróbáltam az ügy érdekében, majd később is mindig, egyensúlyozni ezt a két nem nagy, de egymást erősen akadályozó erőt — és kétarcúságának az ódiumát nekem is viselnem kellett."

Az NPP elnöke, Veres Péter életútja a múlt század végén a korabeli magyar társadalom mélypontjáról, az egykori uradalmi cselédtanyák és balmazújvárosi faluszélről indult. A harmincas évek közepére-végére viszont már nemcsak a földmunkásmozgalomból ismerték. Íróként is országos nevet szerzett és egyre inkább úgy tekintették, mint a népi írói mozgalom baloldalán felnőtt közéleti személyiséget. Ezután Veres Péter nemcsak mint a népi írói mozgalom egyik reprezentánsa, hanem mint politikus is kiemelkedett sorstársaiból és nemzedékéből egyaránt. A felszabadulást megelőző évtizedben részt vesz a nemzeti egységfrontot, illetve a függetlenségi mozgalmat képviselő szinte valamennyi politikai megmozdulásban. 1937-ben ott volt a Márciusi Front kiáltványa aláírói között, tagja a Magyar Történelmi Emlékbizottságnak, 1943 augusztusában egyik legaktívabb résztvevője a szárszói konferenciának, ahol a nemzeti összefogásról és az ország háború utáni demokratikus átalakulásáról fejtette ki véleményét. A háború végén neve és írói becsülete alapján jól ismerték nemcsak a magyar közélet baloldalán és a politizáló földmunkásság, szegény parasztság előtt, hanem népszerű volt az értelmiség és a diákság körében is. Nem is szólva arról, hogy írói pályakezdése óta nagyra becsülték és tisztelték, vitázva segítették kommunista oldalról is. Révai József munkásságán — a népi írókról írt elemzése következtében — alapján a kommunista emigráció is méltányolta Veres Péternek a parasztság, a nép iránti elkötelezett-

ségét nagyra értékelte és hasznosíthatta helyzetismeretét és hallatlanul gazdag tudását, amit írásai a magyar társadalom helyzetéről közvetítettek. Veres Péter egyetértett az MKP és a függetlenségi front programjával, céljaival, támogatta azok következetes végrehajtását.

Erdei Ferenc azok közül a tehetősebb „makói hagymások" közül származott, akik a két világháború közötti időszakban is biztosítani tudták gyermekeik továbbtanulását. A tehetséges joghallgató a harmincas évek elején, egyetemi évei alatt Szegeden került közelebbi kapcsolatba marxista gondolkodású értelmiségiekkel és munkásokkal. Az egyetem befejezése után a makói hagymások szövetkezetének „ösztöndíjasaként" jutott el Nyugat-Európába, ahol a szövetkezeti társulások különböző formáit, típusait tanulmányozta. Külföldi útjáról visszatérve annak az alakulóban levő Márciusi Frontnak lett egyik meghatározó egyénisége, amely a népi írók demokratikus szárnyának képviselőit, valamint az antifasiszta népfrontpolitika szellemében gondolkodó és tevékenykedő egyetemi hallgatókat fogta össze. A Márciusi Front felbomlása után az NPP megalakításának egyik kezdeményezője lett. Majd megírta nagyhatású szociográfiai és társadalompolitikai munkáit, a szárszói konferencián pedig már egy olyan marxista szemléletű és módszerű társadalomtörténeti előadást tartott, amely élesen megosztotta a „táborozás" résztvevőit. 1944 őszén döntő szerepe volt az MNFF megalakulásában, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminiszteréként s később — a koalíciós időszakban — miniszteri tárca nélkül is a parasztpárt vezetői közül a legkövetkezetesebb híve és támogatója volt az MKP-val való szoros együttműködésnek.

Kovács Imre az 1937-ben megjelent „Néma forradalom" — c. szociográfiai munkájával vált országosan is imertté. A magyar paraszti sors e megrázó ábrázolását a jobboldalon nagy felháborodás, a baloldalon pedig csaknem osztatlan elismerés fogadta. A népi író Kovács Imrét az ország s különösen a magyar parasztság sorsa feletti elkeseredés vezette a politikusok közé. Mindvégig igen jelentős szerepet vállalt a Márciusi Frontban, 1939-ben ott volt a parasztpárt „bölcsőjénél", majd a Szabad

Szó szerkesztője lett. 1942-ben ő volt a Magyar Történelmi Emlékbizottság elnöke, majd hazaárulás címén letartóztatták, de néhány hónap múlva — bizonyítékok híján — szabadon engedték. A német megszállás után a Magyar Frontban ő képviseli az NPP-t és részt vesz a Bajcsy-Zsilinszky Endre vezette Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságának megalakításában is. December végén sikertelen kísérletet tett arra, hogy a fronton keresztül eljusson Debrecenbe — egy rövid ideig fogságba került — s így Budapesten kapcsolódhatott be a politikai életbe. A jövőt illetően Kovács Imre is elismerte a munkás-paraszt szövetség szükségességét, de ezen belül tagadta a munkásság vezető szerepének létjogosultságát. A társadalmi átalakulást tekintve egy kisparaszti-kispolgári társadalom megteremtésének eszméje lebegett szeme előtt, aminek megvalósítását, úgy képzelte el, hogy az NPP a kommunista párttól való nagyobb elhatárolódással egyidejűleg a kisgazdapárttal alakít ki szorosabb együttműködést, hosszabb távra pedig szövetséget.

NÉMETH JÓZSEF

MŰSZAKI ÉRTELMISÉG A NÉPI DEMOKRATIKUS FORRADALOMBAN (1944–1948)

1945. április 4-én hazánk területén véget ért a II. világháború. A már korábban felszabadított területeken megindult a demokratikus átalakulási folyamat kiterjedt az egész országra. Ennek az *átalakulási folyamatnak* a felszabadulás első perceitől az *értelmiség is részese lett.*

Az értelmiség megnyerése, bekapcsolása az újjáépítésbe szorosan összefüggött azzal a már a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában és az Ideiglenes Nemzetgyűlésen elfogadott állásfoglalással, mely egyértelműen kimondta, hogy Magyarország demokratikus újjáépítése az értelmiség nélkül elképzelhetetlen.

Az értelmiség megnyeréséért folytatott harcban mindig *kettős feladat hárult a baloldali erőkre.* Egyrészt *a maguk oldalára kellett állítani az értelmiséget,* másrészt *saját értelmiségüket kellett kinevelni.* „A proletariátus — írta Lenin — éppúgy, mint a mai társadalom minden más osztálya, nemcsak hogy saját értelmiségét neveli ki, hanem emellett híveket is szerez magának a minden rendű és rangú emberek sorából."

A felszabadulás az értelmiség túlnyomó részét válságos állapotában, „útját és ideálját vesztetten találta".

A felszabadulás és a műszaki értelmiség

1945-ben, közvetlenül a felszabadulás után hazánkban az értelmiség *három csoportját* lehetett megtalálni: 1. *A Horthy-korszakot kiszolgáló vezető értelmiséget;* 2. *A politikailag indifferens vagy ingadozó értelmiségiek csoportját;* 3. *A demokratikus értelmiség aktív elemeit.*

Fontos feladata lett a baloldali erőknek, hogy a

harmadik csoportot, a demokratikus értelmiség aktív elemeit erősítsék.

Az értelmiség rétegén belül nemcsak létszámban, de az új feladatok elvégzése szempontjából is jelentős szerepe volt a műszaki értelmiségnek.

A magyar műszaki értelmiséget az ország felszabadulása új helyzet elé állította. A felszabadulás előtti „társadalmi-politikai helyzetben" és az ebből adódó anyagi ellátottsági színvonalában lényeges változás következett be. A felszabadulás pillanatában a műszaki alkalmazottak nagyfokú hiány jellemezte a romokon újjáépülésre váró gazdasági életet.

Az újjáépítésben rendkívül nagy feladatok vártak a társadalom minden dolgozó rétegére, így a műszaki értelmiségre is. A felszabadulás pillanatában a műszaki értelmiség politikailag három csoportra oszlott. *Egy részük* ellenségesen állt szemben kibontakozó demokratikus átalakulással; *többsége* a kivárás álláspontjára helyezkedett; *a harmadik csoport* kezdettől fogva aktív szerepet vállalt a társadalmi-politikai életben.

Az MKP e téren kettős célt tűzött maga elé: a kommunista műszaki értelmiség számának növelését és a műszaki értelmiség megnyerését, közelebbről a népi demokrácia oldalára állítását. A politikai pártok közül elsőként a Magyar Kommunista Párt fogalmazta meg értelmiségi politikáját, de a többi koalíciós párt is igyekezett egyre több értelmiségit megnyerni politikájának támogatására.

A magyar műszaki értelmiség társadalmi-politikai aktivizálódására és érdekvédelmére *1945. január 18-án megalakult a* Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezete. (MMTSzSz)

A szakszervezet elnöke Fischer József újjáépítési kormánybiztos, a Fővárosi Közmunkák Tanácsának elnöke lett, akit az SZDP vezetősége küldött a mérnökszakszervezetbe. Az alelnök Kővágó József alpolgármester lett, aki a Független Kisgazdapárt tagja volt. A főtitkári feladatokat Zentai Béla miniszteri tanácsos látta el, Philip Miklós ügyvezető titkár és Havas Ernő titkár közreműködésével. Mindhárman az MKP tagjai voltak.

A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének szervező bizottsága 1945. feb-

ruár 7-én Intéző Bizottsággá alakult — kiegészülve a koalíciós pártok képviselőivel, és felhívta a mérnököket a szakszervezeti tömörülésre. *Az Intéző Bizottságban a Magyar Kommunista Pártnak és a Szociáldemokrata Pártnak 4—4, a Független Kisgazda Pártnak 3, a Nemzeti Parasztpártnak és a Polgári Demokrata Pártnak 2—2 tagja foglalt helyet. 1945 márciusában* a Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének *1717 tagja volt,* s ez a szám 1945 októberére *9584-re* emelkedett.

Az MMTSzSz megalakulásának első napjától kezdve célkitűzéseit és megoldandó feladatait a következőkben látta:

1. A haladó szellemű műszaki értelmiség megszervezése, tömörítése és munkába állítása a népi demokratikus Magyarország felépítésére;

2. Harc a fasizmus és a reakció ellen, összefogva a munkásosztállyal és a parasztsággal;

3. A munkásosztály és parasztság harcának támogatása a kizsákmányolás ellen;

4. A szakszerűség érvényre juttatása a termelés és az állami vezetés egész területén.

A fenti programból világosan kitűnik, hogy a mérnökök és technikusok szervezeti kereteinek megteremtése merőben más és új minden korábbi műszaki egyesülettől. Itt nem csupán a szakmai érdekvédelem a legfontosabb, hanem a szakszervezet tevékeny részese akart lenni Magyarország demokratikus átalakulásának. A program fő gondolatai a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjában megfogalmazott célkitűzésekre támaszkodtak. Azt annyiban módosították és szabályozták, amennyiben egy szakmai alapon szerveződő értelmiségi egyesülésszervezeti keretei ezt megkövetelték.

A jobboldali erők a szakszervezet növekvő szerepének ellensúlyozására kísérletet tettek a Mérnöki Kamara feltámasztására, de ezt a mérnökök többsége visszautasította. 1945 nyarán a Mérnökszakszervezetbe tömörült mérnökök és technikusok *8,5 százaléka az MKP, 24 százaléka az SZDP, 5,1 százaléka az FKGP, 0,8 százaléka az NPP és 0,9 százaléka a PDP tagja volt. A tagság 60,7 százaléka pártonkívüli volt.*

Az MMTSzSz kommunista tagjai többségükben

fiatal, tehetséges mérnökök és technikusok voltak. A viszonylag idősebb, 45—50 éves korosztály kezdetben távolabb került a szakszervezeti munkától és általában a mozgalmi munkától is. A szakszervezet fiatal kommunista mérnöktagjai kezdetben nem találták meg a kapcsolatot az idősebb baloldali vagy baloldali érzelmű műszaki értelmiségiekkel, akik közül többen már korábban is tevékenyen részt vettek a Tanácsköztársaság szocialista iparosítási politikájának kidolgozásában. Többen a Szovjetunióból jöttek haza, akik a szakmai ismeretek mellett gazdag mozgalmi tapasztalatokkal rendelkeztek. Ennek a fiatal, tettrekész csoportnak nehéz küzdelemben kellett kiharcolnia szakmai és politikai tekintélyét. A mérnöktársadalomban eddig ismert, vagy elismert nevek részben tudományos működésük, súlyuk, de nagyrészt a korábbi rendszert kiszolgáló voltuk miatt csak akkor tudtunk súlyt képezni, ha aktíváink, tagjaink tekintélye megnő. Ezek a mérnökök, akik a szakszervezeti munka, a politikai élet különböző területein dolgoztak, sok és nehéz feladat megoldásával váltak a műszaki élet vezetőivé, s vitapartnerek tudtak lenni azokkal a jobboldali mérnökökkel szemben, akik néhány kérdés ellenére távolról szemlélték a népi demokratikus átalakulást.

A szervezeti keretek megteremtése mellett az MMTSzSz egyik legfontosabb feladatának tekintette a műszaki értelmiség anyagi helyzetének javítását. A szakszervezet törekvéseit az Ideiglenes Nemzeti Kormány is támogatta, amely az 1945/2040. sz. rendeletében a mérnököknek és egyéb műszaki személyzetnek a fizetési pótlékáról gondoskodott. A bérpolitikai intézkedések összehangolására és egységesítésére 1945. május 7-én megalakult az Országos Munkabérmegállapító Bizottság, melyben az MMTSzSz is képviseltette magát.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének ellenakciói nem tudták megakadályozni, hogy 1945. augusztus 8-án megkössék a mérnökök és technikusok első kollektív szerződését. A tomboló infláció következtében 1946. január 1-től új, módosított kollektív szerződés lépett életbe, amely a készpénzfizetés mellett előírta a természetbeni jutta-

tásokat, melyek érdemlegesen javították a műszaki értelmiség életszínvonalát.

1946. augusztus 1-ére életbe lépett az első stabilizációs kollektív szerződés, melynek megvalósításánál az MMTSzSz az ország tényleges teherbíró képességét vette figyelembe. A mérnökök fizetése 350,— Ft-tól 870,— Ft-ig terjedt, a technikusoké 300,— Ft-tól 550,— Ft-ig. E megállapított mérnöki fizetések a munkások fizetésének kétszeresét jelentették. A műszaki értelmiségnek megállapított pótlékok azonban csak részben realizálódtak. Ezért az MMTSzSz a Szakszervezeti Tanácshoz és az Országos Munkabérmegállapító Bizottsághoz fordult, s ennek eredményeként az 1947-es kollektív szerződésnél már megvalósult „különleges szaktudást" igénylő többletjuttatás, és a korábbi (1946) béreket 20 százalékkal emelte.

Az értelmiség politikai megnyeréséért folytatott harc sikere feltételezte, hogy az értelmiség sorait megtisztítsák a fasiszta, reakciós elemektől. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. január 4-i rendeletével létrehozta az *Igazoló Bizottságokat.*

Az MMTSzSz az igazolási eljárások lefolytatásáig csak ideiglenes tagsági igazolvánnyal látta el tagjait. A nem igazoltakat viszont azonnal kizárta soraiból. Az igazolási eljárásokra az MMTSzSz-en belül külön bizottság alakult a magánalkalmazotti és a közszolgálati alkalmazott műszaki értelmiség igazolására. Ezek mellett egy harmadik bizottság tárgyalta a Műegyetem oktatóinak és hallgatóinak ügyeit. Az igazolási eljárások menetét kedvezően befolyásolta az MMTSzSz műegyetemi befolyásának növekedése is. A közszolgálatban álló műszakiak igazolásánál nem egy helyen a reakciós munkahelyi vezetők igyekeztek kijátszani az igazoló bizottságokat. A nem igazoltak listájára olyan személyeket vettek fel, akik nyugdíjasok vagy a vállalatok, illetve intézmények korábbi dolgozói voltak. Az igazolási eljárás során a műszakiak büntetése főleg a „feddés" volt, emellett az igazoló bizottságok a műszakiak 10 százalékát 1—5 évig terjedő állásvesztésre ítélték és bizonyos hányadukat Népbíróság elé utalták. Ez az arány jóval magasabb volt a nem igazolt közalkalmazottak országos átlagánál.

Az üzemi bizottságok és a műszaki értelmiség

A megalakult *üzemi bizottságokban* — az Ideiglenes Nemzeti Kormány 50100/1945. Ip. M. sz. rendelete értelmében — helyet kapott a műszaki értelmiség is. A legtöbb üzemi bizottság szívesen fogadta a műszaki értelmiség szakértelmét, segítő szándékát. Néhány üzemben azonban a műszakiak közeledését az üzemi bizottságok elutasították, mert bennük — helytelenül — a „tőkés embereit" látták. A munkáspártok igyekeztek javítani e helytelen szemléleten, s ezzel együtt járt a műszakiak fokozódó aktivizálódása.

A Szakszervezeti Tanács által 1945. július 12—13-ára összehívott első országos üzemi bizottsági konferencián az MMTSzSz vezetői kifejtették, hogy az üzemben együtt akarnak dolgozni a munkásokkal nemcsak a szakmai feladatok megoldásában, hanem a politikai küzdelemben is. A tanácskozás után egy 50 fős mérnökkollektíva kidolgozta az üzemi bizottságok továbbképző tanfolyamának tervét. Az 1946 februári üzemi bizottsági választások már arról tanúskodtak, hogy megszűnőben van a mérnök-munkás ellentét. Budapesten 250 mérnököt választottak be az üzemi bizottságokba. 1946 februárja után minden üzemben volt a műszaki értelmiségnek képviselője az üzemi bizottságokban. Sikerült a két munkáspárt mérnök tagjai közötti korábbi súrlódásokat enyhíteni, illetve a legtöbb helyen megszüntetni, ami hozzájárult a munkásegység szilárdításához az üzemekben.

Az ország újjáépítésének szerves részét képezte a romba dőlt főváros felépítése, melynek irányítója a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (FKT) volt.

A BNB 1945. február 16-i ülésén a szociáldemokrata Fischer József építészt bízták meg az FKT újjászervezésével. Az MMTSzSz Építész Szakosztálya az újjáépítés ütemét szerette volna gyorsítani. Ezzel szemben az SZDP jobboldalán álló Fischer — az FKT-ban túlsúlyban levő kisgazdapárti csoporttal — inkább lassította az újjáépítést. A Közmunka Tanácsban dolgozó fiatal, tehetséges kommunista építészekkel Fischer nem akart együtt dolgozni. Ezért ők nyílt levéllel fordultak

a kormányhoz az újjáépítéssel összefüggő építészeti feladatok következetesebb elvégzése érdekében. A jobboldali csoport — több hónapos huzavona után — csak a Szakszervezeti Tanács közbelépésére vonult vissza egy időre. A baloldal befolyása — az 1946-os tavaszi tömegmozgalmak hatására — az FKT-n belül is növekedett. 1946. november 28-án megalakítják az „Új Építészet Köré"-t és Kozma Lajos, Major Máté és Perényi Imre szerkesztésében megjelenik az „Új Építészet" című lap. Fischer és jobboldali csoportja minden próbálkozása ellenére az MMTSzSz támogatásával sikerült a lap megjelenését biztosítani. Az „Új Építészet" a „Tér és Forma" mellett kiemelkedő szerepet játszott a felszabadulás utáni építészeti problémák megoldásában.

Az 1945-ös őszi nemzetgyűlési választások után az MMTSzSz-ben is felszínre törtek a jobboldali erők, és kísérletet tettek a szakszervezet funkciójának és jellegének megváltoztatására, valamint a szakszervezeti pozícióknak a kisgazdák javára történő módosítására. A kisgazdák a szakszervezeti választások mielőbbi megtartásával szerették volna az MMTSzSz-ben a vezető pozíciókat megszerezni. A jobboldali szociáldemokraták nem egy esetben „tanújelét" adták a kisgazdákkal való együttműködésének.

Ugyanakkor a kommunisták és a baloldali szociáldemokrata műszaki értelmiségiek — látva a jobboldal mesterkedéseit — még szorosabb együttműködésre léptek.

1946 áprilisában az MMTSzSz I. kongresszusának előkészítésével kapcsolatos kérdéseket pártközi értekezleten vitatták meg. A két munkáspárt képviselőinek azon javaslatát, hogy az MKP, SZDP FKGP egyenlő arányban legyen képviselve a vezetőségben, a kisgazdapártiak nem fogadták el. Sőt, ez utóbbiak ahhoz is ragaszkodtak, hogy az MMTSzSz főtitkára a FKGP jobboldalán elhelyezkedő Acsay László legyen. A munkáspártok az FKGP fentebbi ultimátumszerű követelését — az NPP és PDP támogatásával — határozottan elutasították. *1946 tavaszán az MMTSzSz tagjainak (a műszaki értelmiség 70—75 százaléka) több mint ⅓-a a két munkáspárthoz tartozott.* Ezenkívül

5 százaléka a FKGP-nek, 1—1 százaléka a NPP-nek és a PDP-nek volt tagja. A szakszervezeti tagok többsége (kb. 60 százalék) pártonkívüli volt. Ez utóbbiak körében azonban számottevő volt a munkáspártok befolyása.

Ilyen körülmények között ült össze *1946. május 4-én az MMTSzSz I. kongresszusa.* Zentai Béla főtitkár az MMTSzSz egyéves munkáját eredményesnek értékelte. Ezt támasztotta alá, hogy az MMTSzSz vezetőségének sikerült a műszaki értelmiség többségét aktivizálnia és fejlődött a különböző szakosztályok munkája.

A kongresszuson megválasztott 9 tagú elnökség pártonkénti megoszlása a következő volt: 3 MKP, 3 SZDP, 2 FKGP, 1 pártonkívüli. A szakszervezet elnöke: *Fischer József* (SZDP), főtitkár *Zentai Béla* (MKP), alelnökei: *Kővágó József* (FKGP) és *Komondy Zoltán* (pártonkívüli) lettek, titkárok pedig: *Lengyel Sándor* (MKP), *Philip Miklós* (MKP), *Fekete László* (SZDP), *Koppányi József* (SZDP), és *Jakab Sándor* (FKGP) lettek. A műszaki értelmiség a fentiekkel tanújelét adta ezen a kongresszuson annak, hogy politikailag éretten tud dönteni, de a jobboldal az elszenvedett vereségbe nem nyugodott bele, új területen támadott.

A polgári jobboldal a szakszervezet választott vezetőinek támadásával próbálta a szakszervezet egységét megbontani.

1946. augusztus 30-án a Kisgazdapárt lapjában, a Kis Újságban éles támadást intéztek az MMTSzSz baloldali vezetősége ellen. A műszaki értelmiség különböző szervezetei és szakosztályai tiltakoztak a cikk ellen és visszautasították a baloldalt ért rágalmakat.

Az MMTSzSz Központi Vezetősége 1946. szeptember 6-i ülésén tárgyalta meg a Kis Újság cikkét, melyet a Központi Vezetőség, néhány kisgazdapárti szakszervezeti vezető kivételével elítélt. Erre „válaszul" a kisgazdapárti vezetőségi tagok átmenetileg kivonultak a vezetőségből, de ez az akciójuk is sikertelen maradt.

Az MMTSzSz-nek a műszaki értelmiség aktivizálása mellett jelentős szerepe volt mérnökök és technikusok helyzetének további javításában is.

1946 fordulóján a gyáriparban 10 000 munkásra 105 mérnök, 211 technikus és 275 művezető jutott. A mérnökök létszáma 1948-ra 10 800 főre emelkedett. A létszámnövekedéshez hozzájárult az Állami Műszaki Főiskola létrejötte. Az új műszaki értelmiség megjelent a gazdasági és a politikai életben.

Az MMTSzSz az 1947-es kollektív szerződés kidolgozásánál messzemenően felhasználta a első stabilizációs kollektív szerződés tapasztalatait. A műszaki értelmiség munka- és teljesítménybérének kidolgozására az *Országos Munkabér-megállapító Bizottság* külön bizottságot hozott létre.

1947. június 30-án a Szakszervezeti Tanács az előkészített kollektív szerződéstervezetet kisebb módosításokkal elfogadta, amely hivatalosan augusztus 1-én lépett érvénybe. Ennek ellenére a GYOSZ elutasító magatartása miatt csak 1947 november végén sikerült az új kollektív szerződés szerint fizetni a béreket.

Az MMTSzSz javaslatára a tudományos intézetekben és az egyetemeken dolgozó műszaki értelmiségnek a Minisztertanács 1947. augusztus 28-án tudokányos pótlékot szavazott meg. Ennek alapján a mérnökök fizetése 900—1000 Ft-ot, a technikusoké pedig 600—800 Ft-ot ért el, amely 1948-ban további 20—25 százalékkal növekedett. A műszaki értelmiség anyagi helyzetének javulása hozzájárult a mérnökök és technikusok társadalmi-politikai aktivitásának fokozódásához.

1947 elejétől az MMTSzSz politikai befolyása tovább erősödött a műszaki értelmiség körében. A két munkáspárthoz tartozó szakszervezeti vezetők már az 1946. december 17-i pártközi értekezletén is megállapodtak a reakció ellen közös fellépés szükségességében. A politikai egységtörekvések növelték a budapesti szakosztályok és a vidéki csoportok szervezeti és politikai erejét. A vidéki csoportok önállóságának fokozódása együtt járt a taglétszám növekedésével is. Az MMTSzSz vidéki és budapesti szervezeteinél emelkedett a munkáspártokhoz tartozó mérnökök és technikusok száma. Ugyanakkor a polgári jobboldal nem tudta egység-

be fogni csoportjait, már nem volt képes hatékony ellenakciókra.

Az MKP az értelmiség körében végzendő eszmei-politikai munkájának javítására létrehozta az *Értelmiségi Osztályt* 1947 elején. Ezt követte a műszaki értelmiségi csoport életre hívása. *Az MKP műszaki értelmiségi csoportjához 3500 kommunista, az MMTSzSz taglétszámának* $^1/_5$*-e tartozott.* Milyen feladatok megoldását várták a műszaki értelmiségi csoport megalakulásától? Vitafórumok szervezését a kidolgozás alatt álló hároméves tervről, s azt is várta az Értelmiség Osztály, hogy a műszaki egyetem reakciós oktatóinak elszigetelésében segítsen a műszaki értelmiségi csoport. Ugyanis az igazolási eljárások után is néhány reakciós oktató a helyén maradt, s ezzel függött össze az is, hogy a hallgatói igazolások többségükben formálisak voltak.

A csoport megalakulásakor tervezték a Magyar—Szovjet Művelődési Társaság műszaki csoportjának megalakulását. A műszaki értelmiségi csoport létrehozásának körülményeit sürgette az is, hogy az MMTSzSz-en belül tovább erősödjön a baloldal.

Megfigyelhető volt, hogy a műszaki értelmiség egyre nagyobb részt vállalt az ország előtt álló feladatok megoldásában. Ezt szolgálta a munkások és mérnökök termelést segítő közös tevékenysége. „Munkások a tudományért, tudósok a munkásokért" akció is, amely fontos szerepet játszott az értelmiség és a munkásság összefogásában. Az MMTSzSz vezetősége a hároméves terv pártközi előkészítésével párhuzamosan megkezdte a műszaki értelmiség felkészítését. Az MMTSzSz-nek ezzel kettős célja volt: felkészülni a hároméves terv népszerűsítésére és a helyi tervmutatók kidolgozásával, s vitáival bekapcsolódni a tényleges munkába. Ennek érdekében tartották meg a soron következő vidéki titkári értekezleteket. A különböző szakosztályok vitái is a hároméves terv jegyében zajlottak le. 1947 szeptemberében az MMTSzSz javaslatára üzemi tervbizottságokat hoztak létre. A tervbizottságok ülésein vitatták meg az üzemek konkrét feladatait.

Az MMTSzSz részt vállalt az *1947. augusztus 31-i* választások előkészítésében és a választási

kampány lefolytatásában is. *Először kerültek munkáspárti mérnökképviselők az országgyűlésbe.* A kisgazdapárti és jobboldali szociáldemokrata szakszervezeti vezetők és tagok újabb kísérletet tettek az MMTSzSz baloldalának megbénítására. A kommunistaellenes akciók legélesebben a Fővárosi Közmunkák Tanácsában nyilvánultak meg. Ezeket a kísérleteket a kommunista és baloldali szociáldemokrata mérnökök összefogásával sikerült elhárítani.

A szakszervezeti politikának szerves részét képezte a *műszaki értelmiségi ifjúság megnyerése.* Emellett a *Mérnökszakszervezet harcot indított az Állami Műszaki Főiskola létrehozásáért.* Az MMTSzSz célja az volt, hogy a munkások előtt megnyissa a továbbtanulás lehetőségét, s személyükön keresztül javítsa a műszaki értelmiség politikai összetételét. A VKM és a Műegyetem vezetőinek egy része kezdetben nem támogatta az MMTSzSz célkitűzéseit. Ennek ellenére az MMTSzSz vezetősége hozzálátott az előkészítő tanfolyamok szervezéséhez, hogy ezzel is nyomást gyakorolhasson a VKM-re.

A Műszaki Főiskola 1947. október 29-én megnyílt 346 hallgatóval, ahol hároméves képzésű üzemmérnöki diplomát adtak. A felvett hallgatók 15 százaléka nem rendelkezett érettségivel. A hallgatók 25 százaléka munkásszülők, 6 százaléka parasztszülők gyermeke volt. Ez a szociális összetétel az akkori viszonyokhoz képest nagyon pozitív volt. Az Állami Műszaki Főiskola megnyitásával nagyjából párhuzamosan — az MMTSzSz kezdeményezésére — megkezdődött a műegyetemi reform, amelynek eredményeként, több új tanszéket állított fel baloldali professzorokkal (Gerendás István, Kozma Lajos, Major Máté).

A szakszervezeti vezetők I. országos értekezletén, 1948. március 20—21-én az MMTSzSz az iparági átszervezés szükségessége mellett foglalt állást és azt a továbbfejlődés elengedhetetlen lépésének tekintette. Az MMTSzSz az iparági átszervezés jegyében kezdte meg kongresszusi előkészületeit. A kongresszust megelőzte a műszaki értelmiségi hét, ahol 130 előadás hangzott el, 15 000 résztvevővel.

Az MMTSzSz II. kongresszusa 1948. június 26—

27-én volt. A kongresszuson a 22 000 tagot 246 küldött képviselte, akik közül 136 mérnök és 110 technikus volt. A kongresszus állást foglalt az iparági átszervezés és ezzel egyidejűleg a műszaki értelmiség tudományos tevékenységét koordináló új szervezet létrehozása mellett. Ennek szellemében *1948. június 29-én megalakult a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetsége (MTESZ) 14* tudományos egyesület (pl. Bányászati és Kohászati Egyesület, Magyar Kémikusok Egyesülete, Magyar Elektrotechnikai Egyesület) *9500 taggal* csatlakozott a MTESZ-hez. A MTESZ feladata kettős volt: *a)* az MMTSzSz új vezetőségének segítése az iparági szervezkedés lebonyolításában; *b)* a tudományos egyesület összefogása, illetve újak szervezése.

A Szakszervezeti Tanács 1948. október 17-ére összehívott XVII. kongresszusa az iparági átszervezés jegyében ült össze. A kongresszus kiemelte a műszaki értelmiség szerepét, tevékenységének fontosságát és a munkásokkal való együttműködés szükségességét. Az MMTSzSz az iparági átszervezés lebonyolítására bizottságot hozott létre, amely 1948 szeptember végén már megkezdte működését. Az átszervezés első szakaszában a vas-, elektromos iparban, vegyiparban, textil- és élelmezési iparban dolgozó műszaki értelmiségiek iparági átszervezése zajlott le. Az MMTSzSz záróértekezletét 1949. június 18-án tartotta, s erre az időre a májusban még megmaradt 6000 MMTSzSz tag iparági átszervezése is megtörtént.

☆☆☆

A Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének 1945—1948 közötti tevékenységéről *összegezésként* megállapítható, hogy a magyarországi népi demokratikus átalakulás szinte minden társadalmi, politikai és gazdasági harcának tevékeny részese volt. Ezt azért is hangsúlyozni kell, mert a felszabadulás pillanatában nem egy, a szakszervezeti, a politikai életben jártas csoportot kellett egységbe fogni és az újjáépítő munka szolgálatába állítani. Nem volt ez egyszerű feladat: A műszaki értelmiséget — talán az értelmiség rétegén belül őket a legjobban — mesterséges érdekellenté-

tek szításával megosztott a magyar uralkodó osztály a felszabadulás előtt. Az MMTSzSz-nek meg kellett teremteni a műszaki értelmiség szervezeti egységét, s emellett azt a politikailag egységes magot kellett erősíteni — s nemcsak létszámban —, akik már a felszabadulás előtt odaálltak a baloldali erők oldalára. A népi demokratikus forradalom győzelmének egyik feltétele volt a szövetségi politika megteremtése, amely együtt járt az új értelmiség születésével. A műszaki értelmiség körében élő progresszív csoportok elég erősek voltak arra, hogy egyrészt a régi értelmiség átnevelésében segítsenek, másrészt az új értelmiség megteremtését előmozdítsák.

Az MKP és sok esetben az SZDP is — ha nem is voltak mindenben egységesek — sokat segítettek abban, hogy a politikai harc nehéz napjait győztesen harcolja végig a Zentai Béla vezette MMTSzSz.

Az MMTSzSz négy és fél éves munkájának megmaradt az a politikai hatása, hogy a műszaki értelmiséget közel vitte a politika gyakorlatához és többségük, ha fenntartásokkal fogadva is néha, de igyekezett eligazodni a politikai kérdésekben is. 1945—1948 között a műszaki értelmiség szakszervezetében nevelkedett egy olyan politikus szakembergárda: *Ajtai Miklós, Csanádi György, Dégen Imre, Osztrovszky György, Major Máté, Perpnyi Imre, Philip Miklós, Lengyel Sándor, Lakatos Béla, Poros Tamás, Zentai Béla* — teljesség igénye nélkül, példaként álljon e néhány név —, akik a magyar műszaki értelmiség ügyének, s egyben a népi Magyarország szocialista fejlődésének hűséges harcosai maradtak, kiknek bátor, cselekedni akaró és tudó élete példaadás marad.

BARBI BALÁZS

JAPÁN GAZDASÁGI ÉS POLITIKAI TERJESZKEDÉSE DÉLKELET-ÁZSIA ORSZÁGAIBAN

Délkelet-Ázsiához a következő országok tartoznak: Az ASEAN szervezetének hat tagja: Brunei, Indonézia, Malaysia, Fülöp-szigetek, Szingapúr, Thaiföld, a három haladó indokínai állam: Kambodzsa, Laosz és Vietnam, valamint Burma. Írásunkban a két országcsoport kilenc országával foglalkozunk.

1. A politikai és gazdasági kapcsolatok múltja

Bár Japán ázsiai állam, sajátos történelme következtében viszonylag későn fordult érdeklődéssel a földrész délkeleti szigetei felé. Kivételt talán csak a Fülöp-szigetek képez, amely már évszázadokkal ezelőtt is a japán hajók vonzási-tevékenységi körén belül feküdt. A magába zárkózó középkori japán társadalmat a XIX. század utolsó harmadában felváltó Meiji-rendszerrel és a kapitalizálódással együtt járt a távolabbi területekre, így a Délkelet-Ázsiára való kitekintés kezdete.

Az első világháború idején az európai hadszíntéren lekötött gyarmati hatalmak figyelmének lankadása következtében részleges politikai-gazdasági vákuum mutatkozott Délkelet-Ázsiában. A világháborúból kimaradó, önmagát külső szemlélővé „degradáló" Japán igyekezett kihasználni lehetőségeit. Tekintélyes sikerrel tört be a helyi piacokra, szállítóként és vásárlóként egyaránt. Növelte a politikai kapcsolatokat is a térség gyarmati álla-

maival, fokozódott a letelepülő japánok száma. A háborút követően azonban, a még szilárdnak bizonyult gyarmati rendszerek visszaszorították, vagy mérsékelték, semlegesítették a japán előretörést. Egészében azonban ez az időszak ébresztette rá igazán Japánt a térség gazdasági és politikai-stratégiai fontosságára.

A második világháborúban Japánnak sikerült Ázsia keleti részét, beleértve Délkelet-Ázsiát is, teljes egészében ellenőrzése alá vonni. Ez a rövid uralmi időszak megerősítette azt a felismerést, hogy amennyiben Japán hatalmi szerep betöltésére törekszik, háttérországként feltétlen szüksége van e területekre, Kelet- és Délkelet-Ázsiára. A háború vége azonban nemcsak azt jelentette, hogy mint vesztestől, a szigetországtól még az imperialista hatalmak körén belül is megvonták a gyengébb államok feletti politikai-katonai (egy ideig gazdasági) befolyás megszerzésének „jogát". A világháborús eseményekkel összefüggésben nyilvánvaló lett, hogy Japánnak hosszú időre le kell mondania kiemelkedő politikai, és akárcsak mérsékelt katonai szerep vállalásáról is.

Ellensúlyozta azonban a fenti kedvezőtlen tényezőket az, hogy a világháborút követő évtizedekben Délkelet-Ázsiában Japánnak már nem a volt gyarmatosító államokhoz, hanem egyrészt az új vezető nagyhatalomhoz, az USA-hoz, másrészt a koloniális rendszereket felváltó nemzeti kormányokhoz kellett lépéseit igazítania. S lényegesen új elemet jelentett a japán—délkelet-ázsiai kapcsolatokban, hogy Japán a szovjet—amerikai ellentétek korai kiéleződésével, általában a világpolitikai folyamatokkal összefüggésben, nagyon rövid időszakot követően már mint ideológiai-politikai szövetséges jelenhetett meg a helyi nem szocialista rendszerek előtt. Miután nem volt politikai-katonai hatalom, s kezdetben még gazdasági sem, a nyugati elkötelezettségű rendszerek számára döntőnek bizonyult a szigetország elfogadásában az, hogy sem az USA, sem a korábbi gyarmati hatalmak nem léptek fel a japán törekvésekkel szemben, sőt, támogatták is (a „kommunizmussal" szembeni harc során). S a nyíltan nem elkötelezett országok számára is Ja-

pán a hasznos gazdasági partner szerepére vállalkozhatott.

E változások hatására az együttműködés felgyorsult, rohamosan kiszélesedett. A japán gazdaság helyreállításában a térség nyersanyaga, az élelmiszer-szállítások, de a piaci lehetőségek is közrejátszottak. Indonézia, Malaja*, Sziám** és a Fülöp-szigetek az ország legfontosabb kereskedelmi partnereivé lettek. Indokína viszont — az ottani helyzet alapján érthetően — nem játszott fontosabb szerepet.

Tagadhatatlan az, hogy maga Japán is nem csekély szerephez jutott a térségbeli fejlődő államok gyors — igaz, alapvetően torz —, gazdasági előrehaladásának elősegítésében. Ma a helyzetet alapvetően a két fél, Japán és Délkelet-Ázsia jelentős gazdasági egymásrautaltsága jellemzi. Az egymásrautaltság, vagy interdependencia azonban nem egyenlő mértékű a két oldalon. A japán gazdaság számára nagyon fontos a földrész délkeleti részének közvetett (gazdasági) eszközökkel történő befolyásolása, szinte birtoklása. A térség azonban mint gazdasági egység Japán számára nem pótolhatatlan. Kétségtelen, hogy a délkelet-ázsiai országok számára is egyre több olyan partner akad, amely akár a pénzügyek, akár a műszaki-tudományos feltételek oldaláról kész Japán visszaszorításában szerepet vállalni. A behelyettesítés és pótlás azonban már korántsem tűnne annyira egyszerűnek, mint Japán esetében.

Nem állítjuk azt, hogy a térség tőkés országai szívesen fogadták a japánok gazdasági fölényét, esetenként dominanciáját. (Az ellenérzések többször is robbanásszerű jelenségek, Japán-ellenes politikai megmozdulások, „ne vásárolj japán árut"-kampányok formájában jelentkeztek.) Egyszerűen tudomásul vették, hogy a kor feltételei között nem lehetséges az egyensúly Japán és az övezet országai között. S e tudomásulvételt hangsúlyozottan elősegítette, hogy a gazdasági térhódítás Japán esetében nem párosult a politikai és katonai behatolással, ilyen törekvések hosszú ideig nem jelent-

* Ma Malaysia egy része.

** Thaiföld korábbi neve.

keztek. S egy politikailag passzív, katonailag negligálható Japán kedvező partnernek tűnt a térség számára is.

Politikáját tekintve Japán valóban inaktívnak volt mondható egészen az 1970-es évtized második feléig. Különösen Ázsiában törekedett a nemzetközi kérdéseket illetően tartózkodó, ún. „low-profile" magatartásról bizonyságot tenni. Számításba vette, hogy Kelet- és Délkelet-Ázsiában is még hosszabb ideig nemcsak elítélést, de ellenségességet is kivált egy politikai szerepre törekvő Japán, amelynek következtében viszont gazdasági érdekei károsodnak. Abszolút prioritást élvezett a gazdasági diplomácia, amely a gazdasági kapcsolatok békés eszközökkel történő kiépítésére és elmélyítésére összpontosított, kerülve minden politikai és katonai konfliktusba való belebonyolódást.

Ez a magatartás, a politikai önmegtartóztatás hosszú ideig megvalósíthatónak tűnt és kifizetődő volt. S lényegében mondhatjuk, hogy közrejátszott abban, hogy a napjainkra megváltozott feltételek között is a délkelet-ázsiai országok többsége (a tőkés fejlődési utat követők) nyugalommal tekintett Japán felé és különösebb bírálat nélkül hagyta a japán külpolitika feléledését, aktivizálódását.

2. Japán politikai aktivizálódása és ennek kihatása a térségre

A szinte kizárólagos gazdasági érdekekre (és politikai-katonai — látszólagos — érdektelenségre) épülő külpolitika felváltására irányuló folyamat kezdete az 1970-es évek elejére tehető. Úgy véljük, hogy e folyamat beindításában meghatározó szerepet nem a Japánon belüli tényezők, vagy akár a kelet- és délkelet-ázsiai faktorok, hanem inkább a globális politikai-gazdasági és katonai trendek alakulása játszott. Tény, hogy Japán világgazdasági hatalommá válása, illetve a szűk belső piaccal magyarázható mind nagyobb belső gazdasági feszítő erő is alkotó elemévé lett e trendeknek. Mégis, az addig képviselt külpolitikai elvek és magatartás felváltásához a kezdeti lökéseket elsősorban az amerikaiak globális szerepének, befolyásának csor-

bulása, az USA által elszenvedett kudarcok — mindenekelőtt az indokínai vereség már a hetvenes évek elején kiszámítható bekövetkezte —, az előbbiekkel nagyon szoros összefüggésben a globális erőviszonyok módosulásai, valamint olyan tényezők adták, mint a Szovjetunió megerősödése, Kína színrelépése (és nagy jelentőségű momentumként az USA Kína irányában folytatott politikájának sokkhatást kiváltó megváltozása), a fejlődő országok, mint mind erőteljesebben önállósuló politikai és gazdasági erő megjelenése.

A folyamatok alapján nyilvánvalóvá lett a japán vezetők számára az, hogy az USA már nem rendelkezik a régi hatalmi befolyással és ezzel egyidejűleg — kiindulva sajátos érdekeltségéből — nem fogja szövetségesei érdekeit saját céljai fölé helyezni. A korábbi időszak érdekvédelmére emellett, ha kívánna, sem vállalkozhatna. Így ugyanazon időben vált szükségessé, illetve nyílt lehetőség Japán számára az Egyesült Államoktól való mérsékelt távolodásra, az önállóbb politikai vonal kialakítására. Japán részéről felismerték azt is, hogy hosszú távon nem valósítható meg a külkapcsolatok politikai céloktól való elhatárolása, általában a nemzetközi kapcsolatokon belül az „apolitikusság". Ráébredtek arra, hogy saját érdekeik védelme a világ egészében és — később még részletesebben elemzett módon — különösen a földrajzilag környező régiókban, közvetlenebb érdekszférán belül nagyobb külpolitikai aktivitást igényel.

A realitásérzék visszafogta a japán vezetést attól, hogy az erőviszonyok mai feltételei között megkérdőjelezze az USA és a Szovjetunió státusát, élenjáró szerepét. Kiindulva továbbá abból a felismerésből, hogy ma még Japán számára a gazdasági és politikai aktivitás közül az előbbi a hasznosabb és fontosabb, a politikai szférában nagy óvatossággal jár el. Ez az álláspont és magatartás a világpolitikai aréna egészében visszafogottabb japán tevékenységet tükröz. Bármilyen visszafogottan is politizál azonban Japán a világban, külkapcsolatai tervezésekor abból indul ki, hogy nemzetközi pozíciói a jövőben tovább erősödnek és egyre inkább módja nyílik hatalmi szerep betöltésére. Ez a tervezési képlet viszont azt is feltételezi, hogy

Japánnak — mint minden nagyhatalomnak — nemcsak a nemzeti határokon belül kell a szükséges politikai és gazdasági hátteret megteremtenie, de a nemzetek közösségén belül is szükségessé válik a hatalmi státust elismerő, elfogadó és mások előtt is bizonyító partnerek, „hátországok" szervezése, egységes támogató frontba tömörítése.

Lényegében csak Ázsia, s ezen belül is mindenekelőtt az ASEAN-övezet az, amely képes kielégíteni a Japán politikai aktivizálódásával és az erősödő hatalmi státus tudatosulásával keletkező igényeket, célokat. Ez természetesen következik részben abból, hogy Japán nemcsak földrajzilag, de politikailag, gazdaságilag, katonailag is elsődlegesen ehhez a földrészhez kötődik, hogy a hatalmi jelleg megerősödése is mindenekelőtt (de nem kizárólagosan) ezen a kontinensen végbement erőviszony-módosulások következményének tekinthető, hogy az adott szövetségesi rendszeren belül az USA itt fogadja el — esetenként bátorítja —, az általa korábban birtokolt hatalmi pozíciók átvételét, és nem utolsósorban itt áll rendelkezésre olyan államoknak a láncolata, amely a nagyhatalmi befolyást saját érdekfelfogása alapján elfogadja.

A japán vezetés Délkelet-Ázsiát illetően elsődleges feladatának és céljának azt tartja, hogy a régiót feltétlenül megőrizze önmaga számára, fenntartsa és folyamatosan terjessze befolyását és ennek érdekében mindenekelőtt gazdasági lehetőségeivel operáljon. Ugyanakkor fokozni kell a politikai szereplést is, míg a katonai eszközök alkalmazását ki kell zárni. Aligha függetleníthető a megnövekedett politikai szerepléstől és általában a hatalmi státus elérésének lehetőségétől, hogy Japán mind fokozottabb figyelemben részesíti a biztonsági tényezőket is.

Ezt részben az indokolja, hogy a szigetország gazdasági kapcsolatainak jelentős része, szállításainak döntő hányada a régión átvezető vízi utakon — kereskedelmi utak felhasználásával valósul meg. Az Európával és a Közel-Kelettel lebonyolított forgalom szinte kivétel nélkül ezen, a legrövidebb és leggazdaságosabb úton bonyolódik. S miután a délkelet-ázsiai országok képesek ellenőrizni a tengeri utakat, különösen a Malakka-szorost, de

a Lombok- és Szunda-szorosokat is, Japán számára alapvetővé vált egyrészt jó kapcsolatok fenntartása a régió nemzeteivel, különösen a vízi utak ellenőrzésében érintett államokkal, másrészt érdekeltségének kinyilvánítása és ehhez arányított politikai szerep vállalása. Növelte továbbá a biztonsági kérdések és általában a katonai-stratégiai helyzet alakulása iránti érzékenységet az Egyesült Államokkal való fokozottabb biztonsági-katonai munkamegosztás is, valamint az USA térségbeli helyzetének bizonytalanabbá válása.

3. A japán militarizálódás folyamata

A szigetország politikai aktivizálódása következtében módosul a politikai-gazdasági és katonai-biztonsági kapcsolatok rendszere a térségen belül fekvő államokkal. Jeleztük már, hogy a gazdasági érdekek még ma is visszafogottabb politikai magatartásra késztetik Japánt és a katonai szférában is a 80-as évekig igyekezett szem előtt tartani szomszédjai és a délkelet-ázsiai szövetségesek — történelmi okokkal magyarázható — érzékenységét. J. Nakasone kormányfővé válását követően azonban jelentősebbnek ítélhető átalakulások történtek. Mindenekelőtt az, hogy Japán kisebb ellenállást tanúsít az amerikaiak katonai jellegű követelésével és ösztökélésével szemben. Az új kormányfő alatt a szigetország magatartása vesztett rugalmasságából és — többek között — a katonai-biztonsági területen is kevésbé figyelmes szomszédai iránt. Ez a magatartás, különösen a japán katonai erő növekedése, olyan elemeket is hordoz magában, amely az ideológiai-politikai eszmei azonosulás ellenére még a térségbeli baráti tőkésállamok részéről is ellenérzéseket válthat ki és így befolyásolhatja nemcsak a kapcsolatok fejlődését, de végül is visszahat a japán hatalmi célok megvalósulására is.

Az új kormány politikája elemzésekor hangsúlyoznunk kell, hogy korántsem alapvetően új irányokról és politikai törekvésekről van szó. A képviselt célok és elvek már a megelőző kormányok idejében is hatottak, érvényesültek. Nakasone tehát nem abban mutatkozik elsőnek, hogy aktívabb sze-

repre törekszik. A korábbi japán kormányfőktől elsősorban abban különbözik, hogy a politikai és katonai szerep fokozását nyíltan is hirdeti, vállalni meri. Emellett a katonai szférában is kész túllépni az előző kormányok szabta, vagy betartott határokon.

Kétségtelen, hogy Nakasone elődei idejében is a japán fegyveres erők mennyiségi és különösen minőségi megerősödése zajlott le. Helytelen lenne azonban valamennyi megelőző japán kormányt a japán militarizmus újjáélesztésére késznek nyilvánítani. Hiszen sokan, így Fukuda, Ohira stb. miniszterelnökök is számtalan alkalommal hitet tettek a fegyverkezéstől való elzárkózás mellett. Tény az is, hogy kevés olyan ország van, mint Japán, ahol a nemzetközi politikai és gazdasági hatalom és befolyás ilyen mértékben elkülöníthető lenne a katonai potenciáltól. Legalábbis egy bizonyos szintig. Számos Nakasonet megelőző japán kormány hitt abban, hogy országa képes lesz a katonai erők adott szintje mellett is tartalmasabb, hatékonyabb külpolitikát folytatni és az érdekeket megvédeni. Nakasone viszont — úgy tűnik — a politikai és katonai erők növelésének párhuzamos megvalósítását tartja kívánatos célnak.

A katonai-biztonsági kérdésekkel részletesen itt nem kívánunk foglalkozni. Mindössze azt kíséreljük meg összefoglalni, hogy a japán katonai erő fejlesztése milyen hatással lehet a délkelet-ázsiai kapcsolatokra. Két kérdést külön-külön kell megvizsgálni: az amerikai—japán katonai együttműködés kihatását és fogadtatását, és a japán katonai-biztonsági szerepvállalás délkelet-ázsiai megítélését.

Az első kérdést illetően a kelet- és délkelet-ázsiai kapitalista úton haladó államok többnyire nem emelnek kifogást az együttműködés szorosabbá tétele ellen. Körükben elfogadott az az álláspont, hogy az indokínai fiaskót követően az USA csökkentette elkötelezettségét e térség irányában és helyzete — különösen vetélytársaihoz, a Szovjetunióhoz és Kínához viszonyítva — meggyengült. Ezért a pozíciók ismételt megerősítésére lenne szükség. A gyengülés ellensúlyozásának persze több módja is lehet, például a délkelet-ázsiai országok

katonai erejének növelése. Ez azonban időben és az anyagi kihatását tekintve is nagyobb gondot jelent, semhogy pl. az ASEAN tagjai az egyetlen módként és realitásként elfogadják. Mint ahogy az USA, vagy Japán sem tartja ezt egyszerűen megvalósíthatónak (vagy éppen kívánatosnak). Felmerülhetne újabb regionális katonai szervezet létrehozásának gondolata, vagy a már működő szövetségek (ANZUS, Öthatalmi Védelmi Megállapodás) hatáskörének és tevékenységi rádiuszának kiterjesztése, de hatékonyságuk eleve korlátozottnak bizonyulna.

A Japán aktívabb részvételével is számoló elképzelések egy része olyan sajátos amerikai—japán munkamegosztással számol, amelyben az USA biztosítaná továbbra is a katonai védelmet, de a szigetország még fokozottabban átvenné a gazdasági ellenőrzést. Más nézetek szerint az 1980-as években úgyis elkerülhetetlenné válik a délkelet-ázsiai övezeten belül is a japán biztonsági szerep fokozódása. Pontosan körvonalazott és kidolgozott tervek még nem ismertek. Annyi bizonyos, hogy mindegyik fenti nézet magában hord számos olyan tényezőt, amely bizonytalanná teszi az elképzelés jövőjét. Az első helyen említett elképzelésekkel szemben a legfőbb ellenérv, hogy a munkamegosztás e formája teljesen kiszolgáltatná a régiót a japán gazdaságnak, s emellett az Egyesült Államok gazdaságilag periferikus szerephez jutna, segélyeinek mértéke tovább csökkenne, és végeredményben a gazdasági érdekeltség elvesztése a politikai, majd katonai elkötelezettség további csökkenését vonná maga után. A második variáns, Japán délkelet-ázsiai katonai szerepének feleleventése nemcsak a világháborús emlékeket ébresztené fel, de a politikai és gazdasági hatalommal párosult katonai képesség már elviselhetetlen lenne a régió számára. Különösen akkor, ha a japán katonai szerepvállalás az amerikai visszahúzódással is, az amerikai haderők visszavonásával is együtt járna.

Az amerikai—japán kooperációt illetően egészében még megértés mutatkozik tehát, míg igencsak „érzékeny" kérdésnek tűnik a második problémakör. Erre utal Japán katonai felfejlődése folyamatának legutóbbi szakasza, az ún. 1000 mérföldes

védelmi övezet kérdésének délkelet-ázsiai fogadtatása. A térség vezetői, itt eltekintve az indokínai államoktól — amelyek az ASEAN-tól eltérő véleményt alkotnak mind Japán politikai, mind gazdasági, vagy katonai szerepéről —, általában elfogadják azt, hogy Japánnak is, mint minden államnak joga van biztonsága védelméhez. S ennyiben „megértik" a japán—amerikai megállapodást is a tengeri útvonalak védelmére vonatkozóan. Megértik és elfogadják mindaddig, amíg az irány nem kifejezetten Délkelet-Ázsia felé, és nem a délkelet-ázsiai övezet határvonalain belülre mutat.

4. Japán viszonya az ASEAN-hoz

Eddig Délkelet-Ázsiáról, mint egységes régióról beszéltünk. Pedig a japán külpolitika is lényegi különbségeket tesz a két szubrégió, Indokína és az ASEAN-övezet között. Visszapillantva a japán—délkelet-ázsiai kapcsolatok múltjára, azt tapasztaljuk, hogy ez a kettősség már korábban is létezett. Indokína mindenkor kisebb jelentőséggel bírt a japán érdekeken belül, mint a többi terület. Stratégiai súlya, Kínához közeli fekvése növelte volna a szubrégió értékét, de a franciák gyarmatosító politikájának következtében a régió más részeihez viszonyított fejletlensége, elmaradottsága, a gazdasági kapcsolatok létrehozásánál mutatkozó alapvető hiányosságok inkább és erőteljesebben mérsékelték az érdeklődést. A századfordulón gazdasági célokkal fellépő japánok számára az angol és holland gyarmatok, valamint Thaiföld, a maguk fejlettebb gazdasági intézményeivel, infrastruktúrájával, a nyersanyagok szélesebb körű feltárásával és kiaknázásával értékesebb és gazdaságosabb célpontnak mutatkoztak. A fő és tartós figyelem a viszonylagos nyugalomban, relatív békében fejlődő országokra irányult. S Délkelet-Ázsián belül ma is ez az a régió, amelyre a korábban elmondottak, a politikai és gazdasági érdekek elsősorban érvényesíthetők, miközben Indokína nem mellékes, de mégiscsak kisebb szerepet játszik Japán regionális politikájában.

Amennyiben Délkelet-Ázsia egésze kiemelkedően

fontos Japán számára, mivel, mint maguk a japánok is felmértékl, jórészt „e térségben dől el Japán gazdaságának sorsa", úgy még nagyobb a jelentősége az ASEAN-övezetnek. A régión belül ugyanis ez a néhány ország jelenti a tényleges gazdasági partnert a szigetország számára. Ezt tükrözik a mellékelt táblázat adatai is, miután jelzik, hogy az ASEAN súlya alig marad el az Egyesült Államoké mögött és megelőzi a Közös Piac kereskedelmi forgalmát.

Az USA, az EGK és az ASEAN részesedése Japán külkereskedelmi forgalmában (millió dollár, %)

	1980		1981		1982	
IMPORT						
Teljes behozatal	140 527,7	100,0	143 289,7	100,0	131 931,2	100,0
USA	24 408,0	17,4	25 297,1	17,7	24 179,2	18,3
EGK	6 689,3	4,8	7 151,1	5,0	6 385,6	4,8
ASEAN	24 460,8	17,4	23 875,9	16,7	22 093,5	16,7
EXPORT						
Teljes kivitel	129 807,0	100,0	152 030,2	100,0	138 831,2	100,0
USA	31 367,3	24,2	38 608,8	25,4	36 329,1	26,2
EGK	15 590,6	12,0	17 178,4	11,3	15 556,0	11,2
ASEAN	13 092,2	10,1	15 194,0	10,0	14 845,9	10,7

Forrás: The Far East and Australasia 1983—1984, 449. o. táblázatai alapján.

Viszonylag pontosan körvonalazhatók azok a törekvések, amelyek révén egyrészt a kapcsolatokat szeretnék előmozdítani, másrészt a tágabb értelmű japán politikai-gazdasági célokat megvalósítani. E törekvések lényegében négy pontban foglalhatók össze:

1. A japán gazdasági pozíciók megszilárdítása, tartóssá tétele;

2. A térségbeli államok stabilitásának előmozdítása, a Japánnal együttműködni kész államok/rendszerek helyzetének erősítése és ezen keresztül a térségen belül a gazdasági-kereskedelmi folyamatok zavartalanságának biztosítása, a helyi országok Japán melletti erőteljesebb elkötelezése;

3. Távolabbra, mindenekelőtt a csendes-óceáni medence más államaira is kitekintve a gazdasági versenytársakkal (USA, Nyugat-Európa) szemben japán befolyás alatt álló gazdasági közösség létrehozása;

4. Fentieken keresztül a térség (szubrégió) tartós elkötelezettségének és nemcsak gazdasági befolyásának biztosítása.

A negyedik pont alapján szükséges kihangsúlyoznunk, hogy noha itt elsősorban gazdasági jellegű törekvések jelentkeznek, a tervek és célok aligha választhatók el a politikai tevékenységi szféra szélesebb körű érvényesülésétől. Hiába nevezzük, vagy tekintik akár a japánok pusztán gazdasági indíttatásúnak tevékenységüket, az a lépések sorozatán keresztül magában hordja a politikai aktivizálódás mélyebbre ható, s a gazdasági szférán már messze túlmutató és túlmenő elemeit is.

A politikai célok érvényesítését részben leplezi, hogy Japán az „egyenlő partner" és az „idősebb testvér" viszonyát szeretné az ASEAN tagjaival elfogadtatni. Japán megítélése szerint az egyenlőség és az idősebb testvéri viszony nem mond ellent egymásnak, hiszen lényege egyrészt a mindkét fél számára jelentkező előny és haszon, másrészt az a készség, hogy Japán, mint előrébb tartó „testvér", megosztja saját tapasztalatainak és ismereteinek bizonyos részét a „nagy család" többi tagjával. A gazdasági-politikai feltételeiket tekintve sok szempontból kiszolgáltatottabb délkelet-ázsiai szövetség tagjai a kapcsolatok alapjául azonban nem az elvi egyenlőséget, hanem a haszon valóságos megosztásának elismerését kívánják állítani. S szeretnék elkerülni annak csapdáját, hogy a „testvéri" kapcsolatokon belül a rangidősség kérdése egyszer s mindenkorra rögzítetté váljék. Nem mintha arról lenne szó, hogy reálisnak vélik a műszaki-tudományos, vagy más gazdasági szférán belül a verseny felvételét Japánnal. Inkább attól félnek, hogy a fenti elv elfogadásával szentesítenék azt, hogy mindenkor az idősebb testvér által levetett „ruhákat", iparágakat kell majd átvállalniuk és beszűkülnek lehetőségeik az önállóbb fejlődés elől. Nagyobb rugalmasságot, megértést és tényleges segítséget várnak el Japántól.

A különlegesen szoros kapcsolatok létrehozásánál további kérésként hangzott el az ASEAN részéről, hogy a japán óhaj a szervezet tagjai gazdasági-kereskedelmi lehetőségeinek, a szigetország piacai bejutása lehetőségeinek megkönnyítésében is mutatkozzék meg. S itt főként a vám és egyéb, nem vám jellegű korlátozások megszüntetéséről van szó. E kérést illetően Japán nem zárkózik el hivatalosan, csak nem siet teljesítésével.

A kétoldalú viszonyt illetően még egy igénnyel, követeléssel él az ASEAN. Mégpedig azzal, hogy a szigetország más államokhoz, hatalmakhoz fűződő kapcsolatai alakításánál is legyen tekintettel a délkelet-ázsiai országok érdekeire, politikai és gazdasági céljaira egyaránt. Itt mindenekelőtt Kínáról van szó, amely — különösen a kínai—japán kapcsolatok rendezésének első szakaszában — félelmetes vetélytársnak tűnt az ASEAN-tagok szemében. Aggodalommal figyelték, hogy Japán milyen elánnal siet Kína segítségére és milyen ambíciózus terveket dolgozott ki a két ország a kooperáció kiszélesítése érdekében. A politikai gondokon túlmenően aggasztotta az ASEAN-t Kína gazdasági potenciálja, különösen kereskedelmi adottságai és versenytársi mivolta.

Egészében azonban az ASEAN—Japán viszonyt a politikai és gazdasági erőviszonyok hosszú távon meghatározták. A két fél egymáshoz szorosan kötődve, de korántsem egyenlően törekszik fenntartani az együttműködés már elért magas szintjét, és emellett kihasználni a globális és regionális erőviszonyok általános alakulásából fakadó előnyöket. A viszony tehát nem felhőtlen, de az adott feltételek között mégiscsak hosszú távon biztosított és megszakíthatatlannak tűnik.

5. Japán és Indokína kapcsolatai

Utaltunk arra, hogy Japán az ASEAN-tól eltérő fontosságot tulajdonít Délkelet-Ázsia másik szubrégiójának, Indokínának. Sem a politikai, sem a gazdasági kapcsolatok nem mérhetőek össze a két országcsoportot illetően. Az amerikaiakkal való szoros politikai szövetség — még ha passzív for-

mában is nyilvánult meg — az indokínai háborúk idején legfeljebb a dél-vietnami kormánnyal és a többnyire ingatag laoszi és kambodzsai rendszerekkel tette lehetővé az együttműködést. A VDK-val, amely már az agressziók idején is a szubrégió meghatározó állama volt, nem nyílt mód a kapcsolatok rendezésére.

Az amerikai agressziót követően merőben új helyzettel kellett Japánnak szembenéznie. S ez az Indokína-politika átformálására késztette a kormányokat. Helytelen lenne gyors változásokról beszélni, hiszen például a szocialista Vietnamot (VDK) csak 1974 szeptemberében ismerte el a japán kormány, és a képviseletek kölcsönös felállítása is késedelmet szenvedett a dél-vietnami rendszer bukása miatt. Ezt követően azonban az új Vietnam- (és lényegében Indokína-) politika kidolgozása felgyorsult és azt lehet mondani, hogy némiképpen egyéni színezetű álláspontot alakítottak ki a japán kormányok.

Nem arról van szó, hogy Japán élesen elkanyarodott volna az amerikaiak által követett vonalvezetéstől. Az egyéni hangot az jelentette, hogy „megértőbb" volt szövetségesénél és késznek mutatkozott közvetítői szerep betöltésére Indokína és az ASEAN között. E készség részben abból az igényből és feltevésből fakadt, hogy Japán számára kedvezőbb egy politikailag és katonailag stabil Délkelet-Ázsia, mint egy forrongó, konfliktusoktól terhelt régió, amelyben más politikai és katonai világhatalomé lesz a döntő szó. A stabilitás és nyugalom a gazdasági nagyhatalmak, főként Japán számára jelentenek lehetőséget a régió egészével való gyümölcsöző kapcsolatok kialakítására. Emellett a japánok felfogták, hogy a két országcsoport közti közvetítés nem egyszerűen politikai sikerekkel kecsegtet (ha sikerrel jár), de mindkét fél oldalán erősítheti a japán pozíciókat, amely viszont később gazdasági előnyök formájában biztosíthat kárpótlást a befektetett energiáért.

Japán felmérte mind Indokína nyersanyaggazdagságát, mind a helyi országok elkeserítő gazdasági állapotát. Segítséget és együttműködést ajánlott fel Indokínának, mindenekelőtt az általa is legfontosabbnak elismert Vietnamnak. Ez a lépése

ütközött az amerikai nézetekkel, amennyiben az USA a vietnami háborúk befejeztét követően is mereven elzárkózott a kapcsolatok rendezése és normalizálása elől. Az ellentétes álláspontokra a magyarázatot az indokínai és főként vietnami magatartás eltérő megítélésében találjuk. Az USA feltételezte, hogy Vietnam a forradalmi mozgalmak és eszmék akár fegyveres erővel is terjeszteni kész támogatója lesz. Emellett kész ténynek vette a szovjet—vietnami együttműködés teljes körű kiterjesztését, beleértve a katonai kooperációt is. Japán ezzel szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy Vietnamot gazdasági problémái rákényszeríthetik a Szovjetunióval való kapcsolatai felmondására, vagy legalábbis egy tekintélyes nyugati segélycsomag elvezethet egy kiegyensúlyozottabb vietnami politika kialakításához.

Kezdeményezései ellenére Japán nem vesztette szem elől, hogy Délkelet-Ázsiában — az ideológiai szimpátián túl is — prioritást nem Indokína, hanem az ASEAN képez számára. S ezért, miután a Pol Pot-rendszer vietnami segítséggel megdőlt, a szövetség tagjainak nyomására felfüggesztette segítségnyújtását és gyakorlatilag visszafogta, bár nem szüntette meg teljesen gazdasági együttműködését Vietnammal. Nakasone élrekerülésével az Indokína-politikában valamelyest merevedés következett be. Még hűvösebbé váltak a japán—vietnami kapcsolatok annyiban, hogy a szigetország kormánya erőteljesebben elfogadta az ASEAN és az USA vezetőinek álláspontját és így részt vállal Vietnam gazdasági elszigeteltségének fenntartásában. Teljes politikai váltásról azonban nem lehet beszélni. Japán még az új politikai vonalvezetés ellenére sem kívánja feladni azt a lehetőséget, hogy a jövőben a lehető leggyorsabban megkapaszkodhassék Indokínában is, jószerivel a vetélytársak orra előtt. Másrészt fenntartja azt a törekvését is, hogy gazdasági segítség révén esetleg megossza az indokínai országokat. Laosznak késznek mutatkozik gazdasági segítséget nyújtani és aligha hajlandó erre legalább politikai nézeteinek kifejtése nélkül. A három indokínai ország összefogása feltétlenül szilárdabb, semhogy ily módon kikezdhessék. A japánok azonban úgy vélik, hogy ha a leválasztás

nem sikerül, akkor a segítség még mindig kedvező lehet a jövőbeni gazdasági pozíciók elfoglalásának elősegítéséhez és ennyiben érdemes nyújtani azt.

Japán indokínai elképzeléseinek megvalósítása korántsem mutatkozik olyan egyszerűnek, mint az ASEAN-nal kapcsolatos terveké. Ebben nemcsak annak van szerepe, hogy a szigetország gyenge gazdasági és politikai bázissal rendelkezik e három országban. Jelentős befolyást gyakorol a kapcsolatokra, hogy Vietnam és két szomszédja, a politikai-ideológiai eszméktől nem függetlenül, többnyire elveti a japán politikai és katonai „feltámadást". Üdvözlik Japán gazdasági szerepvállalását Délkelet-Ázsiában, hozzájárulását az elmaradott gazdaságok fejlesztéséhez. Hibásnak, sőt veszélyesnek ítélik azonban a Nakasone-kormány politikáját és az USA politikájának feltétlen követését. S természetesen rontja a viszonyt, hogy a szigetország az indokínai államok számára létfontosságú ún. Kambodzsa-ügyben nem a realitásokat és a három ország jogos érdekeit veszi figyelembe, hanem bizonyos délkelet-ázsiai szocialistaellenes erők mellett száll síkra.

CSÁKI GYÖRGY

A NEMZETKÖZI PÉNZUGYI RENDSZER ÚJ JELENSÉGEIRŐL

A hetvenes években kezdődött tőkés világgazdasági válság egyik fontos tényezője a Bretton-Woods-i nemzetközi pénzügyi rendszer felbomlása. A Bretton-Woods-i rendszer 1984 júliusában ünnepelte volna fennállásának 40. évfordulóját. Ez az elmaradt születésnap alkalmat ad arra, hogy röviden áttekintsük napjaink nemzetközi pénzügyi rendszerének néhány jellemzőjét.

Egy-egy nemzetközi pénzügyi rendszer jellegét, alapvető jellemzőit mindig három tényező kölcsönhatása határozza meg: a *termelőerők* fejlettsége és főbb fejlődési irányai; a nemzeti és a nemzetközi *pénzfolyamatok* alakulása és összekapcsolódásuk módja; valamint a világgazdaságban megnyilvánuló *erő- és hatalmi viszonyok* rendszere. Egy adott nemzetközi pénzügyi rendszer addig lehet stabil, addig működőképes, ameddig a fenti három tényező összekapcsolódása zavartalan, vagy legalábbis összehangolható.

A nemzetközi kereskedelem kapitalizmusbeli kiterjedése a XIX. században megteremtette az első átfogó nemzetközi pénzügyi rendszert, az *aranystandard-rendszert,* amely egészen az első világháború végéig megfelelő keretet biztosított a világkereskedelem és az imperialista tőkekivitel lebonyolításához. Ekkor még az aranyon alapultak a nemzeti pénzrendszerek is, így a nemzeti pénzegységek meghatározott aranymennyiséget fejeztek ki, korlátlan volt az arany nemzetközi forgalma — csakúgy, mint a pénzhelyettesítők külföldre vitele. A rendszer működését az ún. *„aranyautomatizmu-*

sok" biztosították: a nemzeti valuták aranyparitásán alapuló *árfolyamok stabilak voltak,* a nemzeti árszínvonalak kiegyenlítődtek — csakúgy, mint a nemzeti kamatszintek, nem alakulhatott ki tartósan egyirányú tőkemozgás: nem jöhetett létre tartós kereskedelmi-, vagy fizetésimérleg-hiány. Az aranystandard-rendszer tartós működőképessége a reálszférában gyökerezett: a kor világkereskedelmileg, illetve a nemzetközi tőkemozgások szempontjából legfontosabb országaiban — Angliában, Németországban, Franciaországban és az Egyesült Államokban — szinkronizálódtak az újratermelési ciklusok, a kevésbé fejlett országoknak nyújtott angol hitelek — Anglia volt a korszak első számú nemzetközi hitelezője — visszaáramlottak Angliába beruházási javak vásárlására. A *rendszer azért lehetett* hosszabb időn át viszonylag *stabil, mert a világgazdaság reálfolyamatai nem veszélyeztették* az aranystandard-rendszer *alapelemeit.* Mivel az I. világháború kitörésekor a nemzeti valuták aranyra válthatóságát felfüggesztették, megszűnt az aranystandard-rendszer is — gyakorlatilag a II. világháború végéig nem jött létre új, átfogó nemzetközi pénzügyi rendszer: az ideiglenesség pontosan három évtizedig tartott.

A II. világháború végére szükségessé vált egy új, a megváltozott körülményeknek is megfelelő nemzetközi pénzügyi rendszer megteremtése, olyan rendszeré, amely lehetővé teszi a nemzetközi áru- és tőkemozgások zavartalanságát, az egyes nemzetgazdaságok viszonylag gyors és kiegyensúlyozott növekedését. A II. világháborút követő időszak nemzetközi pénzügyi rendszerét megteremtő tanácskozásra 1944. július 1. és 22. között, az USA new-Hempshire államának Bretton-Woods nevű helységében tartották, az erre vonatkozó egyezményt 1944. július 22-én kötötték meg. 1944. december 27-én kezdte meg működését a konferencián létrehozott két legfontosabb intézmény — a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (ismert nevén: a Világbank), valamint a Nemzetközi Valutaalap.

A Bretton-Woods-i rendszerben az arany már csak közvetetten volt jelen: az USA-dollár töltötte be a világpénz szerepét, az egyes nemzeti valuták

értékét dollárban fejezték ki, a többi valuták keresztárfolyamai dollárárfolyamaik arányát tükrözte. A dollárt a külföldi jegybankok az USA-ban korlátozás nélkül aranyra válthatták — ez, valamint a rendszerhez csatlakozott országoknak valutájuk árfolyamának védelme érdekében *kötelező valutapiaci intervenciói* voltak hivatva biztosítani *a valutaárfolyamok stabilitását*. A Bretton-Woods-i rendszer végeredményben olyan *kollektív állammonopolista szabályozórendszer* volt, amely nemcsak a nemzetközi pénzügyek, de általában a tőkés világgazdaság harmonikus működését volt hivatva biztosítani, illetve szabályozni.

A dollár volt a rendszer kulcsvalutája, vagyis egy *nemzeti valuta* egyben *a nemzetközi elszámolások* alapvető eszközeként is működött. Az ebből eredő ellentmondások mintegy húsz évig nem kerültek felszínre: egyrészt a II. világháború utáni időszak két évtizedes konjunktúrája nem tette igazán próbára a rendszer stabilitását, másrészt az USA a korszak kiemelkedően legfontosabb áru- és tőkeexportőreként megfelelő mennyiségű dollárral tudta ellátni a világgazdaságot is.

Nem véletlen, hogy a Bretton-Woods-i rendszerben éppen a hatvanas évek végén jelentkeztek az első komoly működési zavarok. Ekkor már nem ugyanazok a viszonyok jellemezték a világgazdaságot, mint közvetlenül a II. világháború utáni időszakban. A hatvanas évek második felére Nyugat-Európa és Japán számos iparágában felzárkózott az USA-hoz, nem egy területen pedig az USA-beli ipari termelékenység előbb fejlődési ütemét, később már abszolút szintjét tekintve elmaradt konkurrenseiétől. Csökkent az USA abszolút fölénye a nemzetközi áru- és tőkemozgások területén is.

A nemzetközi pénzügyi rendszerrel szembeni legfőbb kihívást azonban minden bizonnyal az a tény jelentette, hogy a hatvanas évek közepétől kezdődően valamennyi fejlett tőkés országban felgyorsult az *infláció*. A hatvanas évek végére az infláció nem egyszerűen felgyorsult, de országonként jelentősen eltérő üteművé is vált. Különösen fontos ebből a szempontból, hogy a hatvanas évek második felétől *a dollár inflálódása* is jelentős mértékű-

nek volt mondható. *Számottevő*, és mindenekelőtt *eltérő ütemű inflációs ráták mellett* — kiváltképpen, ha a kulcsvaluta inflálódása is jelentős — *nehezen tartható fenn a rögzített valutaárfolyamok rendszere.*

A tartós USA-beli inflációt a *költségvetési* mérleg krónikus hiánya okozta s a dollár ebből eredő bizonytalanabbá válása *az arany árának emelkedéséhez* vezetett — az arany szabadpiaci ára az USA-beli hivatalos aranyár négyszeresére emelkedett — azaz: az USA-ban *dollárért* vásárolt arany az USA-n kívül négyszer annyit ért — ilyen körülmények között természetesen rohamosan csökkenni kezdtek az USA aranytartalékai.

A tartósan *túlértékelt dollár nehezítette az USA exportjának bővülését* — mégpedig olyan helyzetben, amikor a nyugat-európai és japán ipari fejlődés és exportoffenzíva eredményeként az USA kereskedelmimérleg-hiánya állandóvá vált.

A vietnami háború költségei ilyen körülmények között már elviselhetetlenné tették az amerikai fizetésimérleg-hiányt: 1971-ben az USA felfüggesztette a dollár aranyra válthatóságát — a dollár 11 százalékos egyidejű leértékelése mellett. Mindez gyakorlatilag a Bretton-Woods-i rendszer végét jelentette. Az ezt követő másfél év alatt — 1973 tavaszáig — a dollárt még kétszer leértékelték, oly módon, hogy másfél év alatt elveszítette korábbi értékének csaknem 40 százalékát.

A dollár aranyra válthatóságának megszüntetése, árfolyamának csökkentése és lebegővé tétele ugyanakkor felszámolta a stabil valutaárfolyamok rendszerét. A Bretton-Woods-i rendszer bukásával együtt természetszerűleg megszűnt a nemzetközileg viszonylag kiegyenlített és fix kamatlábak rendszere is.

Napjaink nemzetközi pénzügyi rendszerében a világkereskedelemben és a nemzetközi tőkemozgásban *fontos szerepet játszó valuták árfolyamai nem rögzítettek;* a rendszer *nem rendelkezik aranyra* váltható kulcsvalutával, nincs kizárólagos szerepet *betöltő* nemzetközileg létrehozott *monetáris tartalék.* Napjaink nemzetközi pénzügyi rendszerében újra megerősödött a piaci elemek súlya — van aki ezért a *multinacionális piac-standard* kategóriáját

használja. Noha a dollár elméletileg már nem kulcsvaluta, változatlanul dollárban bonyolítják le a nemzetközi kereskedelmi és hitelügyletek túlnyomó többségét, s — részben természetesen az előzőekből következően, de másrészt az amerikai gazdasági potenciál iránti nemzetközi bizalom jeleként is — változatlanul a dollár tekinthető a legelterjedtebb nemzetközi monetáris tartaléknak. Nem szűnt meg, mi több nem is csökkent a Bretton-Woods-i rendszer intézményi kereteinek jelentősége sem: a jelenlegi adósságválság felszámolása aligha képzelhető el a *Nemzetközi Valutaalap* és a *Világbank* aktív tevékenysége nélkül.

☆☆☆

Ezt a folyamatot a Bretton-Woods-i rendszer, illetve általánosan *a nemzetközi pénzügyi rendszer válságaként* szokás említeni. Ami a Bretton-Woods-i rendszert illeti, az nyilvánvalóan válságba került s a világgazdaság reálfolyamatainak változásai a rendszer felszámolásához vezettek. A mai nemzetközi pénzügyi rendszer ugyanakkor kétségkívül nem tekinthető olyan zárt, konzisztens rendszernek, mint a Bretton-Woods-i. Ez azonban nem egyszerűen a pénzügyi viszonyok jellemzője. Ahhoz, hogy napjaink nemzetközi pénzügyi rendszerét tárgyilagosan megítélhessük, világosan kell látni a világgazdaságban zajló reálfolyamatok és a nemzetközi pénzmozgások egymáshoz való viszonyát.

A Bretton-Woods-i rendszer válsága és felbomlása a hetvenes években kialakult tőkés világgazdasági válság egyik legfontosabb eleme. Ez a *válság* pedig alapvetően *a nemzetközivé vált termelőerők és a* változatlanul elsősorban *nemzeti keretek között szervezett termelési viszonyok közötti ellentmondás terméke.* A világgazdaságban folyamatosan változnak az összes áru- és pénzviszonyok, a nemzetközi áru- és tőkemozgások zöme a nemzetközi tőkés nagyvállalatok leányvállalatai között zajlik. Ilyen körülmények között *nincs objektív gazdasági alapjuk a fix valutaárfolyamoknak és fix kamatlábaknak.* A valutáris és hitelviszonyoknak kellő rugalmassággal kell igazodniuk a világ-

gazdaság reálfolyamataihoz — de képesnek kell lenniük az előre nem látható világgazdasági változások követésére is, lebonyolítására is.

A pénzügyek ugyanakkor — a világgazdaságban ugyanúgy, mint az egyes nemzetgazdaságokon belül — viszonylagos önállósággal rendelkeznek — így a korábbinál labilisabb valutáris viszonyok tovább fokozzák a világgazdaság reálfolyamatainak bizonytalanságát, ingatagságát.

Egyes vélemények szerint napjainkra változott a nemzetközi gazdasági kapcsolatok szerkezete: ma már nem egyértelmű az árukapcsolatok elsőbbsége — annyira megnőtt a világgazdaságban felhalmozódott kölcsöntartozások nagysága és jelentősége, *hogy a nemzetközi kölcsöntőkemozgások fontossága* több szempontból is elsődlegesnek tekinthető.

Napjaink pénzügyi rendszerét sokan mindenekelőtt a valutaárfolyamok rögzítettségének megszűnte miatt tekintik válságosnak. Ez annyiban igaz, hogy válságba került, s megszűnt a korábbi időszak nemzetközi pénzügyi rendszere, így megszűnt a valutaárfolyamok rögzítettségének korszaka is. Napjaink nemzetközi pénzügyi rendszere azonban — minden esetlegessége és bizonytalansága ellenére — napjaink világgazdasági, világpiaci viszonyait tükrözi. A rögzített valutaárfolyamok rendszere a hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején már egyre jobban korlátozta az egyes kormányok nemzetközi pénzügyi manőverezési lehetőségeit, de nem felelt meg a nemzetközi áru- és tőkeforgalom egyre növekvő hányadát lebonyolító nemzetközi monopóliumok érdekeinek sem. Tarthatatlanná vált a stabil valutaárfolyamok rendszere, a felgyorsult és országonként eltérő ütemű infláció következtében is. Ezért jött létre napjaink lebegő valutaárfolyamokon alapuló nemzetközi pénzügyi rendszere — *a nemzeti valuták* változatlanul aranyra válthatatlan *papírpénzek*, így a nemzetközi fizetések szabályozása csak olyan rugalmas nemzetközi pénzügyi rendszerben képzelhető el, amelyben *a valutapiaci árfolyamok szüntelenül változnak, relatív* — más valutákban kifejezett — *értékük szüntelenül módosul.* Emellett az is a lebegő árfolyamok rendszerének előnye, hogy megkönnyíti a reális valutaárfolyamok kialakulását,

s az árfolyam-színvonalak változásai viszonylag könnyen és fokozatosan valósulhatnak meg — nem teszik ki olyan megrázkódtatásnak a nemzetközi pénzügyi rendszert, mint a rögzített árfolyamok rendszerében elrendelt egy-egy hirtelen le- vagy felértékelés. A lebegő árfolyamok ugyanakkor a nemzetközi monopóliumok rendkívül kiterjedt és gyorsan lebonyolított tőketranszferjei szempontjából is elengedhetetlenek.

A nemzetközi pénzmozgások — az áru- és tőkemozgásokat csak részben követő — hatalmas mennyiségű növekedése, valamint az a tény, hogy ezen pénzmozgásokat alapvetően a hatalmas transznacionális monopóliumok irányítják, ugyancsak elengedhetetlenné tette egy rugalmas valutarendszer kialakítását. A rugalmas valutaárfolyamok rendszerének tapasztalatai azt mutatják, hogy *a tőkésállamok már nem képesek egyoldalúan meghatározni a valutaárfolyamok színvonalát.* A szabadon lebegő valutaárfolyamok valamilyen, minden állami beavatkozástól mentes rendszere természetesen elképzelhetetlen az állammonopolista kapitalizmus mai fejlettségi fokán. A nemzetközi pénzügyek kollektív állammonopolista szabályozásának új eszköze a Közös Piac pénzügyi rendszere. Ez egy meghatározott régió — az EGK valutáris helyzetét kívánja némileg szilárdabbá tenni — *egy regionális valutarendszer* azonban nem szakadhat el a nemzetközi pénzügyi rendszer egészétől, s nem is működhet az egész rendszer működésétől gyökeresen eltérő módon. Ezen a ponton szembeötlő: *a nemzetközi pénzügyi rendszer ideiglenessége:* valójában még nem jött létre az a nemzetközi valutáris rendszer, amely megnyugtatóan ötvözné a szükséges rugalmasságot, a piaci impulzusok megfelelő érvényesülését és a hatékony, sokoldalú állami szabályozást.

A lebegő valutaárfolyamok rendszerének azonban nem kizárólag előnyei vannak: a korábbiakban nem ismert bizonytalanságot vitt a nemzetközi pénzügyi rendszerbe. Lebegő árfolyamok mellett egyetlen ország sem tudhatja, hogy a korábban felvett tartozások kiegyenlítésére nemzeti jövedelmének milyen hányadát kell majd fordítania. Ez a rendszer nemcsak a nemzetgazdaságok önállósá-

gát, de *sebezhetőségüket* is fokozza — s ez természetesen annál veszélyesebb, minél gyengébb egy-egy ország általános világgazdasági pozíciója.

A mai valutaárfolyam-rendszert végül is négy tényező jellemzi. A rendszert ugyan *a lebegő árfolyamok rendszerének* kell tekinteni, mivel a nemzetközi pénzügyi — és kereskedelmi — ügyletek döntő többségét olyan országok között bonyolítják le, amelyek valutaárfolyamai egymás között lebegnek, a valutaárfolyamok rendszerét azonban *az árfolyamtípusok változatossága* jellemzi. 1983 végén 93 — elsősorban fejlődő — ország egy külföldi valutához képest rögzítette nemzeti valutájának árfolyamát; 17 ország — közöttük az európai monetáris rendszerhez (EMS) tartozó 8 nyugat-európai ország — valutájának árfolyama korlátozott rugalmassággal rendelkezik egy más valutához, illetve egy nemzetközi megállapodáshoz kapcsolódva; végül 35 országban — közöttük négy, az iparilag legfejlettebb országok közé tartozó országban az árfolyamok függetlenül lebegnek.

A valutaárfolyamok jelenlegi rendszerének másik sajátossága, hogy az árfolyamok tényleges alakulását *jobban befolyásolják a nemzeti gazdaságfejlesztési politikák*, mint maga az árfolyamrendszer. További sajátossága, hogy a *nominális valutaárfolyamok sokkal rugalmasabban változnak, mint az inflációs ráták* — így természetesen a valuták reálárfolyamai is jelentős mértékben változnak. A valutaárfolyamok jelenlegi rendszerének negyedik jellemzője, hogy *a valutaárfolyamok befolyásolására irányuló állami törekvések nem csökkentek*, a megfelelőnek ítélt valutaárfolyamok biztosítása változatlanul a kormányok egyik fontos *gazdaságpolitikai és politikai célkitűzése*. Az egyes kormányzatok nemcsak bizonyos pénzügyi zűrzavar elhárítása érdekében befolyásolják nemzeti valutáik árfolyamát, de változatlanul igyekeznek elhárítani a leértékelődést — az infláció elkerülése érdekében — és a felértékelődést is — exportjuk versenyképességének megőrzéséért.

☆☆☆

Jól mutatja napjaink nemzetközi pénzügyi rendszerének sajátosságait — esetenként ellentmondásait — a *dollárnak* a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban betöltött szerepe. A dollár már *nem kulcsvaluta* abban az értelemben, ahogy a Bretton-Woods-i rendszerben azt a szerepét betöltötte. Ennek ellenére a dollár ma is meghatározó szerepet játszik a nemzetközi pénzügyi kapcsolatokban: a hitelek túlnyomó többségét ma is dollárban nyújtják — a nemzetközi pénzpiacok változatlanul azt igénylik, hogy a dollár maradjon a nemzetközi pénzpiacok meghatározó valutája. A dollár pozícióit mindeddig sem a Nemzetközi Valutaalap által kibocsátott SDR (különleges lehívási jog), sem az EGK által forgalomba hozott ECU (Európai Fizetési Egység), sem olyan nemzeti valuták, mint a márka, vagy a yen, nem volt képes számottevően csökkenteni.

Mivel a dollár maradt a nemzetközi hitelpiacok meghatározó jelentőségű valutája, az USA gazdaság-, s mindenekelőtt monetáris politikája változatlanul rendkívül erős befolyást gyakorol az egész világgazdaságra. Az ismert amerikai gazdaságpolitikai megfontolások — az infláció leküzdésének elsődlegessége, tekintet nélkül a foglalkoztatottsági szint alakulására — valamint ennek alapvető eszközei — magas belső kamatszint — nemcsak a dollár árfolyamát növelte, s emelte vissza gyakorlatilag a Bretton-Woods-i rendszerben volt magas szintre, de világszerte kikényszerítette a kamatlábak emelését. Ez a jelenség igen sokrétű tanulságokkal szolgál. Egyrészt a jelenlegi nemzetközi pénzügyi rendszer éppen azért rugalmasabb a Bretton-Woods-i rendszernél, mert tágabb teret enged a piaci értékítéletek érvényesülésének, államilag kevésbé befolyásolható — de egy állam láthatólag alapvető hatást gyakorolhat rá; az USA „belső" pénzügyi politikája következtében valamennyi valuta árfolyamszintje megváltozott, a kamatlábak a nemzetközi hitelforgalomban éppúgy, mint az egyes országok belső pénzpiacain követni kényszerültek a magas amerikai kamatokat. *Az USA gyakorlatilag az egész világgazdaságra rákényszerítette a saját restrikciós gazdaságpolitikáját.* Másrészt a dollár erősödése arra is rámutatott, hogy bár a Bret-

ton-Woods-i rendszer összeomlásának egyik fő oka éppen abban keresendő, hogy lényegében megszűnt, de legalábbis erősen csökkent az USA korábbi abszolút világgazdasági fölénye. Nyugat-Európa és Japán több tekintetben beérte az USA-t. A nemzetközi pénzügyi rendszer közelmúltbeli eseményei azt mutatják, hogy az USA részben éppen azért, *mert a dollár maradt a nemzetközi fizetések bázisvalutája* nemzetközi pénzügyi oldalról is képes volt — *s képes ma is* — világgazdasági pozíciójának megerősítésére, a világgazdaság egészének számottevő befolyásolására. E mögött a reálszférában az áll, hogy az USA — minden jelzett viszonylagos gyöngülése ellenére természetesen változatlanul a legnagyobb világgazdasági potenciállal rendelkező ország, amely bizonyos kulcságazatokban — pl. az elektronikában — változatlanul fölényesen világelső, s az amerikai óriásmonopóliumok tőkéje és technológiája nélkül a világgazdaság számos térsége és ágazata működésképtelen lenne.

☆☆☆

A mai nemzetközi pénzügyi rendszerben nemcsak a valutaárfolyamok, de a kamatlábak is lebegnek. Ma már a nemzetközi hitelmozgások zöme változó kamatlábak mellett realizálódik. Általában a londoni bankközi kamatláb (a LIBOR) az irányadó, vagyis a hitelkamatokat LIBOR + X százalék formában rögzítik. Ha tehát egy ország hosszú távú dollárhitelt vesz fel, nem tudhatja pontosan, milyen kamatláb mellett és milyen dollárárfolyamon kell majd esedékességeit kiegyenlíteni. Ez tovább fokozza napjaink nemzetközi pénzügyi rendszerének bizonytalanságát, hiszen a pillanatnyi kamatláb jelentősen megváltoztathatja az import folyó árát, ami különösen az elsősorban dollárban elszámolt termékeket (pl. *kőolaj!*) vagy tételben importálókat érinti érzékenyen.

A reálkamatok 1983-ban 3—7 százalékosak voltak (azaz ennyivel haladták meg az egyes országok inflációs rátáit), ez némi csökkenést jelent az 1981—82-es csúcshoz. 1981-ben a kamatláb nominális értéke az USA-ban a 20 százalékot is meghaladta — s ez (a dollár iránti pénzpiaci kereslet,

valamint a tőkének a magas kamatlábak miatti USA-ba áramlása következtében) természetesen megemelte a nemzetközi pénzpiaci kamatlábakat: míg a LIBOR pl. 1979-ben alig haladta meg a 9 százalékot, addig 1981-ben megközelítette a 16 százalékot — és 1982-ben sem süllyedt 15 százalék alá.

Ilyen helyzetben természetesen azok vesztenek a legtöbbet, akik amúgy is a leggyöngébbek: a *fejlődő országok* tudtak — és tudnak — a legkevésbé védekezni a nemzetközi pénzügyi rendszer bizonytalansági tényezői ellen: míg 1979—80-ban a fejlődő országok átlagosan 7 százalékos kamatláb mellett törleszthették esedékes hiteltartozásaikat, addig 1981—82-ben már átlagosan 10,2 százalékos kamattot kellett leróniuk tartozásaik törlesztésekor. A fejlődő országok által lebegő kamatokkal felvett tartozásokért pedig — s ezek teszik ki összes tartozásaik több, mint felét — rekordmagasságú, 17,5 százalékos kamatot fizettek 1981—82-ben. Márpedig a dollárkamatok 1 százalékos növekedése 3 milliárd dollárral növeli csak a latin-amerikai adósságterheket.

A mai nemzetközi pénzügyi rendszerben ugyanakkor — legalábbis azokra a valutákra, amelyekben számottevő nemzetközi hitelügyleteket bonyolítanak le — a nemzeti (azaz: belső, nemzetgazdasági) kamatláb mellett kialakult *a nemzetközi kamatláb is,* s ez a két kamatláb szükségszerűen eltér egymástól. Általában a pénzpiaci értékítéletek által erősödőnek ítélt valuták nemzetközi kamatlába viszonylag alacsonyabb, míg a gyöngülőnek tartott valutáké magasabb. Ez azt jelenti, hogy a nemzeti pénzügyi hatóságok mellett a nemzetközi pénzpiacok is önálló ítéletet alkotnak — saját szempontjaik alapján — a különböző, a nemzetközi pénzforgalomban jelentős szerepet betöltő hiteleszközökről. 1983 utolsó napjaiban például a dollár USA-beli kamatlába 13,1 százalékos volt, egyéves eurodollár hitel (azaz: az USA-n kívül dollárban felvett hitel) után pedig 10,4 százalékos kamatot kellett fizetni.

☆☆☆

A hitelpiacokon a reálfolyamatok nemzetköziesedését követő, részben elősegítő nemzetköziesedés odavezet, hogy ma már nehezen választhatók el a *„nemzeti"* és a *„nemzetközi"* hitelpiacok, hiszen gyakorlatilag minden konvertibilis nemzeti valutával rendelkező fejlett tőkés ország belső pénzpiacain szabadon tevékenykedhetnek valutakülföldiek is. A hatvanas években alakult ki az *eurodeviza*-piac, vagyis az olyan nemzetközi hitelpiacok rendszere, amelyben a hitelügyleteket devizában kötik meg. Sokáig elterjedt volt az eurodollár-piac kifejezés, jelezve, hogy az eurodeviza-piac ügyleteit elsősorban dollárban kötik — de ma már jelentős euromárka és euroyen-piacról is beszélhetünk. Az eurodeviza-piacok kialakulását is a tőkés termelés fokozódó nemzetköziesedése, a *transznacionális monopóliumok* világgazdasági és világpiaci súlyának rohamos bővülése váltotta ki. Elsősorban ezek a nemzetközi monopóliumok igényelték egy olyan nemzetközi bankrendszer kialakítását, amely lehetővé teszi a tőkék olyan gyors nemzetközi átcsoportosítását, amely a nemzetgazdaságoktól — azaz: a nemzetgazdasági, tehát állami szabályozástól — függetlenül, rugalmasan lebonyolítható.

Az eurodeviza-piacok léte persze nemcsak a nemzetközi monopóliumok érdekeit szolgálja. *Ezek a pénzpiacok viszonylag semlegesek*, egy-egy világgazdasági-világpolitikai nagyhatalom *közvetlen* politikai befolyásától viszonylag mentesen működhetnek. Ezeken a piacokon hitelhez juthattak a szocialista országok is, s azok a fejlődő országok is, amelyek nem akarták a nagy kereskedelmi bankok, illetve bizonyos nemzetközi pénzügyi szervezetek hitelfeltételeit elfogadni. Az *eurodevizák piacai* éppen ezért a nemzetközi hitel — és általában a nemzetközi pénzforgalom fejlődését elősegítő, *új hitelforgalmi lehetőségnek* tekintendők.

Ha a hitelügyleteket külföldi valutában kötik, a piac földrajzi meghatározottsága bizonyos ellentmondást jelenthet, ezért jöttek létre a területenkívüliséget élvező, ún. *„off-shore"* bankok. Off-shore bankok ma már a világ minden táján működnek — ilyen a budapesti székhelyű Közép-Európai Nemzetközi Bank Rt. (CIB) is — de Nyugat-Európa hagyományos bankközpontjai mellett a nagy ameri-

kai bankok, elsősorban Barbadoson, a Bahama- és Cayman-szigeteken, Panamában, Hongkongban és Szingapúrban, stb. alapítottak off-shore bankokat. A nemzetközi pénzügyi élet egyik legfrissebb jelensége az off-shore bankok bizonyos „visszaáramlása" az USA-ba. A nemzetközi pénzügyi statisztikák ma már megkülönböztetik az eurodeviza-piacok és az off-shore bankok tevékenységét, s szintetikus kategóriaként a *xeno-piac*, azaz *idegen-piac* kifejezést használják. A xeno-piac fogalma tekinthető ma a nemzetközi hitelpiacok legátfogóbb kategóriájának, hiszen minden nemzetközi hitelmozgást magában foglal.

☆☆☆

A nemzetközi pénzügyi rendszer legfontosabb területe manapság minden bizonnyal a nemzetközi-kölcsöntőke forgalom. A világgazdaságban felhalmozódott adósságállomány — becslések szerint legalább 1000—1200 milliárd dollárra rúg. Ennek a hatalmas adósságállománynak a megfelelő kezelése már nyilvánvalóan nagyobb problémát jelent, mint a nemzetközi árumozgások szabályozása. Az eladósodási folyamat egyik jellemzője, hogy *koncentrálódtak a hitelezők* — azaz tartósan jelentős fizetésimérleg-többletet realizáló országok — *és az adósok is.* A fejlődő országok összes adósságállománya a Világbank adatai szerint 1983 decemberében elérte a 664 milliárd dollárt — ebből 92 milliárd a rövid, 571 milliárd dollár pedig a hosszú távú tartozások összege. A hosszú távú hitelek 38 százaléka származik hivatalos forrásból — állami bankoktól, illetve nemzetközi pénzügyi intézményektől —, a többit magánbankok folyósították. Becslések szerint a magánbankok hiteleinek zömét, a fejlődő országok összes adósságának több mint felét lebegő kamatokkal folyósították. Érdekes, hogy a fenti 571 milliárd dolláros hosszú távú adósságállomány csaknem 25 százaléka kőolajexportőröket terhel. Az olajimportőr fejlődő országok 442 milliárd dolláros adósságállományának csaknem fele — 212 milliárd dollár — a jelentős iparcikk-exportot lebonyolító fejlődő országokat terheli. A két leginkább eladósodott ország a világgazdaságban

ma Brazília és Mexikó — mintegy 90—100 milliárd dolláros adóssággal.

Az „adósságválság" legsúlyosabb problémáját az jelenti, hogy az eladósodott fejlődő országokból adósságszolgálatok fejében több pénz áramlik a fejlett országokba, mint az onnan eredő nettó tőkeimportjuk. *Az USA* — a magas kamatok, valamint a túlértékelt dollár alapján — napjainkban *nettó tőkeimportőr* — 1984-ben legalább 40—50 milliárd dollárral több fog adósságszolgálatként a fejlődő országokból az USA-ba áramlani, mint amennyi új hitelt helyeznek el az amerikai bankok a fejlődő országokban. Ezen a helyzeten csak akkor lehet változtatni, ha az USA-ban — a hatalmas költségvetési hiány csökkentése után — csökkennének a dollárkamatok, s az amerikai gazdasági fellendülés pedig átterjedne a világgazdaság egészére — aminek eddig kevés jele tapasztalható. Hosszabb távon azonban nem elegendőek a „tisztán" pénzügyi jellegű változások: csak a világkereskedelem fejlődése (a jelenleg tapasztalható protekcionista tendenciák felszámolása), a nemzetközi tőkeáramlás normális működése, s természetesen nem utolsósorban az eladósodott országok határozott strukturális átalakulása, gazdasági fejlődésük meggyorsítása és kiegyensúlyozottabbá tétele révén lehet, legalábbis a nem túl távoli jövőben, felszámolni a világgazdaság egész működését veszélyeztető adósságválságot.

A hetvenes-nyolcvanas évek kölcsöntőke-mozgásainak sajátos, újszerű jelenségét jelentették a szocialista országok számottevő hitelfelvételei, illetve egyes szocialista országok jelentős eladósodása. A KGST-tagországok összes hosszú távú adósságai ma mintegy 60 milliárd dollárt tesznek ki — 1983-ban a szocialista országok már jelentős fizetésimérleg-többletet realizáltak, s így csökkentették adósságaikat. Az *összes* felvett hitelt tekintve Lengyelországot és a Szovjetuniót terheli a legtöbb adósság — ez utóbbi azonban viszonylag, azaz a szovjet nemzeti jövedelemhez, illetve külkereskedelmi forgalomhoz viszonyítva már nem számítható jelentős eladósodásnak. Nem is szólva arról, hogy a Szovjetunió külföldi tartozásait bőségesen fedezik aranytartalékai — aranyeladások révén könnyű-

szerrel felszámolhatná akár összes külföldi adósságát is.

A nemzetközi kölcsöntőke-áramlások legnagyobb rövid távú problémája ma a fizetésképtelenség terjedése: eddig több mint 50 ország kérte hivatalosan adósságai átütemezését. *Az átütemezések ma már kialakult séma szerint zajlanak:* ha egy ország adósságainak átütemezését kéri, előbb a Világbank jóváhagyja az átütemezést kérő ország gazdasági stabilizációs programját, azután a hitelező országok kormányképviselői megtárgyalják a hivatalos adósságok átütemezését, végül az adott országnak hitelező magánbankok konzorciumot alkotnak a nem hivatalos adósságok átütemezésére. A hivatalos adósságok átütemezési feltételei általában a következők: az átütemezést követő *három évben esedékessé váló adósságszolgálatok 80 százalékát ütemezik át,* az átütemezett adósságokat *10 év alatt kell kiegyenlíteni.* Minden átütemezés kényszeregyezség: az adósoknak nincs más választásuk, pontosabban: nincs más hitelforrásuk; a hitelező pedig — mivel az átütemezett adósságok után *nem kedvezményes kamatokat fizetnek* — pontosabban olyan nyereséget realizál, mint amihez tőkéje újbóli kikölcsönzése révén juthatna.

Az adósságok átütemezése azonban csupán tüneti kezelés, igazi hosszú távú megoldást csak az eladósodott országoknak a világgazdasági változásokhoz való strukturális átalakulása jelenthet. Erre azonban csak akkor lesz lehetőség, ha a fejlődő országok ismét nettó tőkeimportőrré válnak. Ez utóbbiak viszonylag kielégítő gazdasági növekedése ugyanis kizárólag hiteligényeik kielégítése esetén realizálható — mértékadó becslések szerint a fejlődő országok hiteligénye a fejlett világban előállított összes GDP 0,7 százalékából finanszírozható. Ez nem jelentene túlzott terhet a fejlett országok számára, s elengedhetetlenül szükséges a fejlődő országok elfogadható gazdasági növekedéséhez — azaz a világgazdaság egészének megélénküléséhez. Mindez csak akkor lehetséges, ha csökken a dollár kamata, s megszűnik a dollár jelenlegi jelentős túlértékeltsége.

☆☆☆

A jelenlegi pénzügyi rendszert kialakulásakor sokan átmenetinek, ideiglenesnek tartották. Az eltelt évek azt bizonyították, hogy ez a rendszer rugalmasságával — s ebből eredő bizonytalanságaival együtt is — a korábbinál alkalmasabb a korunk világgazdasága által támasztott igények kielégítésére. A jövőben valószínűleg úgy fog apránként módosulni a nemzetközi pénzügyi rendszer, hogy kialakulhasson a transznacionális monopóliumok tevékenységének megfelelő automatizmusok, valamint a kormányok hatékony nemzetközi gazdasági tevékenységét biztosító valamilyen kollektív állammonopolista szabályozás közötti egyensúly.

STIER MIKLÓS

A MAGYARORSZÁGI SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT ÉS A SZAKSZERVEZETEK KULTURÁLIS NEVELŐ MUNKÁJA AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER ELSŐ ÉVTIZEDÉBEN

Bár a szocialista munkásmozgalom szinte kialakulásától, az 1880-as évektől azonnal hozzákezdett a munkásság kulturális neveléséhez és oktatásához, az intézményesített munkásoktatás széles rendszerének szervezett kiépítésére csak az első világháború után az 1920-as években került sor. A legális szocialista munkásmozgalom ez irányú tevékenységének életmód- és életforma-alakító hatása — éppen a politikai kulturális gondolkodást tudatosan és szervezetten befolyásolni és tömegesen formálni képes mivoltából fakadóan — összehasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint bármely más politikai párté, intézményé vagy szervezeté. Miután a korszak ipari fejlődése, a városodás és a városiasodás üteme az ún. örökletes proletárréteg foglalkoztatásán kívül lehetővé tette, sőt egyes területeken még mindig egyre fokozottabban igényelte a vidéki, az agrárnépesség tömeges városba vándorlását, ez utóbbiak életmódváltása, tudati nevelése, sőt nagyon sok esetben — mint látni fogjuk — legelemibb műveltségének megszerzése szempontjából is hallatlanul nagy jelentősége volt a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek oktató-nevelő munkájának.

1920-ban Magyarországon a városi proletariátus teljes létszáma kereken 900 000 főt tett ki, vagyis az egész kereső népesség 23,7 százalékát. Ezen belül a szoros értelemben vett ipari proletariátus létszáma 464 450 fő (52,3 százalék). A *városi proletariátuson* belül *három nagy réteget* különböztetünk meg: a szorosan vett ipari proletariátust (a gyárakban, bányákban, műhelyekben alkalmazott munkásságot); a kereskedelemben és a közlekedésben dolgozókat; a közszolgálati segédszemélyzetet, valamint a házi cselédek igen népes csoportját. Egy évtized leforgása alatt, 1930-ra a proletariátus létszáma 1 160 000 főre emelkedett. (Ez a kereső népesség 29 százaléka volt már.) A növekedés legnagyobb részt az ipari proletariátus létszámemelkedésének következménye volt, amely ekkorra elérte a 661 000-et — aránya a városi proletariátuson belül az 57 százalékot. A növekedés az évtizedben tehát közel 200 000-es, mintegy 42—43 százalékos.

Témánk szempontjából jelentős körülmény az ipari munkásság országon belüli területi koncentráltsága. Bizonyos fokú területi egyoldalúság az első világháború előtti Magyarország iparát is jellemezte, hiszen Budapest és környéke már ekkor is a nagyipari munkásság 30 százalékát tömörítette. A trianoni békeszerződés értelmében elcsatolt területek iparának leszakadása a magyar nemzetgazdaságról ezt az aránytalanságot önmagában is jelentősen fokozta. Az 1920-as népszámlálás adatai szerint az ország ipari munkásainak 39 százaléka dolgozott Budapesten, s további 5,6 százaléka Pest környékén. A nagyipari munkások esetében 51 százalék volt Budapest, s további 9 százalék Pest környékének részesedése. Az 1920—1930 közötti iparfejlődés annyira Budapestre, s még inkább a főváros környékére összpontosult, hogy ezek az arányok 1930-ra a vidék rovására tovább romlottak 1930-ban már az összipari munkásság 40,8 százaléka található Budapesten, s 11,3 százaléka a környező helységekben. A nagyipari munkásság esetében 52,7 százalék, ill. 16,2 százalék a megfelelő arány.

A főváros és környéke mintegy együttesen adta

a magyar munkásosztály centrumát, ezzel szemben a vidék, a vidéki városok jelentősége a munkáscentrumok tekintetében tovább csökkent. A salgótarjáni és az ózdi iparvidék (Észak- és Északkelet-Magyarország) mellett, melyeknek fontosságát a bányászat és a kohászat együttesen adta, az ország többi részén legfeljebb a pécsi bányavidék (Dél-Magyarország) és Győr (Északnyugat-Magyarország) számított nagyobb munkáscentrumnak. Igazi iparvidékről az ország más területein nem beszélhetünk, 210 000 vidéki ipari munkás jórészt elszóródott a vidék 7,5 milliós városi és falusi lakossága között, s az ipari munkások száma még az ország legnagyobb városaiban is alig haladta meg a 10 000 főt.

Általánosságban még annyit, hogy a magyar munkásosztálynak ez a fentiekben bemutatott szociális és területi átstrukturálódása bizonyos mértékig eleve megszabta a szocialista munkásmozgalom kereteit és lehetőségeit. A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek működésének súlypontja természetesen Budapest volt és a néhány — már említett — vidéki város. E működés bázisát pedig mindenekelőtt a szervezettségben és tudatosságban leginkább élenjáró réteg, a munkásság örökletes rétege alkotta, a gyári munkásságnak az a kb. egyharmada, amely 1930-ra már maga is ipari munkás családból származott. Ez a mag képes volt megvédeni hagyományos szervezeteit az ellenforradalmi diktatorikus rendszer legerősebb támadásaival szemben is.

Hogy a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek kulturális-nevelő munkájának jelentőségét megértsük, néhány nagyon általános jellemzőt említenék még a *magyar munkásosztály anyagi-kulturális és tudati viszonyairól.* Az 1920-as évek végén mintegy 40 százaléka rendelkezett önálló főbérleti lakással. Ezek 80 százaléka 1 szoba-konyhás volt. Ezek 74 százalékában helyiségenként 2—4 ember lakott. (A magas bér miatt mintegy 70 százaléka ugyanis albérlőt, vagy ágybérlőt tartott. A szoba-konyhás lakás bére 1929-ben a szakmunkáskereset 38—40 százaléka volt.) Budapesten — ahol e tekintetben még a legjobb volt a helyzet — a munkáslakások 60 százalékában nem volt vízveze-

ték, 78,5 százalékában nem volt W. C., és 50 százalékában nem volt bevezetve a villany. Budapest 23 európai nagyváros közül a második helyen állt a halálozási arányszámban és első helyen a TBC elterjedtségében.

A szellemi-kulturális viszonyokra jellemző néhány adat: 1929-ben 2 százalékos analfabétizmus; s a másik oldalról mintegy 10 százalék már 4 középiskolát is végzett. A középiskolai tanulók között azonban csak 1,15 százalék volt 1927—28-ban munkás- vagy parasztszülők gyeremeke. Korabeli tudományos statisztikák közlik, hogy a budapesti munkásoknak — s ez a réteg a magyar munkásosztálynak legfejlettebb, legöntudatosabb része volt — mindössze $^1/_3$-a olvasott többé-kevésbé rendszeresen, s 15 százaléka gyakran újságot. Rendszeres könyvtárlátogató azonban csak minden tizedik munkás volt.

Az alacsony életnívó, a rossz táplálkozás, a nyomorlakások, a kulturális elmaradottság akkor jellemezte a magyar munkásosztályt, amikor a technika világméretű fejlődése, az általános kulturális haladás a fejlett tőkés országokban jelentősen átformálta az életkörülményeket, a fogyasztási és a kulturális igényeket.

II

Az élet- és műveltségi körülmények érzékeltetését célzó adatok felvillantása után röviden jelezni kívánjuk azt a *politikai helyzetet*, s főként *atmoszférát*, amelynek ismerete nélkül ugyancsak érthetetlennek tűnhetne, miért értékeljük kifejezetten magasra a szocialista munkásmozgalom kulturális nevelő és oktató munkáját.

Levert forradalmakat követő ellenforradalmi rendszer volt ez, amely a politikai-ideológiai spektrum szélső baloldalát (a kommunistákat, a baloldali és centrista szociáldemokratákat, a polgári radikálisokat és a liberális demokrata vagy radikális köztársaságiakat) halálra ítélte vagy börtönbe vetette, internálta vagy száműzetésbe kergette, illegalitásba kényszerítette. A munkásság csak rendkívüli nehézségek közepette tarthatta meg szakszer-

vezeteit és a szociáldemokrata pártot, melyeknek oktató-nevelő tevékenysége, annak ellenére, hogy a párt legális munkáspárt volt, sőt a húszas években már parlamenti párt, a szó szoros értelmében rendkívüli nehézségek közepette bontakozhatott ki, a mindennapok osztályharcában formálódott. Az államhatalom minden rendelkezésre álló eszközzel gátolta pl. az ismeretterjesztő előadások megtartását. Csak az előzetesen, 48 órával korábban bejelentett, írásban engedélyezett előadásokat tarthatták meg, többnyire „hatósági küldöttek": rendőrtisztek vagy detektívek jelenlétében. Számos előadást betiltottak a legkülönfélébb indoklással, politikai, történelmi, irodalmi és művészeti témájúakat egyaránt. A hatóságok nyílt és egészen durva adminisztratív-bürokratikus párt- és szakszervezetellenes eljárásai párosultak a rendszer hivatalos kultúrpolitikájának antiszocializmusával, antidemokratizmusával. Az iskolapolitika eleve nem kedvezett a dolgozó osztályok művelődésének. (Magyarországon az írni-olvasni nem tudók száma még az évtized végén is több mint 1 millió volt. [A lakosság $^1/_8$ része!] A szakszervezetekben ezért — főként a tanoncoknak — írást, olvasást, számolást is tanítottak.) A hivatalos iskolarendszer „keresztény és nemzeti", faji és vallási alapokon folyó tanítása, vallásos és nacionalista, antiszocialista és antiliberális nevelése is növelte a nehézségeket — és éppen a két világháború között felnövő, új fiatal munkásgeneráció, a munkásmozgalom utánpótlása terén. Financiális nehézségek is sújtották a kultúrmunkát — a párt- és a szakszervezetek és maguknak a másoknak rossz anyagi helyzete egyaránt.

Mindeme kedvezőtlen viszonyok és nehézségek közepette és ellenére is a 20-as években *viszonylag kiterjedt, rendszeres és intézményesített, tartalmas, baloldali materialista-marxista oktató-nevelő munka* bontakozott ki a Magyarországi Szociáldemokrata Pártban és a szakszervezetekben.

Kétségtelenül nem minden hagyomány nélkül. Már a magyar munkásmozgalom magzatmoccanásakor alakultak önképző egyesületek, dalárdák, egyes szervezetek politikai ünnepségeket szerveztek, másokban — ekkoriban német nyelven — marxista, szocialista munkák olvasására, tanulmányo-

zására került sor. A Magyarországi Általános Munkáspárt 1880-tól szervezettebbé tette az oktató-nevelő munkát. Előadásokat, vitákat, különféle tanfolyamokat rendeztek, a párt lapja, Népszava maga is folytatott népművelő tevékenységet. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulásának idejétől (1890) pedig tovább szélesedett az oktató munka, a kulturális tevékenység. Az első világháború kitörése megakasztotta a mozgalom kultúrpolitikájának kiteljesedését, s a forradalmak felszabadító hatását végül is a rövid idő nem engedte teljesen érvényre jutni.

E tartalmában és módszereiben egyaránt jelentős hagyományok felélesztésének, a szervezett munkásság politikai-kulturális nevelésének feladata így azután egy, a baloldali politikának és ideológiának egyáltalán nem kedvező korszakban, az ellenforradalmi rendszer kiépülése idején az 1919 augusztusában újjáalakult Magyarországi Szociáldemokrata Pártra és a szakszervezetekre várt.

A Tanácsköztársaságot közvetlenül követő, az ellenforradalmi terrorakcióktól hangos és tiltó rendelkezésektől terhes időkben azonban nem indulhatott meg azonnal a munka. 1920 őszéig gondolni sem lehetett gyülekezésre, előadások tartására. A párt lapja, a Népszava volt az egyetlen kapocs, amely összefűzte a párt tagjait. 1920 őszén azután, az első előadásokon — mint a Népszava írja —, „a munkások zsúfolásig megtöltötték az előadótermeket, hiszen ez volt az első alkalom, hogy láthatták egymást". Száz előadásra került sor — 10 filozófiai, 12 történelmi, 10 szociológiai, 10 szakszervezeti mozgalmi, 10 irodalmi, 6 pedagógiai, 10 egészségügyi és 28 természettudományi tematikájú hangzott el — és ezzel indult meg az évtized folyamán valóban impozáns módon kibontakozó szocialista munkásoktatás. Bővülő témakörök, növekvő hallgatóság, differenciálódó oktatási formák (előadások, szemináriumok), majd az alsó-, középső, felsőoktatás (munkásfőiskola) szétválasztása és megszervezése, rendszeressé és intézményesítetté tétele jelzik fejlődését. Különvált a felnőttképzéstől az ifjúság, a tanoncok nevelése (szakoktatás és általános ismeretterjesztés) és a nőket külön szervezett programok is várták.

Az évtized folyamán az oktató-nevelő munkán belül minden szinten, minden formában és területen egyre fokozottabb hangsúlyt kaptak a társadalomtudományok. A 20-as évek első harmadában a megtartott előadások 50—60 százaléka volt társadalomtudományi, 1929—30-ban ez az arány már 85 százalékra emelkedett. E tendencia, s ezen belül az a jelenség, hogy ugyanilyen arányban nőtt a szocializmus elméletét, történetét és irodalmát tárgyaló foglalkozások száma (1929-re eléri az összelőadások 60 százalékát!), azt mutatja, hogy a mozgalomban a *marxizmus elméleti oktatása* lett a legfontosabb, s emellett az aktuális politikai és gazdasági kérdések tisztázása. (Ez utóbbinak szerepe — nem véletlenül — 1929—1930-ban nőtt meg, amikor a súlyos gazdasági válság hatására rendkívül megélénkült az érdeklődés ebben a témakörben.)

Az előadások tematikájának vizsgálata arra az eredményre vezetett, hogy megállapítsuk: az oktatás a korszak tudományos gondolkodása színvonalának megfelelt, s kiválóan alkalmas volt arra, hogy a konzervatív diktatorikus ellenforradalmi rendszer iskolai oktatásának, hivatalos politikai ideológiájának egyoldalúságaitól, konzervatív, többnyire vallásos világnézetétől befolyásolt munkásokban mintegy megalapozza a materialista, természettudományos világképet, a materialista társadalom- és történetszemléletet.

A szorosabban vett oktató tevékenységen kívül nagyon röviden utalunk még a *szocialista kultúrmunka egyéb formáira*, területeire. Az irodalmi és művészi képzés, az ízlésnevelés, a magasabb rendű kulturális szórakoztatás eszközei voltak a kultúrestélyek (irodalmi estek), matinék és hangversenyek. Ezek szervezői részben a párttól és a szakszervezetektől (szervezetileg) függetlenül működő munkás kulturális egyesületek voltak. Legnevesebbek: Alkoholellenes Munkásszövetség, Eszperantista Munkások Egyesülete, Magyarországi Munkás Dalosszövetség. A Természetbarátok Turista Egyesülete és a Munkástestedző Egyesület, mint sportegyesületek — hasonlóan a kulturális szervezetekhez — a szociáldemokrata párt irányítása alatt működtek. Tanulmányi kirándulás, turisztika, aktív

sporttevékenység, kultúrműsorok, szavalókórusok, énekhangversenyek, önképzőköri tevékenység, sakkozás stb. jelzik működésüket, s ezáltal olyan kulturális tömegmozgalom körvonalai bontakoznak, amely az addigiakban a legteljesebb mértékben ismeretlen volt Magyarországon. A párt Oktatásügyi Bizottsága sikeres akciót kezdett kedvezményes árú színház-, mozi- és fürdőjegyek beszerzésére. A párt és a szakszervezetek saját lap-, folyóirat- és könyvkiadása, amellett hogy mindenekelőtt a világnézeti nevelés eszköze volt, a nívós szórakoztatást, az ízlésnevelést is szolgálta. A kulturális nevelés megannyi eszközével a párt- és a szakszervezetek elsőként csillantották fel a magyar munkás előtt a színvonalas *városi életmód* lehetőségét. A szabad idővel (ami egyébként is oly rövid volt) való *értelmes* élés lehetőségét. A XX. sz. modern városi emberének nívósabb eszközeit önmaga lényének valamelyest nemesebb és egészségesebb megvalósítására, mint a munka utáni kocsma, a részeg duhajkodás, vagy a család verése.

III

Befejezésként még *három lényeges kérdést* érintenénk:

1. Hol állott Közép-Kelet-európai viszonylatban a szocialista munkásmozgalom ez irányú tevékenysége?

Ismereteink szerint a térségben — anélkül, hogy az egyes országokban folyó munkásoktatás szervezettségét, struktúráját, színvonalát (tartalmát, mélységét, eszközeit), valamint jelentőségét akárcsak vázlatosan is összevethetnénk — csak Ausztriában és Csehszlovákiában folyt intézményesített, szervezett munkásoktatás. Az osztrák szocialisták oktató-nevelő munkájának központi szervét, a Zentralstelle für das Bildungswesen-t 1900-ban alakították.

Bécsben főiskola működött, a Szocialista Főiskola. Csehszlovákia legnevezetesebb hasonló intézménye a prágai Munkásakadémia volt.

2. Volt-e fentiekben már jelzett művelődéstörténeti, ideológiai jelentőségén túl is kiemelkedő je-

lentősége a sajátos magyar viszonyok között a szocialista munkásmozgalom vázolt tevékenységének?

A legelemibb politikai jogok gyakorlásától részben megfosztott, vagy abban részben korlátozott magyar munkásság jelentős része a fehér terrort követő években a szociáldemokrata előadások, rendezvények látogatásában — joggal — politikumot látott, politikai tettként értékelte azt. A munkásművelődés a Horthy-korszakban a baloldali politikai gondolkodás megalapozója volt.

3. Milyen hatáskörű, hatásfokú volt e tevékenység, mely rétegekre terjedt ki, hol volt igazán eredményes?

Számításaink és (részben) becsléseink szerint a húszas évek párt- és szakszervezeti oktató-nevelő munkája a szervezett munkásságnak mintegy 10 százalékát érintette. Évente mintegy 10—12 000 volt azok száma, akik többé-kevésbé *rendszeresen* bekapcsolódtak az intézményesített oktatásba. Ezek döntő többsége természetesen a szervezett munkásságnak egzisztenciálisan konszolidáltabb rétegeiből, főként a szakmunkásrétegekből került ki, az ipari proletariátus örökletes rétegének egy része vett részt a rendszeres oktatásban. Azok, akiknek családjában már hagyomány volt a munkásmozgalomban való részvétel, akiknek természetes életformájukká vált a szervezettség, a munkásotthonok látogatása, a párt- és a szakszervezetek különböző megmozdulásaiban való részvétel.

Ha a hatékonyságot quantitatív módszerekkel mérni nem is tudjuk, azt azonban megállapíthatjuk, hogy a 30-as években, a válság után a szervezett munkásság e vékony rétege megőrizte marxista alapképzettségét, megvédte szervezeteit a korporációs rendszer bevezetésére törő totalitárius erők törekvéseivel szemben, ellene szegült Gömbös Gyula tekintélyuralmi elképzeléseinek, és eredményesen harcolt bizonyos gazdasági követelésekért, életfeltételeinek megjavításáért.

A szociáldemokrata munkásság mozgalmi képzettsége a legválságosabb időkben is segítséget jelentett a pártnak, a szakszervezeteknek.

SOPRONI ANDRÁSNÉ

ÖRÖK IGAZSÁGOK?

(ENGELS MORÁLRÓL ÉS JOGRÓL AZ ANTI-DÜHRINGBEN)

„Ember vagyok és olyan boldog,
Mint, ha vannak, az örök dolgok."

(JÓZSEF ATTILA)

Az örök dolgok és örök igazságok gondolata évszázadok óta ott kísért az emberi gondolkodásban. Az örök életben vagy isten örökkévalóságában az ember tulajdonképpen saját történetiségét élte meg illuzórikus módon, azt a biztonságot, amelyet az egyedi lét számára a „folytonosan élő" emberi közösséghez tartozás nyújtott — bármilyen kezdetleges formában is. A társadalmi gyakorlat és gondolkodás fejlődésével azonban egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a változó világot nem lehet örök igazságokban megragadni — sőt, az is feltárult, hogy minden mozgásban lévén csupán a változás örök. Minél inkább kifejthetővé lett a tudományokban és a filozófiában a valóság változó jellegének dialektikája, annál inkább telítődött az örökkévalóság gondolata konzervatív tartalommal és vált egy-egy embercsoport hatalmának „öröklétét" szolgáló ideológiai eszközzé. Marx így fogalmazza meg ezt az összefüggést a polgári közgazdászok módszerét elemezve: „arról van szó, hogy a termelést az elosztástól eltérően, a történelemtől független, örök természeti törvények keretébe foglaltnak ábrázolják, s ez alkalommal azután suttyomban *polgári* (Marx kiemelése) viszonyokat csempésznek be megdönthetetlen természeti törvényként az in abstracto

vett társadalomba." Ha a közgazdasági törvények megfogalmazásáról is „korlátolt polgári formát" kellett „lehántani" ahhoz, hogy örökkévalóságukban egy nagyon is aktuális konzervativizmust lehessen tetten érni, mennyivel inkább így van ez a morális és jogi összefüggések esetében, amelyek mintegy az örökkévalósággal összenőve jelentek meg a gondolkodásban évszázadokon keresztül.

Társadalom és erkölcs

E polgári formák lehántása egyre sürgetőbbé vált a filozófiában is, a XIX. sz. utolsó harmadában, amikor a francia proletariátus gyakorlatban tett kísérletet arra, hogy a társadalmat mindenfajta polgári formától megszabadítsa, igazolva az elmélet számára a jogi és erkölcsi szabályozás változó, változtatható, evilági jellegét is. Ebben a történelmi helyzetben mindenfajta, örökkévalóságra alapozott filozófia csak mint komédia kerülhetett előadásra. Erre a sorsra jutott Eugen Dühring utópisztikus-filozófiai műve is, amely „történelem feletti" kategóriák konstruálásával kísérletezik, miközben „nem egyszer kényszerül a természetbe tudatos cselekvésmódot becsempészni, olyasvalamit tehát, amit magyarán Istennek neveznek".[2]

Engels kritikája éppen ezt a komikumot mint a „történelem objektív iróniáját"[3] hozza felszínre akkor, amikor a dühringi gondolkodás anakronizmusát annak belső összefüggéseiből bontja ki. Ezért koncentrál Dühring módszerének elemzésére, és a „leggazdagabb konkrét fejlődéssel" szembesítve leplezi le annak lényegét: a német filiszter korlátozottságát a gyakorlat és elmélet minden területén: „Ha mármost az ilyen ideológus a morált és a jogot nem az őt körülvevő emberek valóságos társadalmi viszonyaiból, hanem ehelyett a társadalom fogalmából, vagy úgynevezett legegyszerűbb elemeiből konstruálja meg, miféle anyag áll rendelkezésére ehhez a felépítéshez? Nyilvánvalóan kétféle: először is a valóságos tartalomnak az a szegényes maradéka, amely ezekben az alapul vett elvonatkoztatásokban esetleg még megvan, és másodszor az a tartalom, amelyet ideológusunk saját

tudatából megint belevisz. És mit talál a tudatában? Legnagyobbrészt olyan morális és jogi szemléleteket, amelyek többé-kevésbé megfelelő — pozitív vagy negatív, megerősítő vagy elvető — kifejezései azoknak a társadalmi és politikai viszonyoknak, amelyek között él, továbbá talán olyan elképzeléseket, amelyeket az idevágó irodalomból vett át, végül esetleg még személyes rigolyákat. Ideológusunk tehet, amit akar, a történelmi realitás, amelyet kidobott az ajtón, bejön megint az ablakon, s miközben azt hiszi, hogy minden világokra az időkre szóló erkölcs- és jogtant vázol fel, valójában kora konzervatív vagy forradalmi áramlatainak eltorzított, mert valóságos talajától elszakított, mintegy homorú tükörben a feje tetejére állított ábrázolatát készíti el."[4]

Morálnak és jognak ezeket az „ábrázolatait" Engels a történelmi-társadalmi gyakorlat valóságos összefüggéseiben vizsgálja, s így bizonyítja, hogy az állandóság és változás, egyén és társadalom, szabadság és szükségszerűség közötti viszony másképpen alakult a történelem folyamán, mint ahogyan ez a fantáziálással megtoldott matematikai módszerekkel feltárható.

A megismerés történetisége

Az örök igazságokkal kapcsolatban Engels először a megismerés természetét tartja tisztázandónak „a gondolkodás szuverenitása felettébb nem szuverénül gondolkodó emberek sorában, az igazságra feltétlen igénnyel bíró megismerés pedig relatív tévedések sorában valósul meg: sem az egyik, sem a másik nem valósítható teljesen meg másként, mint az emberiség végtelen élettartama útján".[5] Az örökkévalóságot tehát megfosztva „orákulumságától" egyszerűen történetiségnek nevezhetjük a megismerésben is. Engels itt emeli ki azt is, hogy ez a történetiség az emberi gyakorlatból eredő valóságos emberi viszonyok története, amelyeknek illúziók nélküli vizsgálata teszi csak lehetővé olyan bonyolult társadalmi képződmények belső összefüggéseinek feltárását, mint a jóról és rosszról való képzetek: „Népről-népre korról-korra olyannyira változ-

tak a jóról és rosszról való képzetek, hogy egymásnak gyakran homlokegyenest ellentmondtak... az emberek erkölcsi szemléleteiket tudatosan vagy tudattalanul végső fokon azokból a gyakorlati viszonyokból merítik, amelyekben osztályhelyzetük meg van alapozva, — a gazdasági viszonyokból, amelyekben termelnek és cserélnek."[6]

Ezeket vizsgálva Engels sem a vallásos, sem a polgári, sem pedig a proletár „erkölcsi szemléletet" nem tartja általános „örök" érvényűnek, ám érezteti, hogy a proletár erkölcsben aktuálitás és perspektíva minőségileg másféle viszonyban van, mint más osztályok erkölcsében: „biztosan abban a morálban lesz a legtöbb tartósságot ígérő elem, amely a jelenben a jelen forradalmasítását a jövőt képviseli, tehát a proletármorálban."[7]

Engels, miután Dühring módszerét a megismerés oldaláról a történetietlen és metafizikus gondolkodásra visszavezette — jóízű humorral mutatva meg, hogy ez a tudományos színvonal hogyan vezet szükségképpen a macska szimbólumig — szemügyre veszi Dühring „örök igazságait" egyenlőségről és szabadságról. Itt mutatkozik meg, hogy a módszer kritikája Engelsnél mint a megismerési módszer és cselekvésprogram együttes kritikája jelentkezik. Ezért a dühringi egyenlőség- és szabadságfelfogást elemezve nemcsak azt tudja megragadni, hogy Dühring módszere hogyan alakítja a gondolkodás feloldhatatlan ellentmondásait, hanem azt is, hogy örök igazságoknak elgondolva, hogyan veszítik el politikai hatásosságukat a polgári egyenlőség és szabadságkövetelések egy adott történelmi korban.

Az emberi egyenlőség és szabadság örökkévalóságának dühringi gondolatából az egymásnak ellentmondó elemeket emeli ki Engels. Ezért az egyenlőségből éppen azokat, amelyek az emberek egyenlőtlenségét hangsúlyozzák. Az „önrendelkezés elégtelensége" „az emberek közötti morális nemegyenlőség" és az erőszak által való kiegyenlítését magánál Dühringnél tanúskodnak arról, hogy az egyenlőség örökkévalósága korántsem egyértelmű.

Engels ezeket az ellentmondásokat felhasználva háromszor is visszavonulásra kényszeríti Dühringet, mégpedig annak saját fegyverével.

E három visszavonulásban Engels Dühring filo-

zófiájában ismét csak mint a módszer anakronizmusát vizsgálja: megmutatja, hogy az emberi egyenlőség nem a társadalomból kiszakított egyedek matematikai egyenlősége, hanem az egyenjogúság és egyenlőtlenség gyakorlatban létrehozott, történetileg változó egysége: „Az az elképzelés, hogy minden emberben van valami közös, hogy ameddig ez terjed az emberek egyenlők is, magától értetődően ősrégi. Ettől azonban teljesen különböző a modern egyenlőségkövetelés: ez éppen abban áll, hogy az emberlét ama közös tulajdonságából, az embereknek mint embereknek amaz egyenlőségéből levezeti minden embernek, vagy legalábbis az állam minden polgárának vagy egy társadalom minden tagjának egyenlő politikai, illetőleg társadalmi érvényre való igényét. Amíg a relatív egyenlőség őseredeti elképzeléséből levonhatták és államban és társadalomban való egyenjogúság követelését, amíg ez a követelés méghozzá mint természetes, magától értetődő valami jelenhetett meg, addig évezredeknek kellett elmúlniuk és évezredek múltak is el."[8]

Az egyenlőség és egyenlőtlenség történelmileg alakuló egységében Engels azt is feltárja, hogyan vállalja fel a proletariátus a történelem folyamatában felmerülő különböző osztálytartalmú egyenlőségtörekvéseket. „Attól a pillanattól kezdve, amikor felállítják az osztályelőjogoknak az eltörlésére irányuló polgári követelést, melléje lép maguknak az osztályoknak eltörlésére irányuló proletár követelés, először vallási formában, az őskereszténységre hivatkozva, később magukra a polgári egyenlőség elméletekre támaszkodva. A proletárok szaván fogják a burzsoáziát: az egyenlőséget nem csupán látszólagosan, nem csupán az állam területén, hanem valóságosan, a társadalmi gazdasági területen is vigyék keresztül."[9] Engels azt is jelzi, hogy a proletár egyenlőségkövetelés mentes mindenfajta illuzórikus egyenlősítéstől, amennyiben: „valóságos tartalma az osztályok eltörlésének követelése. Minden olyan egyenlőségi követelés, amely ezen túlmegy, szükségszerűen abszurdumba visz."[10]

A dühringi szabadságfelfogást elemezve Engels kritikája új elemmel gazdagodik. Nem csupán a módszer elégtelenségére vezeti vissza a dühringi

szabadságfogalom „nyerseségét, fogalomnélküliségét", hanem a tudás és tájékozottság elégtelenségére is: „Dühring jogi ismeretei a római jogon kívül, amelyben minden jogász most még Angliában is meglehetősen jártas, egyes egyedül a porosz Landrechtre szorítkoznak, a felvilágosult patriarchális despotizmus ama törvénykönyvére, amelyet olyan németséggel írtak, mintha Dühring úr oda járt volna iskolába, és amely morális széljegyzeteivel, jogi határozatlanságával és tartásnélküliségével, kínzó és büntető eszközképpen alkalmazott botozásaival még egészében a forradalom előtti időkhöz tartozik. Ami pedig ezen felül vagyon, az Dühring úr számára a gondtól vagyon."[11]

A filiszteri korlátozottság ezúttal tehát mint tudásbeli korlátozottság termel feloldhatatlan ellentéteket a gondolkodásban — véletlenszerűen vonatkoztatva egymásra a szervesen összetartozót: „Az összes hamis szabadságelméletek helyébe annak a viszonynak tapasztalati mibenlétét kell állítani, amelyben racionális belátás az egyik és ösztönszerű meghatározások a másik oldalon mintegy eredővé egyesülnek. A dinamika eme fajtájának alaptényeit a megfigyelésből kell meríteni és még a be nem következett történés előre felmérése céljából is, *már amennyire lehet*, általánosságban fajta és nagyság szerint számításba venni."[12]

A ráció és ösztön, belátás és cselekvés matematikai eredőjeként felfogott és az „amennyire lehet"-ben megnyilvánuló szabadságot egy óporosz járásbíró félműveltsége is elégtelennek érzi. Ezért Dühring egy tudatcentrikusabb szabadságfogalmat is konstruál „a hegeli szabadságfogalom legvégletesebb ellaposításával".[13] Így elgondolva a szabadság „számunkra nem jelent egyebet, mint tudatos indítóokok iránti fogékonyságot a természetes és szerzett értelem mértékadása szerint. Minden ilyen indítóok cselekvésbeli lehetséges észlelés ellenére, kikerülhetetlen természeti törvényszerűséggel hat, de éppen erre az elkerülhetetlen kényszerítésre számítunk, amikor morális emelőt alkalmazunk".[14]

Engelsnek mindössze egymás után kell idéznie a valóságfilozófia e két megoldását, hogy láthatóvá váljék: „a szabadság e második megoldása minden teketória nélkül arcul üti az elsőt."

A szabadság Engels megfogalmazásában történetileg kialakult valóságos ellentétek valóságos egysége a szabadság és szükségszerűség összefüggésében. Ebben az összefüggésben kerül helyére, azaz továbbfejlesztésre a hegeli szabadságfogalom is: „Nem a természeti törvényektől való álmodott függetlenségben rejlik a szabadság, hanem a törvények megismerésében és az ezzel adott lehetőségben, hogy tervszerűen meghatározott célokra engedjük hatni őket. Az akarat szabadsága ezért nem jelent egyebet, mint azt a képességet, hogy tárgyismerettel dönteni tudunk. Minél szabadabb tehát az ember ítélete egy meghatározott kérdéses pontra vonatkozólag, annál nagyobb szükségszerűséggel lesz az ítélet tartalma meghatározott. Míg a nem ismerésen nyugvó bizonytalanság, amely sok különböző és ellentmondó döntési lehetőség között látszólag önkényesen választ, épp ezzel bizonyítja nem szabad voltát, azt, hogy a tárgy uralkodik rajta, holott épp neki kellene azon uralkodni... A szabadság tehát a természeti szükségszerűségek megismerésére alapozott uralomban áll önmagunk és a küldő természet felett: így szükségképpen a történeti fejlődés terméke."[15]

Engels kimutatja, hogy Dühring e történeti fejlődést azért nem tudja a szabadság és szükségszerűség viszonyában megragadni, mert ugyanaz a filiszteri korlátoltság, amely a gondolkodásban egy sajátos metafizikát szül, a történetszemléletben újratermeli önmagát mint egyoldalúságot, valóságidegenséget. Így lesz a történelemből Dühring kezén „visszataszító tárgy" „a tévedések, a tudatlanság és nyerseség, az erőszaktétel... története".

Történetiség és cselekvés

Ettől a történetszemlélettől egyenes út vezet az elzárkózás és tehetetlenség cselekvésprogramjáig. Engels ezt a programot is elemzi kritikájában, hiszen nemcsak arra figyel mindvégig, hogy Dühring hogyan magyarázza a világot, hanem arra is, miként akar rajta változtatni. Ironikusan kommentálja a valóságfilozófus életreceptjét, aki a „társadalmi létezés normális folyamatában... jelentkező fe-

szültségeket" a valóságtól mint egésztől elszakadva, egyéni megoldásokra hagyatkozva akarja levezetni: „a derék jóember, aki a legízetlenebb sekélyességen spekulálgató filiszter órákulumait a maga számára „az életkipróbálás szabályává teszi... Minden idejét az élvezetek szabályszerű előkészítésére és elrendezésére kell majd folytatnia, úgyhogy magára az élvezésre egy szabad pillanata sem marad."[16]

A moráról és jogról konstruált örök igazságok dühringi komédiája itt, a cselekvésprogramban véget ér. Itt mutatkozik meg valójában, hogy az örökkévalóság gondolata, amely térben és időben minden világokra szólónak képzeli magát, valójában egy végesnél végesebb látóhatárú nyárspolgári életforma szellemi alapja és terméke. Olyan életformáé, amely még polgárinak is korlátozott, hiszen ideológusa még a citoyen közösségi pátoszáig sem jutott el egy olyan korban, amikor a citoyen örökség java is méltóbb kezekbe került már.

Engels nevetve búcsúztatja a valóságidegen filozófiát, a félfeudális „szocialista" utópiát, a történelem pillanatnyi megértéséhez sem elegendő örök igazságokat.

Ez a nevetés, a kritikai elemzéssel együtt hat mindenfajta fontoskodó korlátoltság ellen, igazolva, hogy a szabadság és értelem és érzelem egységét jelenti az egyes embernél is.

Az egységben látás — mely a materialista dialektika módszerével elemzi az ember és történelem, folyamatosság és megszakítottság, szabadság és szükségszerűség egymáshoz való viszonyát — adja Engels könyvének meggyőző erejét, de ebből fakadnak a továbbgondolkodás feladatai is. Engels vitairatként összegzi itt a materialista dialektika összefüggésrendszerét, arra figyelve elsősorban, hogy Dühring valóságlátásának szűkösségét a valóság és a gondolkodás fejlődésének, mint egésznek a gazdagságával szembesítse. Moráról és jogról szólva sem morál- és jogelméletet ír tehát, hanem elhelyezi a társadalom e két szféráját a történelmileg fejlődő emberi gyakorlatban, mint egészben. Nem fejti ki e kategóriák belső összefüggéseit, egymás közötti viszonyukat, azonosságukat, különbözőségüket. A marxista gondolkodásnak kell mindezt a

továbbiakban kifejtenie — nem feledkezve meg egy pillanatra sem a valóságos fejlődés gazdagságáról — az „örök igazságok" és az „órákulumilás" buktatóit elkerülendő.

A gondolkodás fejlődése később is azt mutatja, hogy az örök igazságok egyre kevésbé termékenyek a gazdagodó valóság filozófiai megközelítésében. (Nem áll itt most módunkban arról beszélni, hogy az örök igazságok XX. századi feltámasztói hogyan termelik újra a metafizikus gondolkodás belső ellentmondásait.) Engels műve azt is jelzi számunkra, hogy az örök igazságok filozófiai elavulásának folyamata tulajdonképpen az emberi önállósodás fejlődésfolyamatának egy oldala. E folyamat konkrét történelmi pillanatát ragadja meg József Attila is, amikor egyetlen képbe sűríti mindazt, amit az „örök dolgok" a huszadik században még jelenthetnek: egyfelől a „népi előítélet szilárdságát", másfelől azonban értelemnek, érzelemnek egyre törékenyebb biztonságot.

Irodalom

1. Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai. MEM 46/1. Bp. 1972. 14. l.
2. Engels: Anti-Dühring. MEM 20. Bp. 1963. 19. l.
3. „Nemcsak szubjektíve lehetséges egy magasabb nézőpontból ironizálni a kezdetlegesebbet, hanem magában a történelmi fejlődésben is lejátszódhat ez a folyamat. A magasabb történelmi fejlődési fok nemegyszer objektíve ironizálja az alacsonyabb fejlődési fokot, vagyis létezik a történelem objektív iróniája is." Hermann István: A polgári dekadencia problémái. Bp. 1967. 193. l.
4. Engels: Anti-Dühring. MEM 20. Bp. 1963. 96—97. l.
5. Uo. 87. l.
6. Uo. 93. l.
7. Uo. 94. l.
8. Uo. 102. l.
9. Uo. 105. l.
10. Uo. 106. l.
11. Uo. 109. l.
12. Uo. 111—112. l.
13. Uo. 112. l.
14. Uo. 112. l.
15. Uo. 112—113. l.
16. Uo. 116. l.

NÉMETH MÁRIA

AZ IGAZSÁGRÓL

LENIN: MATERIALIZMUS ÉS EMPIRIOKRITICIZMUS C. MUNKÁJA ALAPJÁN

„Kettős úton halad az élet,
Egyik a gyakorlat, másik az elmélet."
(ARANY)

E folyóirat hasábjain — az 1981/1. számban — már olvashattunk Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus c. munkájának filozófiai értelmezéséről, lételméleti vonatkozásban. Jelen tanulmányomban az igazság és a gyakorlat problémáival foglalkozom — nem törekedvén a teljességre —, amelyeket igen fontosnak tartok az oktatásban a mű megértetése kapcsán. Különös figyelmet fordítok a relativizmus — mint filozófiai program — lenini kritikájára és lényegi átdolgozására.

Történelmi szükségszerűség

Ismeretes, hogy a XIX. sz. végén — a XX. század elején a kapitalizmus újabb fejlődési stádiumába lépett — az imperializmusba. Az egyre erősödő munkásmozgalom fellépésének következtében, a szocialista eszmék terjedésével párhuzamosan az élet minden területén egyre fokozódott a reakció. Ezzel párhuzamosan folyamatosan kialakult és fokozódott a vonzalom az idealista és a vallásos tanításokhoz, melyekkel szemben még a II. Internacionálé vezetői részéről sem mutatkozott kellő ellenállás. Kautsky, a II. Internacionálé vezető teoretikusa azt hangoztatta, hogy a marxista világnézet nincs ellentmondásban Ernst Mach ismeretelméletével, sőt, nincs is jelentősége a filozófiai elméletnek a munkásmozgalomban, s ez a filozófia pártosságának tagadásához vezet.

A szociáldemokrata újságok, folyóiratok előszeretettel publikálták az empiriokritikus és az újkantiánus gondolkodók műveit.

Oroszországban az 1905—1907-es forradalom ve-

reségének hatására uralkodóvá vált a pesszimizmus; vallásos-idealista járvány tört ki, a forradalomba vetett hit csökkenésének talaján. A forradalom vereségét az egész forradalom ideológiai vereségének fogták fel, s így tág teret kaphatott az ellenforradalom ideológiai igazolása (Bogdanov, Lunacsarszkij, Juskevics, Valentyinov stb.).

Lenin ilyen történelmi feltételek közepette — látván a filozófiai revizionizmus és a politikai revizionizmus szoros kapcsolatát — írta meg Materializmus és empiriokriticizmus c. munkáját. Nem csupán tudományos, hanem komoly politikai célja és kötelessége volt ez Leninnek, mivel mint a szocialista forradalom vezetője egész elméleti-alkotói tevékenységét a forradalom gyakorlati szükségleteinek rendelte alá.

Ez az időszak az ismeretelméleti problematika előtérbe kerülését hozta magával elméleti síkon — éppen a fizika válságának következtében. Az adott történelmi szituációban a harc legfőbb területe: a marxizmus és a mechanizmus szembeállítása ismeretelméleti kérdések egész során keresztül. Tehát a marxi filozófiai materializmus védelme és ismeretelméletének továbbfejlesztése — az új természettudományos felfedezések ugyanis megkövetelték a materializmus megfeleltetését — volt Lenin alapvető feladata, szem előtt tartván, hogy Marx és Engels a történelem materialista felfogására és a materialista dialektikára fordítottak különös figyelmet, alapvetően a társadalom és a társadalmi haladás problematikája állt alkotó munkásságuk középpontjában. Lenin e hatalmas munkát megfeszített tempóban, mindössze 8 hónap alatt — 1908. február és szeptember között készítette el.

„Fiam, fakó minden teória,
s a lét aranyló fája zöld."
(GOETHE)

Az igazság problémájával már Engels foglalkozott, akkor tűzte napirendre, amikor a természettudományos materializmus elterjedt. Ennek következtében Engels Dühring kritikája kapcsán specifikusan tette fel és oldotta meg a kérdést az igazságra vo-

natkozóan: alapvető célja az volt, hogy az igazság elérésének dialektikus útját tisztázza, tehát a metafizikus szemléletmód ellen lépett fel. Engels először is elemezte az emberi gondolkodás természetét. A gondolkodás, mint az emberiség képessége „szuverén, képes a fennálló világ megismerésére, hacsak az emberiség élettartama elég hosszú, és amennyiben a megismerés szerveiben és a megismerés tárgyaiban ez a megismerés korlátokba nem ütközik". (2, 87. o.) E tekintetben a visszatükrözés folyamata és a képmások lehetőségükben abszolútak, de „nem szuverén és korlátozott az egyes kivitelezést és a mindenkori valóságot tekintve" (2, 88. o.), tehát behatárolt az egyén lehetőségeivel, feltételeivel, konkrét történeti meghatározottságában. Ez azonban nem képez leküzdhetetlen akadályt a valóság hű megismerésében.

Ezen alapállásból vonta le Engels következtetését, hogy a gondolkodás, „az igazságra feltétlen igénnyel bíró megismerés pedig relatív tévedések sorában valósul meg". (2, 87. o.) A megismerés mindig viszonylagos marad, eredménye pedig az igazság és a tévedés poláris ellentéteiben mozog (2, 91. o.), a végleges, örök igazságokból álló világkép kialakításának igénye tehát abszurdum.

Lenin egészen más történelmi körülmények közepette foglalkozik e kérdéssel: a fizikában lezajlott forradalom* talaján kialakult módszertani vál-

* *A fizikában lezajlott forradalom a következő felfedezéseket jelöli kronológiai sorrendben:*

1895 — Röntgen felfedezi a róla elnevezett sugarakat, s ezzel megdől az anyag áthatolhatatlanságának elmélete.
1896 — Becquerel felfedezi a radioaktivitást.
1897 — Thomson meghatározza az elektront, megszületik az elemi részecskék fizikája.
1898 — A Curie házaspár felfedez egy új radioaktív elemet: a rádiumot.
1899 — Lebegyev megméri a fény nyomását.
1900 — Planck bevezeti a kvantumhipotézist, mely ellentétben áll az energia folytonos jellegének klasszikus felfogásával.
1903 — Rutherford bizonyítja, hogy az alfa-sugárzás pozitív töltésű részecskék áramlása.
1905 — Einstein bevezeti a fénykvantum fogalmát.

ság — a klasszikus fizika elvei és törvényei nem voltak érvényesek az újonnan feltárt mikrovilág jelenségeire, s a természettudósok ösztönös materializmusa már nem volt elegendő ennek magyarázatához — következtében terjedt a relativizmus, mint filozófiai program. A relativizmus lényegében elveti az abszolút igazság mindenféle formáját, és ezzel együtt az objektív igazságot is, s így agnoszticizmushoz, szubjektivizmushoz vezet. Kiinduló tétele: az igazság teljes mértékben a megismerő szubjektumtól függ, s ezért ez zavaró tényező a megismerésben.

Elméletileg Lenin számára tehát két kérdés tisztázása a feladat: *1.* Létezik-e objektív igazság? *2.* Hordozhatnak-e ismereteink abszolút jelleget?

Az első kérdéssel Engels különösebben nem foglalkozott, mivel ez az adott szituációban nem volt kétséges. Lenin kritikáját a filozófia alapkérdésének talaján végezte el, s adta meg válaszát. „Materialista az, aki elismeri az objektív igazságot... vagyis az embertől és az emberiségtől független igazságot, az így vagy úgy elismeri az abszolút igazságot." (3, 118—119. o.)

Az igazság objektivitásának — mely szerint ismereteink tartalma objektív, a tudatunktól függetlenül létező valóság tükrözése — lenini bizonyítása két tételen nyugszik: az objektiv valóság létének tételén és azon, hogy ez megismerhető. Fontos megjegyezni ugyanakkor azt, hogy a Materializmus és empiriokriticizmus elemzéséből kitűnik a következő: Lenin megkülönböztette az anyag objektivitását, mely olyan realitás, amely a tudat létrejötte előtt, azon kívül és tőle függetlenül létezik, és az igazság objektivitását, mint az ismeretek olyan tartalmát, amely „nem függ a szubjektumtól, nem függ sem az embertől, sem az emberiségtől". (3, 108. o.) Tehát a bogdanovi objektivitás fogalom — „a mindenki számára létező", „egyetemes érvényű" és „társadalmilag szervezett" — megcáfolásához az anyag filozófiai definíciója képezi a világnézeti alapot, s ezáltal megoldhatók az ismeretelmélet problémái, az igazság dialektikus materialista értelmezése.

Ugyanilyen határozott álláspontot képvisel a dialektikus materializmus az abszolút igazságra vo-

natkozó kérdésben is. Engels feltárván az abszolút és a relatív igazság viszonyának dialektikus jellegét, az abszolút igazság alatt az objektív valóság egész tartalmát értette, amelyet az emberi gondolkodás képes megismerni. Mintegy a megismerő tevékenység végső eredményeként fogta fel, mely végső soron befejezhetetlen folyamat. A mindenkoron elért igazság viszonylagos, mivel azok az elméletek, sőt, a köznapi tudat elképzelései, amelyeket napjainkban tévedésként értékelünk, fennállásuk idején az igaz ismeret fejlődésének történetileg determinált formájaként léteznek.

Az abszolút igazság fogalma a dialektikus materializmusban több jelentésű. Abszolút igazságként jellemezzük az igazságot, mint olyan ismeretet, mely a további megismerés folyamatában is helytálló, megdönthetetlen. Ebben az értelemben az abszolút igazságot örök igazságnak is nevezhetjük. Például: az anyag elsődlegessége a tudathoz képest; és az ítéletek egyszerűbb formái, melyeket Engels és Lenin is említ.

Abszolút igazság alatt értjük még a világ és folyamatainak teljes megismerését, azt a határt, azt a célt, amely felé a megismerés halad. Ezzel együtt természetesen nem feledkezhetünk meg arról, hogy az objektív valóság kimeríthetetlen, teljes megismerése soha el nem érhető, mivel egyrészt a világ végtelen, s megismerése is ennélfogva végtelen folyamat, beteljesülése nem valósul meg soha, másrészt a világ állandóan fejlődik, változik, s „a természetet visszatükröző tudat összhangban van a tudatban tükröződő természettel". (3, 123. o.)

Az abszolút és a relatív igazság a marxizmusban szorosan összefonódnak. „Az emberi gondolkodás tehát természeténél fogva fel tudja tárni és fel is tárja előttünk az abszolút igazságot, mely viszonylagos igazságok összességéből tevődik össze . . ., de minden tudományos tétel igazságának viszonylagosak a határai, mert a tudás hol kitágítja, hol pedig szűkebbre vonja őket. (3, 121. o.) E tétel szemléltetésének egyik példája lehet a klasszikus, newtoni fizika. Néhány tétele, mint a tömeg állandóságáról, a térről és időről alkotott elképzelései pontatlannak bizonyultak, mivel nem érvényesek például a nagy sebességű mozgó anyagi részecskékre.

A XX. század elején megalkotott kvantummechanika magyarázatot nyújt e valóságterületre is. Napjainkban talán ugyanilyen „katasztrófába" jutott az égi mechanika, melyet a Pioneer űrszonda adatai nem támasztanak alá.

A materialista dialektika tehát tartalmaz magában relativizmust, de nem egyenlő azzal. Elismeri az ismeret viszonylagosságát és a szubjektum aktív szerepét annak létrehozásában. De a relativizmustól eltérően, amely abszolutizálta a helytelenül felfogott szubjektív tényezőket, a dialektikus materializmus nem tartja zavaró tényezőknek azokat, mivel a megismerés gyakorlati, szociális, történelmi megalapozottságát vallja, tehát a társadalmi fejlődés által determináltként, nem apriori. A relatív igazságnak, mint az abszolút igazság fejlődési formájaként való elismerése képezi a dialektikus materializmus ismeretelméletének álláspontját.

Ezen elvek ismeretében elkerülhetjük, hogy bármely tudomány dogmává váljék, elismerésük megmenti a tudományt az agnoszticizmustól, és ismereteinkhez való olyan viszonyt feltételez, mint a valóság viszonylagosan hű tükröződéséhez. Segítenek bennünket abban, hogy bármilyen ismeretrendszert, tudományt is vizsgáljunk, mindig alkotóan nyúlhassunk hozzájuk.

Szól az írás: »Kezdetben volt a szó.« —
Ki ád tanácsot? Így aligha jó....
Tehát: »Kezdetben volt az értelem.« ...
Az értelem valóban itt a fő?
Talán így jobb: »Kezdetben volt az erő.«
De jaj, alighogy e pár szót leírom,
valami int, ne tűrjem a papíron.
A szellem, lám mégiscsak segített!
S bátran leírom: »Kezdetben volt a tett.«

(GOETHE)

A marxizmus filozófiájában a gyakorlat kategóriájának különösen nagy jelentősége van. A gyakorlat lényegének megváltozott értékelése, szerepe volt az előfeltétele annak a forradalmi fordulatnak, amelyet a marxizmus végrehajtott a filozófiában. A gyakorlat központi kategóriává válása egyenes kapcsolatban áll a filozófia tárgyának, szociális

funkciójának megváltoztatásával, melyet fényesen tükröznek Marxnak azok a szavai, hogy a filozófusok mindeddig csupán különbözőképpen magyarázták a világot, a feladat pedig abban áll, hogy megváltoztassuk. (1, 10. o.)

Lenin nem véletlenül zárja a második fejezetet — amely a legtelítettebb ismeretelméleti kérdésekkel — a gyakorlat ismeretelméletben betöltött szerepének elemzésével, s az ide vonatkozó machi nézőpont kritikájával.

A gyakorlatot Lenin mint a megismerés alapját, célját és kritériumát vizsgálja. Lenin idézi Marx szavait arról, hogy a megismerés igazságáról gyakorlat nélkül kérdést feltenni tiszta skolasztika, mivel elképzeléseink és a valóság egybeesése avagy eltérése a gyakorlatban bizonyítódhat csupán. Csak az a materializmus lehet modern, azaz dialektikus, amely elismeri a gyakorlat szerepét a megismerésben és helyesen értelmezi annak lényegét.

A dialektikus materializmus levetkezte a korábbi materializmus legfőbb hibáját, amely „a tárgyat a valóságot, érzékiséget csak az objektum vagy a szemlélet formájában fogja fel". (1, 7. o.) A gyakorlat a marxizmusban tárgyi-érzéki tevékenységet jelent, mely mindenekelőtt objektummegváltoztatás, anyagi céltételező emberi tevékenység. A gyakorlatban fejeződik ki az ember specifikus tevékenysége, amely aktívan — a munka közvetítésével — átalakítja a természetet és saját társadalmi viszonyait.

Lenin megmutatja, hogy a gyakorlat a megismerés kiindulópontja, mivel a megismerés feladata gyakorlati: a természeti és szociális erők elsajátítása. A gyakorlat továbbá a megismerés, a tudományos kutatás anyagi feltételeit jelenti, a kísérleteket, melyek különösen fontosak a modern feltételek között, amikor azok hatalmas anyagi ráfordításokkal valósíthatók meg. Ebben az értelemben a gyakorlat a megismerés alapja, hiszen „az igazság" folyamat. A szubjektív eszmétől az ember a „gyakorlaton" (és technikán) keresztül halad az objektív igazság felé. (4., 165. o.)

A gyakorlat bármely ismeret igazságának döntőbírája is, annak kritériuma, mivel gyakorlati alkalmazás nélkül bármilyen elképzelés, elmélet ha-

szontalanná, tárgyatlanná válik. A machi hasznosság elvét, mint az igazság kritériumát a modern idealizmus egyik formája, a pragmatizmus is magáénak vallja. Így a lenini kritika — „A megismerés csak akkor lehet biológiailag hasznos, az emberi gyakorlat, a létfenntartás, a fajfenntartás szempontjából hasznos, ha az embertől független objektív igazságot tükrözi." — (3., 125. o.) ma is őrzi aktualitását a polgári filozófia értékelése során. Magasra értékelvén a gyakorlat jelentőségét, Lenin azzal együtt rámutat, hogy ez a kritérium egyidejűleg abszolút és relatív is. Abszolút, mivel „az, amit gyakorlatunk igazol, az egyetlen, végső, objektív igazság". (3., 128. o.) Ide nem csupán a tényszerű igazságok (mint Napóleon halálának helye és időpontja típusok) tartoznak, hanem egyik vagy másik elmélet alaptézisei is. Minden esetben a gyakorlat abszolút, mivel a látszat és a valóság elválasztásának egyedüli módja.

Nem kevésbé látható világosan a gyakorlat, mint az igazság kritériumának viszonylagos jellege, amelyeket két aspektusban vizsgálhatunk: *1.* Az általa bizonyított abszolút igaz ismereteink nem merítik ki teljességében az adott problémát, azok egészében és részleteikben is tovább fejlődnek, pontosodnak. Tehát adott esetben arról van szó, hogy minden abszolút igazság kapcsolatban áll a viszonylagos igazsággal. A *2.* aspektus kifejezi, hogy a gyakorlat mint az ember tárgyi-érzéki tevékenysége állandóan fejlődik, s ezért az, ami ma igaznak bizonyul a gyakorlatban, holnap lecserélődhet, vagy pontosabbá válhat.

☆☆☆

A relativizmus kritikus megszüntetése és átdolgozása a dialektikus módszer segítségével, melyet Lenin valósított meg, nagy jelentőségű a marxista filozófia ismeretelméletének fejlesztésében. A modern tudomány viharos fejlődése, tartalmukban és felépítésükben szokatlan elméletek megjelenése, új kutatási módszerek létrehozása stb. feltétlenül függenek a világnézeti, szociális, elméleti, kísérleti és egyéb feltételektől és eszközöktől. Lenin e mun-

kája biztos támpontot nyújt egyrészt ezek filozófiai elemzéséhez, általánosításához; másrészt a modern polgári tudománymetodológiai elképzelések kritikájához. Ide alapvetően Popper, Slick, Carnap stb. nézetei sorolhatók, s nézeteik bírálata és az általuk felvetett problémák megoldása a marxista filozófia feladata.

Végül utalni szeretnék arra is, hogy a társadalmi valóságunkban napjainkban lezajló folyamatok értékeléséhez és megértéséhez is kitűnő segítséget nyújtanak ezek a lenini gondolatok.

Irodalom

1. Marx—Engels Művei, 3. kötet, Budapest, 1976.
2. Marx—Engels Művei, 20. kötet, Budapest, 1963.
3. V. I. Lenin Összes Művei, 18. kötet, Budapest, 1964.
4. V. I. Lenin Összes Művei, 29. kötet, Budapest, 1979.

Tapasztalatok

TÓTH SÁNDOR

A FILOZÓFIAI OKTATÁS TAPASZTALATAI ÉS FELADATAI BORSOD MEGYÉBEN

Az MSZMP KB 1976. október 26-i határozata átfogóan vizsgálta a propagandamunka helyzetét, és hosszú távra kijelölte a további feladatokat, feloldva bizonyos feszültségeket, egyértelműen a minőség és hatékonyság követelményét állította előtérbe.

A határozat alapján a propagandamunkában jelentős szervezeti változások következtek be — tartalmi és módszertani követelményeket is maguk után vonva —, amelyek erőteljesen érintik a filozófiaoktatást is. Az átállásra eredetileg 2 év állt rendelkezésre, de a határidő bizonyos késedelmek következtében 1978-ról 1979-re tolódott át.

Megyénkben a fordulat az 1979/80-as tanév II. félévében következett be, amikorra megfelelő előkészítéssel kezdtük megvalósítani az új koncepciót. Serkentettük a tanári kezdeményezést, segítettük az életszerű oktató munkát, a politikai kérdések fokozott előtérbe állítását. Különböző új kezdeményezésekkel és eljárásokkal törekedtünk munkánk hatékonyságának fokozására. Tanárainknak módszertani leveleket, pedagógiai segédanyagokat adtunk ki, szélesítettük a szemléltetést, a filmvetítéseket, didaktikus gyakorlati foglalkozásokat tartottunk stb.

Különös gonddal törekedtünk arra, hogy a minőség javítására irányuló tevékenységünk egyben az oktatás politikai mozgalmi jellegének erősödéséhez és a formális vonások csökkenéséhez vezessen. Ebből a szempontból két tanszéki értekezlet jelentett nagy segítséget. Az egyiken az elmélet és a

gyakorlat, a politika és a gazdaság egységének, kapcsolatának kérdését tűztük napirendre (tartalmi és módszertani vonatkozásban), a másikon pedig a dialektikus gondolkodás és történelemszemlélet fejlesztése feladatait beszéltük meg.

Ezeknek a vitáknak hatásaként munkánkban már kimutathatók kezdeti eredmények. Ezeket a következőkben lehetne felsorolni:

a) Korábbi álláspontokkal szemben, a KB-határozatot követően oktatóink körében egyértelműen csökkent az ellenállás a klasszikusok műveinek tanulmányozása irányában. Mi ezt azzal is elősegítettük, hogy csökkentettük a tankönyvközpontúságot, és egyre nagyobb figyelmet szenteltünk a szöveggyűjtemény, sőt a teljes eredeti műnek vagy tanulmánynak a feldolgozására. A minőség és a hatékonyság növelésének tartalmi és módszertani szempontból ebben látjuk egyik legfontosabb lehetőségét. Ez a módszer ugyanis ösztönöz az önálló munkára és a tanultak, olvasottak átgondolására, értelmezésére.

Jól érvényesül ez az új 3 éves szakosító rendszer keretében, amely differenciálva, maximálisan lehetőséget ad a legjelentősebb klasszikus művek teljes feldolgozására. E téren inkább a módszertani megoldások várnak további finomításra.

Az általános tagozat és az 1 éves pártiskola alapozás szempontjából szintén biztosít lehetőséget a klasszikusok feldolgozásához, de itt több műnek csak a részleteit tudják megismerni. Ennek következtében hiányosságok adódnak a művek értékének helyes megértésében.

A legalapvetőbb klasszikus művek feldolgozása eredményeként erősödött a marxista eszmeiség és fokozódott a mozgalmi jelleg. Ezt 1983. évben rendezett *Marx-emlékünnepséggel* tovább sikerült mélyíteni. Meggyőződéssel valljuk, hogy a klasszikusok műveinek alapos tanulmányozása, a tudományok mai eredményeivel történő összehasonlítása az elmélet hozzáértő alkalmazását teszi lehetővé, ami viszont elősegíti a helyes társadalmi-politikai tevékenységet.

b) Előrehaladást értünk el a dialektikus gondolkodás fejlesztésében is. Tanszékünknek ezen a területen kiemelkedően fontos szerepe van. A filo-

zófiai tematika, a dialektikus materializmus részleteinek elsajátítása biztosítja elsősorban a dialektikus és történelmi látásmód erősítését. Ezt tapasztaljuk a filozófiai szakosító tanfolyamokon, ahol lehetővé vált a *dialektika tudományos megértése* és helytállóságának elfogadása, amelynek eredményeképpen — megítélésünk szerint — sokat fejlődött hallgatóink tudományos látásmódja, valamint helyzetmegítélése és értékelő készsége. Vonatkozik ez az 1 éves pártiskola hallgatóira is, akik egy-egy témakör feldolgozásánál a tanulásban történt előrehaladásnak megfelelően alkalmazni tudják a dialektikát és a történelmi látásmódot. Ez jellemző az általános tagozat hallgatóira is. Ezt a feladatot egyébként hosszan tartó *folyamatként* lehet csak megoldani, nem lehet elvárni, hogy a hallgatók máról holnapra átálljanak a dialektikus gondolkodásra!

Nagyobb nehézséget az 5 *hónapos pártiskola* hallgatóinál érzékeltünk, akik nem tanulnak dialektikát. Ennek ellenére marxista felkészültségükben náluk is sikerül az *oktatási szintnek* megfelelő eredményeket elérni. Ez elsősorban azt jelenti, hogy a napi politikai eseményekben nagy vonalakban eligazodnak, többnyire helyesen értékelik azt.

A dialektikus gondolkodás erősítése továbbra is az egyik legfontosabb feladat. Annál is inkább szükség van erre, mert az *ideológiai harc és a marxizmus eszmei* tisztaságának kérdésében hallgatóink körében találkozunk bizonytalansággal. Elsősorban a vallással kapcsolatban jelentkezik ez olyképpen, hogy „az egyházzal való jó viszonyunk következtében nem harcolhatunk a vallás ellen". A megyében újabban ténylegesen lehet találkozni a vallási ideológia felélénkülésével, amit vidéki tagozataink hallgatói egyértelműen jeleznek. Az egyéb ideológiákat tekintve a polgári filozófiai irányzatok és áramlatok hatása kevésbé érzékelhető. Az erre vonatkozó irodalom nem nagyon jut el hallgatóinkhoz, ami nem jelenti azt, hogy ilyen nézetek egyáltalán nem élnek, de nem jutnak nagy szerephez.

c) Oktató munkánkban előtérbe került a *szocialista hazafiság és proletár internacionalizmus* kérdésének tisztázása, tudatosítása. E témával minden

oktatási szinten foglalkozunk. Általában javult e téma feldolgozása, sikerült tisztázni az elvi kérdéseket, de itt is találkoztunk helytelen nézetekkel, elsősorban a nacionalizmussal. Ez a hallgatóink döntő többségénél *tényismeret* hiányából adódik, amit magyarázatainkkal enyhíteni tudunk, de a történelemtanítás mulasztásait és hibáit nem tudjuk pótolni.

Oktató munkánk során a szocialista életmód kérdését nemcsak elméletileg igyekszünk kifejteni, hanem gyakorlati jellegű foglalkozásokat is tartunk: ankétok, klubestek stb. formájában. Értékelésünk szerint hallgatóink jelentős része ma már aktív, formáló módon tud megnyilatkozni a szocialista életmód kérdésében. Ezzel összefüggésben nagy gondot fordítunk hallgatóinknak a művelődés, a kultúra és a művészetek iránti érdeklődése felkeltésére.

d) Tanfolyamok sokaságán ismertettük a *fejlett szocialista társadalom* értelmezésének elméleti kérdéseit és gondjait. A téma oktatása során kiderült, hogy *szinte teljes a tájékozatlanság* — még a vezető propagandisták és függetlenített pártmunkások körében is — értelmezési, tartalmi vonatkozásban egyaránt. Sok esetben csak jelszóként kezelik, s jelenlegi gazdasági nehézségeink szempontjából pedig kétségeik vannak megvalósulásának lehetőségeit illetően. A témát illetően következetes koordinálásra és állásfoglalásra lenne szükség például abban, hogy melyik tanszék mit oktasson.

e) A hatalom és a demokrácia témakörét illetően egyre inkább világossá válik a hatalom jellege, a munkáshatalom érvényesülésének és mechanizmusának — benne a párt vezető szerepének — korszerű értelmezése és tartalma. Azt tapasztaljuk azonban, hogy a szocializmus politikai rendszere elméleti kidolgozása még további finomítást kíván. (A témához hallgatóinknak nem tudunk megfelelő irodalmat biztosítani.) Jelentős eredménynek tartjuk viszont, hogy a *szocialista demokrácia* legfőbb területének egyértelműen az *üzemi és munkahelyi demokráciát* tekintik.

Tanszékünk az említett eredményeket a politikai mozgalmi nevelés és az érzelmi ráhatás eszközeivel is igyekszik megerősíteni.

Hallgatóink döntő többsége ugyanis ma már annak a fiatalabb, megfelelő általános műveltséggel (középiskola, főiskola) rendelkező generációkból tevődik össze, akik értelmileg képesek a marxizmus elsajátítására és idővel megértésére is — de jelenleg nem rendelkeznek megfelelő tapasztalattal, és hiányosak ismereteik pártunk, valamint a magyar és a nemzetközi munkásmozgalom történetét illetően. Többségük csak az általánosított hibákat ismeri, nem ismerik a tényleges forradalmi folyamatot. Ebből adódóan tanszékünk az oktatást és a nevelést mint komplex pedagógiai tevékenységet egységes tartalmi kérdésként kezeli: nemcsak azt tartjuk fontosnak, hogy mit (mennyire helyes, korszerű anyagot) oktassunk, hanem azt is, hogy hogyan, milyen formában, milyen módszerekkel kerül sor ezek átadására, ismertetésére.

A *pártiskolai tanfolyamokon* például fokoztuk a hallgatókkal való közvetlen foglalkozást, és az előadások keretében próbálunk érzelmileg is hatni a hallgatókra, több személyes élményt és gyakorlati példát ismertetünk előttük. Az irodalom feldolgozásánál pedig széleskörűen alkalmazunk helyi anyagokat, párthatározatokat, dokumentumokat. Az *esti egyetemi oktatás tanfolyamára* elsősorban az értelmi ráhatás eszközeivel élünk, miután itt eleve behatároltabbak a lehetőségeink, de itt is adódik alkalom az érzelmi ráhatás mélyítésére is.

☆☆☆

Mindezek a körülmények a továbbiakban még megalapozottabb pedagógiai tevékenységet igényelnek, nagyobb tervszerűségre van szükség. Az elmúlt években már a teljes filozófiai tematikára kidolgoztuk például az oktatási-nevelési célokat, a követendő legfontosabb eljárásokat, s tanárainktól elvárjuk ezek érvényesítését. A követelményeket természetesen a tanfolyamok, oktatási formák működésére vonatkozó egyéb előírásokkal együtt érvényesítjük.

Pedagógiai módszertani munkánkban figyelemmel kísérjük a felnőtt- és felsőoktatási tudományos kutatások eredményeit és szakirodalmát, amelyeket megfelelő adaptálással igyekszünk mun-

kánkban felhasználni. Tanáraink számára a pedagógiai módszertani csoporttal közösen *több ilyen segédanyagot* adtunk ki.

A tanszéki értekezleteken (évente két alkalommal) egy-egy fontos elméleti téma kerül megtárgyalásra, emellett megbeszéljük az időszerű tanszéki feladatokat, ismertetjük a legújabb filozófiai-ideológiai műveket, megjelent kiadványokat, felhívjuk a figyelmet azok tanulmányozására.

Módszereink között szerepel témazáró foglalkozások tartása, csoportos beszámoltatás, írásos számonkérés, kiselőadások, referátumok alkalmazása, méréses értékelések bevezetése stb., amelyek javították és javítják munkánk hatékonyságát és eredményességét. Nem törekszünk azonban mindenütt, minden áron való újításra, így a körülményektől és feltételektől függően továbbra is alkalmazzuk a hagyományos módszereket is. Leginkább a speciális továbbképző tanfolyamokon alkalmazzuk az új eljárásokat: gyakorlati foglalkozások, önálló feladatok megoldása, különböző szakirodalom megvitatása stb.

A tanszék előtt álló fokozott követelményeknek való megfelelés érdekében az utóbbi években jól éltünk a továbbképzési lehetőségek kihasználásával. Tanáraink a Politikai Főiskolán, a szakminisztérium, valamint a Filozófiai Továbbképző Intézet keretében vettek részt továbbképzésen filozófiai, etikai, valláskritikai, művelődéspolitikai és szociológiai témakörben.

VEZÉR KÁROLY

A PROPAGANDAMÓDSZEREK ALKALMAZÁSA A MARXIZMUS–LENINIZMUS ESTI KÖZÉPISKOLÁBAN

Az MSZMP Központi Bizottság 1976. október 26-i, „A pártpropaganda soron levő feladatai" című határozata feladatul állította a pártoktatás *minőségének* javítását. A nemzetközi és a belpolitikai helyzet, az új kérdések és ellentmondások szükségessé tették — szinte kényszerítették — a propagandamunka tartalmának, módszereinek gyors változását. Ez fogalmazódott meg az MSZMP Központi Bizottság 1983. április 12—13-i, A XIII. kongresszus óta végzett munkáról és a párt feladatairól, valamint a Politikai Bizottság 1983. augusztus 2-i, A pártoktatás személyi feltételeinek továbbfejlesztéséről szóló határozataiban. A tartalmi munka fejlesztését segítették a pártoktatás területein bekövetkezett változások is.

A fent említett párthatározatok sürgetik a politikai oktatás *hatékonyságának* fokozását, ami több terület és tényező jobb, összehangoltabb munkájával lehetséges. A hatékonyság emelésének egyik összetevője a propagandisták módszertani kultúrájának javítása.

A Csongrád megyei PB Oktatási Igazgatóság Pedagógia és Módszertan Tanszéke több mint négy év óta rendszeresen gyűjti az esti középiskolákban folyó oktató munka tapasztalatait. Külön gondot fordítottunk arra, hogy minél több személyes információra tegyünk szert. Ennek érdekében foglalkozásokat látogattunk meg, beszélgetést folytattunk a propagandistákkal a városi, járási pártbizottságok illetékes politikai munkatársainak segítségével. Végül 12 kérdésből álló kérdőíves felméréssel képet nyertünk arról, miként értékelik a propagandisták — Szegeden az MSZMP Városi Bizottság Propaganda és Művelődési Osztálya mellett működő Oktatási Bizottság Marxizmus—Leninizmus Esti Középiskola szakcsoportjának tagjai — az osztályfoglalkozások tartalmi, módszertani munkáját. Tájékozódtunk arról, hogy a politikai oktatás során al-

kalmazott propagandamódszerek mennyiben tudatosak és milyen gyakoriak a propagandisták tevékenységében.

A marxizmus—leninizmus esti középiskolák szinte a népgazdaság minden ágában működnek. Örvendetes az a tény, hogy az utóbbi időben hallgatói összetételben az ipar, építőipar, az állami mezőgazdaság, a közlekedés és a hírközlés területén nőtt a fizikai dolgozók aránya. Pozitívnak tekintjük azt a folyamatot is, hogy egyre több 30 év alatti kapcsolódik be a politikai oktatásba. Vizsgálatunk arra is kiterjedt, milyen munkaterületet képviselnek a hallgatók. Elemeztük, hogy kik — műhely-, műszak-, üzem-, szocialista brigád- és alsószintű vezetők, illetve tömegszervezetek választott tisztségviselői — képezik a kétéves középiskola hallgatóinak jelentősebb csoportjait.

A vizsgálat során meglátogattunk 120 foglalkozást (előadásokat és osztályfoglalkozásokat). A kérdőívekre adott válaszok pedig bepillantást nyújtottak mintegy 85 — a kiküldött 100 kérdőív közül ennyi volt értékelhető — propagandista önértékelő munkájába.

A látogatási tapasztalatok, a propagandisták, valamint Szegeden az Oktatási Bizottság Marxizmus—Leninizmus Esti Középiskola szakcsoport tagjainak véleménye alapján az alábbi összkép alakult ki.

A foglalkozások előkészítettsége és tervezése

Mindkettő jelentős mértékben függ a propagandista politikai elkötelezettségétől, képességeitől, igényszintjétől, felkészültségének sokoldalúságától. Ezen belül az alábbiak emelhetők ki.

A propagandisták állami iskolai végzettségét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy 166-ból 137 személy (82,53 százalék) rendelkezik egyetemi vagy főiskolai végzettséggel, ami pozitívan befolyásolja a propagandamunka színvonalát. Ugyanakkor igen *kevés* a fiatal propagandisták száma. (30 év alatti csak 3 propagandista — 1,81 százalék.) Ha tovább vizsgáljuk a 30 és a 40 év közöttiek arányát, akkor 27 propagandista (16,26 százalék) tevékenykedik

ebből a korosztályból; a 40—50 év közötti propagandisták száma pedig 107 (64,45 százalék). 29 fő (17,46 százalék) az 50 év feletti. Aránytalanul *kevés* a propagandisták között a mezőgazdaság és az egészségügy területén dolgozók száma. A felsőfokú politikai végzettséggel rendelkező propagandisták száma a vizsgált időszakban 55,23 százalékról 36,75 százalékra csökkent. Viszont igen pozitív, hogy több olyan propagandista tevékenykedik, akik gazdag vezetői, politikai-mozgalmi tapasztalattal rendelkezik és nagy lelkesedéssel, hozzáértéssel végzi munkáját. Néhány esetben az jelent gondot, hogy sok funkciójuk miatt túlterheltek.

Azt tapasztaltuk, hogy a sokoldalúan felkészült propagandista a hallgatók előzetes iskolai és politikai ismereteit figyelembe veszi. Ugyanakkor jelentős azoknak a száma, akik csak az elméleti jellegű kérdéseket vitatják meg és nem kapcsolják össze azokat a gyakorlati élet tapasztalataival: ezek foglalkozás vezetését az elméleti egyoldalúság jellemzi. A kötelező irodalom megfelelő feldolgozásával kevésbé foglalkoznak. A propagandisták többségének véleménye szerint az olvasókönyvben található irodalom feldolgozása nehéz, a hallgatóknak elegendő munkát jelent a tananyag folyamatos feldolgozása is. Ugyanakkor gyakran tapasztaltuk azt is, hogy a jól felkészült hallgatók a kötelező irodalom anyagából — a propagandista segítségével, irányításával — kiselőadásokat tartanak. Jó gyakorlat, hogy néhány helyen — a II. évfolyamon különösen — egy-egy félév során minden hallgató tart kiselőadást. Segítségképpen számos propagandista előzetesen kérdéseket fogalmaz meg és szempontokat is ad a hallgatóknak. A kiselőadások a hallgatók beszéd- és előadókészségének fejlesztését is elősegítik.

Megjegyezzük, hogy az I. évfolyamon — különösen az I. félévben — a politikai nyelvezet elsajátítása, használata a hallgatók egy részének komoly gondot okoz.

A foglalkozások előkészítését általánosan jellemzi, hogy a propagandisták tervet készítenek. Jelentős azoknak a propagandistáknak a száma, akik kérdéstervezetet is készítenek. Legtöbbjük részletes vázlattal dolgozik. Olyannal is találkoztunk, aki

a vázlatát rajzokkal, diagramokkal egészítette ki. A legtöbb helyen megtárgyalják az aktuális társadalmi, potitikai, gazdasági, ideológiai és kulturális kérdéseket, de kevesen készítenek körültekintő tervet e kérdések tárgyalásához. A vitát kevés propagandista tervezi, azt legtöbbször a spontaneitás jellemzi. Természetesen csak a vita kereteinek, fő kérdéseinek tervezésére gondolunk, hogy a vita ne váljék parttalanná és eredményhez vezessen. Az alternatív tervet általában a propagandisták nem ismerik, és így nem is alkalmazzák. Ebből számunkra az a tanulság, hogy a következő évek felkészítő foglalkozásain nagyobb gondot fordítunk a foglalkozások tervezésére és az alternatív tervek készítésére.

A szemináriumvezetői kérdések

A foglalkozásokon feltett szemináriumvezetői kérdések általában a tankönyvben szereplőkkel azonosak. Örvendetes azonban, hogy egyre többen kiegészítik azokat az okozati összefüggéseket feltáró, rendszerezést segítő, állásfoglalást igénylő önálló kérdésekkel. Ennek ellenére általános tapasztalatunk, hogy a propagandisták kérdéskultúrája nem elég fejlett. Ennek okai:

— A hallgatók vélt alacsony ismeretszintje („mit kérdezzek tőlük?" — helyette inkább a propagandista magyaráz);

— A propagandista nem megfelelő felkészültsége (döntő, hogy mennyire járatos az aktuális politikai, gazdasági és ideológiai kérdésekben);

— Kevés ideje van az egyes foglalkozásokra való felkészülésre (túlzottan ragaszkodik ezért a tankönyvben szereplő anyaghoz);

— Az elméleti anyagrészeket nem mindig tudja aktualizálni (különösen az I. évfolyamon, azért nincs megfelelő vita sem).

Általános tapasztalat, hogy a propagandisták aktualizálási készsége feltétlenül fejlesztésre szorul. A kérdéskultúra fejlesztése szoros összefüggésben van az olvasási kultúrával, a problémafelismerő és a problémamegoldó képesség fejlesztésével.

Hogyan aktivizál?

A propagandista sokrétű tevékenységén belül különösen fontos: miként tudja hallgatóit aktivizálni. A motiválás alapvetően azért szükséges, mert a hallgatók többsége nem szokott hozzá a folyamatos tanuláshoz. Ezért rá kell hangolni őket a foglalkozásokra, fel kell kelteni az érdeklődésüket. A motiváció eszközei lehetnek:

— Munkájuk folyamatos értékelése szóban és írásban, személyre szóló feladatok adása, amelyek egy-egy témához kapcsolódnak és amelyeket osztályfoglalkozásokon kell megoldaniuk;

— a tárgyalt téma kapcsolatba hozása aktuális kérdésekkel, vagy a foglalkozás időszerű problémák felvetésével történő indítása;

— szemléltetőeszközök megfelelő alkalmazása.

A propagandisták jól tudják, hogy a hallgatók aktív közreműködése nélkül nem érhetnek el dinamikusan továbbépíthető marxista—leninista tudást. Fokozatosan nő azoknak a száma, akik problémafelvetéssel kezdik az egyes foglalkozásokat, néhány esetben a kérdések megfogalmazása az előző foglalkozás befejezéseként történik. A gyakorlati problémák elemzésével érheti el a propagandista, hogy hallgatói a marxizmus—leninizmus tanulását saját szükségletükként ismerjék fel. A hallgatók határozottan igénylik, hogy a politikai foglalkozásokon választ kapjanak az *ÉLET* által felvetett gyakorlati kérdésekre. Ez teszi igazán érdekeltté őket a tevékeny részvételben. Csak az a propagandista képes ennek az igénynek eleget tenni, aki széles körű tájékozottsággal rendelkezik, épít a saját és a hallgatók gyakorlati tapasztalatára, mer *önállóan* gondolkodni. Sajnálatos tény, hogy a vizsgált tanfolyamtípusban dolgozó propagandisták jelentős része nem rendelkezik széles körű aktuális tájékozottsággal.

A gyakorlati élet megismerését segíti elő az, amikor egy-egy témához — különösen a II. évfolyam II. félévében — az illetékes szakterület vezetőjét hívták meg előadónak. Több helyen „A gazdaság, az állami szervek és a tömegszervezetek pártirányításának elvei és módszerei" vagy „A párt szervezeti alapelvei. A tagfelvételi munka és a párttagok te-

vékenységének fejlesztése" című témák osztályfoglalkozásaira az adott terület pártbizottságának titkárát, illetve szakszervezet titkárát hívták meg konzultációs beszélgetésre.

A hallgatók aktivitásának fokozásában elengedhetetlen a propagandista tudatos tevékenysége. Amikor a propagandista elismeri a helyes válaszokat, buzdít, keresi a véleményekben a pozitív elemeket, esetenként kisegítő kérdést alkalmaz, hozzájárul a hallgatók sikerélményéhez. Viszont az ehhez szükséges vezetői magatartás — a kapcsolatteremtés, a közösségformálás, az őszinte, jó politikai légkör kialakítása — a propagandista személyiségének és pedagógiai, pszichológiai felkészültségének függvénye.

Ezeket a még nem általánosan alkalmazott módszereket méltányolnunk kell, hisz egy-egy foglalkozási csoporton belül elég magas a passzív hallgatók száma, akik esetleg csak a propagandista buzdítása után válnak aktívakká.

A szemléltetőeszközök használata

A magas szintű propagandamunkát mindenkor az érthetőség, az egyszerűség, a szemléletesség és a szemléltetés alkalmazása jellemzi. Ehhez jó segítséget nyújtanak a Kossuth Könyvkiadó Szemléltető Osztályának gondozásában megjelenő különböző kiadványok. (Például: Filmkatalógus a tömegpolitikai munkában felhasználható filmekről; Katalógus a politikai munkában használható szemléltetőanyagokról; Katalógus a tömegpolitikai munkában felhasználható filmekről; Szemléltetőanyagok a pártoktatáshoz.)

Az utóbbi években növekedett azoknak a propagandistáknak a száma, akik a rendelkezésükre álló szemléltetőeszközöket tervszerűen felhasználják munkájukban. Látogatásaink során tapasztaltuk — és kérdőíves felmérésünk is igazolja —, hogy egyre több foglalkozáson válik rendszeressé a sajtó megfelelő anyagának tanulmányozása, megbeszélése, megvitatása. Az intézményi területeken a hallgatók olvasottsága jobb, nagyobb az igény a különböző társadalmi, politikai, gazdasági, ideológiai

és kulturális kérdések (publikációk) érdemi feldolgozására. A hallgatók egyre nagyobb érdeklődéssel vitatják meg a rádió és a televízió politikai műsorait, híranyagait. Ez a tény a propagandistától megköveteli a bel- és a külpolitikai események folyamatos figyelemmel kísérését.

A jó tapasztalatok ellenére azt állapítottuk meg, hogy a foglalkozások többségén szinte semmiféle szemléltetőeszközt nem használnak a propagandisták. Ennek több oka van: például a propagandista módszertani felkészületlensége, időhiány (a szemléltetés megtervezése, a szemléltetőanyag összeállítása sok időt igényel), és a szükséges szemléltetőeszközök hiánya. Nehezíti a szemléltetőanyagok használatának gyakoriságát például a különböző filmanyagok beszerzésének bonyolultsága (megrendelés, szállítás, sok utánjárás stb.) vagy a költségvetéssel nem rendelkező pártszervek anyagi nehézségei (például a diafilmsorozatok beszerzéseinél). Néhol a tárgyi feltételek sem biztosítottak, több helyen még a nélkülözhetetlen tábla sem áll rendelkezésre. Még az egyszerű eszközöket igénylő szemléltetés sem általánosan elterjedt. Viszont az is igaz, hogy a propagandisták egy része még nem érzi, hogy a könyv, könyvrészlet, a helytörténeti kiadványok bemutatásának milyen nagy jelentősége van az egyes témák feldolgozásában. Sokszor még a rendelkezésre álló táblát sem használják fel vázlatok, gondolatmenetek felírására, fogalomrendszerek és összefüggések ábrázolására.

A kérdőívek feldolgozása során kiderült, hogy a válaszolók egy része nem ismeri a Kossuth Könyvkiadó Szemléltető Osztálya által évekkel ezelőtt a marxizmus—leninizmus esti középiskola anyagához elkészített diafilmsorozatot. (Kapható a Kossuth Könyvkiadó megyei kirendeltségein. A 32—32 db diafilm — kísérőfüzettel — ára: 200—200 Ft.) Ez a diafilmsorozat az I. és a II. év tematikájához kapcsolódóan alapfogalmakat, definíciókat, összefoglaló és rendszerező ábrákat tartalmaz, segítséget ad a tananyag elemzéséhez, a lényeg kiemeléséhez, az összefüggések feltárásához és megértéséhez.

A modern technikai eszközök használata ebben a politikai oktatási formában még ritka. A kívántnál

kisebb mértékben használatosak a filmek. Néhány propagandista használja csak a Módszertani Füzeteket — a Kossuth Könyvkiadó Szemléltető Osztályának *hasznos* kiadványát —, amely rendszeresen külön rovatban szerepelteti az oktatás-szemléltetés időszerű kérdéseit. A propagandisták egy része a Módszertani Füzeteket túlzottan elméletinek tartja, aminek oka, hogy még nem rendelkeznek megfelelő pedagógiai-módszertani-pszichológiai alapképzettséggel, felkészültséggel.

Hogyan értékel?

A hallgatók munkájának értékelése viszonylag egységes képet mutat, bár a követelményekben bizonyos eltérések, szóródások vannak. A propagandisták arra törekednek, hogy folyamatos legyen az értékelés. Értékelik a hallgatók egyéni szereplését, teljesítményét (a hallgatók válaszai kérdésekre, egy probléma részletesebb megtárgyalása, kiselőadás, beszámoló, vizsga stb.), és a foglalkozások végén a csoport összteljesítményét. Az ilyen értékelés gyakorisága természetesen a propagandista módszertani felkészültségétől is függ (azaz mennyire képes aktív, önálló munkára, folyamatos tanulásra késztetni a hallgatóit). Az ismeretről összefoglalóan a negyedéves beszámolókon és a félévi vizsgákon adnak számot a hallgatók. A negyedéves beszámolókat a propagandisták fontosnak tartják, mert az lehetőséget ad a „fehér foltok" feltérképezéséhez, a hallgatók jobb megismeréséhez és a szükséges tanulási tanácsok megfogalmazásához.

Nagyon fontos, hogy az értékelés is újabb lendületet adjon a hallgatók munkájához, a folyamatos tanuláshoz, és nem utolsósorban fejlessze marxista szemléletmódjukat, valóságismeretüket. Az értékelés még eredményesebb alkalmazása érdekében a propagandistáknak már a felkészüléskor végig kell gondolniuk a feldolgozásra kerülő téma fő csomópontjait, egybevetve azokat a *mai* társadalmi, politikai, gazdasági és ideológiai valósággal, mindezt azért, hogy a hallgatók bevonásával a legmegfelelőbb következtetéseket levonhassák.

A propagandisták — viszonylag egy jelentős ré-

szük — még nem abban látják feladatukat, hogy a hallgatók gyakorlatilag hasznosítható, a jelen problémáiban eligazító ismeretekre tegyenek szert, hanem abban, hogy az „elméletet" elsajátítsák. Ily módon nem fejlesztik eléggé a tanultak gyakorlati alkalmazásának képességét, és nem keltik fel a hallgatók önálló továbbtanulási, ismeretszerzési igényét.

A hallgatók tanulásának értékelésére tanulságos a SZOTE Gazdasági Igazgatóságának példája. Itt egy állandó vizsgabizottság működik, tagjai a munkahelyi párt- és intézményi, máshol állami, gazdasági vezetők. Ez a bizottság folyamatosan figyelemmel kíséri az egyes hallgatók fejlődését; ez a káder- és személyzeti munka számára is fontos. E gyakorlat Szegeden az elmúlt évben csaknem általánossá vált, de a megyében is egyre terjed.

A felmérések és a foglalkozások látogatásainak tapasztalatai alapján néhány helyen gondot okoz, hogy a téves, az antimarxista nézetekkel szemben a propagandisták egy részének fellépése határozatlan, bizonytalan, kitérő vagy csak túl általános választ adnak. Időnként dogmatizmussal, konzervativizmussal is találkoztunk, és csak lassan nő az elmélyült ismereteken alapuló elvi, meggyőző válaszok száma.

Az általános tapasztalat, hogy az Oktatási Igazgatóság és a városi, városi jogú nagyközségi, a megyei irányítású községi pártbizottságok felkészítő munkája nem kielégítő, ha hiányzik a munkahelyi párt-, állami, gazdasági szervek információja elsősorban a náluk felmerülő új kérdésekről, feladatokról. A propagandisták többsége sajnos nem rendelkezik a helyi vezetőkkel azonos szintű információkkal.

Pedagógiai-módszertani felkészültség

A propagandisták pedagógiai-módszertani kultúrájáról általában elég vegyes kép alakult ki. Elsősorban hiányos pedagógiai felkészültségük az akadálya annak, hogy hatékony segítséget tudjanak nyújtani a hallgatóknak. A Propagandista című folyóirat „forintosítása" miatt az egyes pártszervezе-

tek egyes munkahelyeken nem tudják biztosítani annak eljuttatását a propagandistákhoz. A Módszertani Füzetek esetében még kedvezőtlenebb a helyzet. Meggondolandó lenne, hogy a marxizmus—leninizmus esti középiskola propagandistái térítés nélkül megkapnák rendszeresen a Propagandista c. folyóiratot, mert ezzel is segítenénk őket a színvonalasabb felkészülésben. Általában több segítséget érdemelnének önzetlen munkájuk végzéséhez.

Következtetések

A vizsgálat eredményeként azt a következtetést vontuk le, hogy a marxizmus—leninizmus esti középiskolákban alkalmazott propagandamódszerek csak részben felelnek meg a pártoktatás követelményeinek. Az egyes foglalkozások nem eléggé színesek és érdeklődést felkeltőek. Túltengenek a szóbeli (verbális) ismeretszerzés és átadás módszerei, ezen belül is az előadások. A hallgatók összetétele pedig azt igényelné, hogy a szemléletességet (a konkrétságot, a képszerűséget) biztosító módszerek megfelelő arányban kapcsolódjanak az előadáshoz, a magyarázathoz és a megbeszéléshez.

Gondot jelent továbbá az, hogy a propagandisták jelentős része nem készíti elő a kötelező irodalom megfelelő feldolgozását, nem ad megfigyelési szempontokat és gondolatébresztő vázlatot. Több, gondosan előkészített kiselőadás tartására lenne szükség. A kiselőadás ugyanis sokoldalúan aktivizáló lehetőség: az irodalom önálló tanulmányozására, a gyakorlati problémákkal való összekapcsolására, helyzetelemzésre késztet, fejleszti a beszédkészséget, a permanens önművelés szokását.

Az elméleti ismeretek elsajátítása és gyakorlati hasznosítása érdekében szükséges a tananyag, az olvasókönyv és a szemléltetőanyagok további folyamatos korszerűsítése.

A propagandisták kiválasztásánál az elméleti tudáson túl a pedagógiai-pszichológiai követelményeket is figyelembe kell venni (a dolgozó ember tisztelete és szolgálata, a kapcsolatteremtés és a

meggyőzés képessége, a türelem, a közösségformálás, az őszinte légkör kialakítása stb.).

Az eredményesebb pedagógiai munka, az említett fogyatékosságok kijavítása érdekében a propagandisták képzésében és továbbképzésében a jövőben nagyobb szerepet szánunk a magas színvonalú ideológiai ismeretek mellett a módszertani kultúra növelésére. Ennek részletes tervét szükségesnek tartjuk az irányító pártszervekkel egyetértésben kidolgozni.

Tovább folytatjuk a nagyüzemekben a kihelyezett pedagógiai-módszertani propagandistaképzést, továbbképzést. Szükséges a propagandisták átgondolt, tervszerű képzése és továbbképzése nemcsak a megyei, városi, városi jogú nagyközségi, megyei irányítású községi pártbizottságoknál, hanem a *munkahelyi* pártszerveknél is: fordítsanak nagyobb gondot a propagandisták tájékoztatására, munkájuk összefogására.

Látogatási tapasztalataink és a kérdőíves felmérésünk alapján állítjuk, hogy több bíráló megállapításunk ellenére sok *jó kezdeményezést* láttunk — például a hallgatók aktivizálására és munkájuk értékelésére — a négy évvel ezelőtti helyzetképhez viszonyítva *fejlődés* tapasztalható a marxizmus—leninizmus esti középiskola oktató munkájában. Célunk a vizsgálódással az volt, hogy a propagandatevékenység egy fontos területének *valós* helyzetképét mutassuk be, amellyel a középtávú terveink valóra váltásához némi segítséget akartunk adni.

POLITIZÁLNI MINDENNAP

Zsóri Gyula, a Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinát agitációs és propagandabizottságának vezetője nem most kezdte sem a szakmát, sem a politikai munkát. 37 esztendeje dolgozik a gazdaságban, lakatosinasként indult, ma csoportvezető. Ne gondoljunk azonban idős emberre, hiszen a 37 évi munkaviszony úgy adódik — mint a felszabadulást követő években sokaknál —, hogy szinte gyerekfejjel, 14 esztendősen kezdett el dolgozni. Így alig van túl az ötvenen, energiája, lelkesedése azonban ezt is meghazudtolja. Húsz éve alapszervezeti titkár és ugyanennyi ideje végez propagandamunkát, vagy ahogyan ő mondja, vált ez mindennapi tevékenységének részévé.

— A propagandamunkát nem lehet szezonjelleggel végezni — magyarázza —, ha le is zárul egy-egy vitakör, az nem jelenti azt, hogy lezárult a témával való foglalkozás. Sőt, igazában akkor kezdődik, s minden nappal kiteljesedik.

Vastag füzetet vesz elő, már-már attól tartok, hogy beleveszünk a bürokráciába, ám hamar kiderül, hogy nagyon röviden, a hozzáértő számára könnyen kezelhetően, távirati stílusban szerepelnek benne az elmúlt évek adatai. Érdemes tallózni köztük. Tíz esztendővel ezelőtt indult az akkori Mezőhegyesi Állami Gazdaságban a politikai vitakör. Mindössze négy volt belőle, 20—30 résztvevővel. Az évek során egyre népszerűbb lett, ma 14 vitakör működik, 253 fővel. A párttagok mellett szép számmal vannak pártonkívüliek is, 85-en, a résztvevőkből 192 a fizikai dolgozó, 30 a nő és 32 a fiatal. S hogy milyen egy-egy vitakör, arról hadd szóljon ismét Zsóri Gyula.

— A legérdekesebbek a belpolitikai témák, itt is

a gazdasági kérdések. De sokszor van úgy, hogy a Távol-Keletnél kezdjük el és a nyereségrészesedésnél kötünk ki. Ez nem rendszertelenséget jelent, sokkal inkább az önálló gondolkodás erősödését, a sokrétűséget. Nem panaszkodhatunk az aktivitásra sem, 85—90 százalékos a megjelenési arány. Hasznos az is, hogy a vitakörök vezetői kerületi igazgatók, üzemigazgatók, s így a résztvevők első kézből és szakszerűen értesülnek akár a kisebb, akár a nagyobb közösséget érintő kérdésekről. Ugyanakkor a vezetők is közvetlen információt szereznek a terület gondjairól.

Arra a kérdésre, hogy mit tart a propagandamunka legnagyobb eredményének, érdekes választ adott.

— Mindenekelőtt azt, hogy sikerült a propagandamunkának közel kerülni az emberekhez, ami persze úgy vált lehetővé, hogy a politika is közel került az emberekhez. Ebben a légkörben a gondokról is könnyebben lehet beszélni, jobban meg lehet értetni a kevésbé népszerű, de szükséges intézkedéseket, így például egy-egy áremelést. Eredménynek tartom azt is, hogy ilyen vagy olyan formában a kombinát mind a 3400 dolgozójához eljutunk, hiszen a jól működő szervezet révén a vitakörökön részt vevők a napi munka, beszélgetés során továbbadják a hallottakat, hol kezdeményezői, hol reagálói egy-egy témának. Ezért mondtam azt az elején, hogy a propagandamunkát nem lehet időszakosan végezni, ez mindennapi tevékenység.

Abban, hogy ez a Mezőhegyesi Mezőgazdasági Kombinátban azzá vált, nagy része van Zsóri Gyulának is. Ezt bizonyítja az az elismerés, amit ez év áprilisában kapott a propagandisták napján, a *Lenin Emlékplakett*. És — nem tőle, de tudom — őriz egy képet, amelyen az április 18-i ünnepségen a kitüntetéséhez gratuláló Kádár János társaságában látható. Büszke lehet rá.

SELESZT FERENC

„MINDENKI MAMINAK SZÓLÍT"

Illés Imréné nyugdíjas pénzügyi főelőadó, az egykori gércei parasztlány még a felszabadulás utáni első években, a munkáshatalom kezdeti lépései idején, az igaz szóra éhes és az új eszmék iránt fogékony akkori szegényparaszti fiatalokkal együtt kezdett érdeklődni a politikai kérdések iránt. Sorsa és az új élet ígérete ösztönözte arra, hogy megismerje, megértse és elfogadja a párt eszméit és küzdjön politikai céljai megvalósulásáért.

A világ dolgai iránt érdeklődő parasztlányt 1951-ben, 20 éves korában vették fel a Magyar Kommunista Párt gércei alapszervezete tagjelöltjei sorába. Édesapjával és későbbi férjével együtt jártak taggyűlésekre, pártrendezvényekre.

S ez az indulás egy életre meghatározta hovatartozását, a politikai kérdések iránti érdeklődését.

Pedig nem volt könnyű feladat feleségként is, családanyaként is, kommunista propagandistaként is helytállnia. Férje közéleti ember: hosszú évekig járási párttitkár volt Szentgotthárdon, majd nagyközségi, aztán városi tanácselnök lett Körmenden. Mindkét beosztás olyan, amit csak akkor lehet becsülettel ellátni, ha jó a családi háttér, ha a feleség megértő és az átlagosnál többet vállal a családi gondokból. S három gyermekük is született: Imre, Katalin, Zsuzsa. Édesanyjuknak az ő felnevelésükből is többet kellett magára vállalnia.

Amikor mindezek ismeretében most azt kérdezem Illésnétől, hogy a család gondjai és a saját munkája mellett hogyan tudott még propagandistaként is helytállni, ő mosolyogva válaszol:

— Mi mást csinálhattam volna? Ez így együtt adta az életem értelmét...

S amikor arról faggatom, hogy napi elfoglaltsága mellett miként jutott ideje politikai foglalkozásokra való felkészülésre, szintén nagyon egyszerű választ ad:

— Aki ilyen pártmunkát vállal, annak tudnia kell: propagandista csak az legyen, aki elfoglaltságai mellett is szorít időt magának arra, hogy rendszeresen olvasson, újságokat és politikai kiadványokat forgasson, hallgassa a rádiót, nézze a tele-

víziót. Én vállaltam, hogy politikai foglalkozásokat vezetek, tehát ehhez kellett tartanom magam.

Mondják, hogy propagandistaként is mindig ilyen egyszerűen, világosan fogalmaz. Egyébként azt tartja, hogy a jó propagandistának három fontos feladata van: megismerni a rábízott embereket, közel kerülni hozzájuk emberileg és felkelteni érdeklődésüket a rendszeres politizálás iránt.

Megemlítem neki: úgy tudom, hogy hallgatói a politikai foglalkozásokon ritkán szólítják elvtársnőnek.

Elneveti magát.

— Így igaz. Egy idő után engem mindenki Maminak szólít.

Látszik rajta, hogy örül ennek. S végtére igaza van: e megszólítás közvetlenséget fejez ki. Azt, amire propagandistaként mindig is törekedett.

S hogy nem rosszul, azt ma már nem csupán ez a kedves-közvetlen megszólítás, hanem az idei Lenin-évfordulón kapott *Szocialista Kultúráért* miniszteri kitüntetés is tanúsítja.

LŐRINCZ KÁROLY

Szemle

ELMÉLET ÉS MÓDSZERTAN

Az MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatóságán ez év nyarán fejeződött be a 32. tanév. Ez alatt az eltelt idő alatt a gazdasági, társadalmi és politikai élet legkülönbözőbb területein dolgozók kaptak elméleti útravalót a gyakorlati munkához. Ugyanakkor pártmunkások, propagandisták ezreit készítették föl a marxizmus—leninizmus elméletének elmélyítésére, továbbadására és a gyakorlatban való felhasználására. A Budapesti Oktatási Igazgatóságon folyó oktató munka egyre nyilvánvalóbban igazolja azt a lenini gondolatot, miszerint az elmélet anyagi erővé válik, ha azt kellő mélységben elsajátítjuk és szembesítjük a gyakorlattal.

Mi, akik hozzá vagyunk szokva a kerek évfordulókon való ünneplésekhez, valószínű minden különösebb figyelem nélkül elmennénk az egy év híján egyharmad évszázados múlt történései mellett, ha nem lenne egy másik mozzanat is, amely emlékezésre, méltatásra késztet: jelesen az, hogy ebben az évben esedékes a Budapesti Oktatási Igazgatóság elméleti és módszertani kiadványának 25. száma. Ez a tény viszont már mindenképpen megér egy visszatekintést.

Amikor az 1968/69-es oktatási év első félévében — 1968 novemberében — a Kommunisták Magyarországi Pártja megalakulásának 50. évfordulójára *Elméleti és módszertani tanulmányok* címmel megjelent az első szám, az MSZMP Budapesti Bizottság Marxizmus—Leninizmus Esti Egyeteme Igazgatósága *hármas célt* tűzött maga elé: 1. A kiadvány járuljon hozzá „korunk nemzetközi és hazai elméleti-gazdasági, politikai problémáinak marxista—leninista magyarázatához, a jelenségek, események, törvényszerűségek jobb megértéséhez és meg-

értetéséhez". 2. A marxizmus három alkotórészének (filozófia, politikai gazdaságtan, munkásmozgalom története) témái feldolgozásához adjon módszertani tanácsokat, megkönnyítve ezzel mind a tárgyakat oktató tanárok, mind a hallgatók munkáját. 3. Biztosítson publikációs lehetőséget az oktatók számára, akik tevékenységükkel elméleti-módszertani téren hozzájárulnak az oktató munka magasabb színvonalú végzéséhez.

Valójában ehhez a hármas célkitűzéshez alkalmazkodtak az eddig megjelent számok szerkesztői, azzal együtt, hogy az eltelt tizenkét év alatt bizonyos formai és szerkezeti változtatásokat végrehajtottak. Ezek azonban a kiadványok színvonalának előnyére szolgáltak.

A második szám, amelyet a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 50. évfordulója tiszteletére adtak ki, már *Elméleti és módszertani közlemények* címmel jelent meg. A tartalmi állandóság fenntartása mellett belső szerkezeti változtatásra az 1973-ban megjelent 11. számmal került sor. Ez a szám már az MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatósága kiadványaként került publikálásra, amelytől kezdve három rovatra tagolták a közlemények belső szerkezetét: 1. közlemények, 2. fórum, 3. szemle. A két legutóbbi (23., 24.) szám pedig — mivel dokumentumgyűjtemények — az Oktatási Igazgatóság és a Budapesti Bizottság Archívumának közös kiadásában jelent meg 1982-ben és 1983-ban.

A közleményeket — közölt anyagaik jellegét tekintve — tematikusan öt csoportba sorolhatjuk. Az első ilyen nagyobb egységbe foglalhatóak azok a számok, melyek *évfordulók* tiszteletére jelenték meg, illetve az MSZMP és az SZKP kongresszusainak előkészítő anyagait tették közzé. Ide tartoznak a már említett 1. és 2. számok; az 5., amely Lenin születésének 100. évfordulóján rendezett tudományos ülésszak előadásainak tanulmányokká érlelt anyagait tartalmazza, valamint a 17. szám, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója tiszteletére megjelentetett előadási anyagokkal, tanulmányokkal. Ugyanebbe a csoportba sorolhatjuk a 9. és a 12. számokat, amelyek az *SZKP és a Szovjetunió* fejlődésével foglalkozó anyagokat foglalják

magukba. Ezek a számok már átvezetnek bennünket a másik nagy egységes témakörhöz tartozó kiadványokhoz (3., 15.. 16., 18.), amelyekben a *szocializmus építésének tapasztalatairól*, a feladatokról, a szocialista országok fejlődésének aktuális kérdéseiről szóló tanulmányokat találhatják meg az olvasók.

A *magyar munkásmozgalom történetének* oktatásához nyújtanak hasznos, értékes segítséget azok az anyagok, amelyeket a 4., 13., 14., 19., 21. és 22. számok tartalmaznak a népi demokratikus forradalom történetéről, a magyar társadalom, a párt és a munkásmozgalom fejlődéséről, alakulásáról. Ezek közül külön is említést érdemel a 19. szám, amely „Hat évtized osztályküzdelmeinek tapasztalatai és a párt stratégiája" címmel a KMP megalakulásának 60. évfordulójára rendezett tudományos tanácskozáson elhangzott előadások anyagát tartalmazza. Ugyancsak ehhez a témakörhöz tartozik a 21. számban az MSZMP Budapesti Bizottságának beszámolója a XI. kongresszust követő időszakban végzett munkáról.

Az oktató munkában jól hasznosítható tanácsokkal látnak el bennünket a 6., 7., 10., 11. számok *módszertani* kérdésekkel foglalkozó tanulmányai a politikai gazdaságtan, a filozófia és a munkásmozgalom története tanításával kapcsolatosan.

Tematikailag külön egységbe sorolandó a 8. és 20. szám. Az előbbi a *fejlődő országok* társadalmi kérdéseivel, az utóbbi pedig a *nemzetközi munkásmozgalom és politika* egyes kérdéseivel foglalkozó írásokat gyűjtik csokorba és adnak hasznos információkat, értékes adatokat a fejlődő országok gazdasági, társadalmi és politikai harcainak alaposabb megismeréséhez és megismertetéséhez.

Végül egyik kategóriába sem sorolható nagyon értékes kiadvány a 23. és 24. szám. E két szám, amelyeket a Budapesti Pártbizottság Archívumával közösen jelentettek meg, *dokumentumokat és forrásokat* tartalmaznak a budapesti pártmozgalom történetéből. E két legutolsó kötet elsődleges érdeme, hogy a válogatott dokumentumok közül több is „archív forrásértékű", hiszen először kerültek nyomtatott kötetbe szerkesztve. Ezzel mintegy hozzájárulva annak a pártbizottsági határozatnak a

megvalósításához, mely szerint fokozott figyelmet kell fordítani és a meglevő szellemi tőkét még nagyobb mértékben a budapesti munkásmozgalom történetének feldolgozására koncentrálni.

Természetesen a főbb kategóriák között éles határvonalat nem húzhatunk, mivel egyes számok között átfedések vannak, lehetnek. Így a besorolas nyilvánvalóan önkényes, melynél az alapelv az volt, hogy egy-egy főbb téma köré csoportosítva, rendszerbe foglalva megfelelő áttekintést kapjon az olvasó az oldalszámra is tekintélyes kiadványsorozatról.

A „Közlemények" értékét növeli, hogy több témakörre vonatkozóan is ajánló *bibliográfiát közölnek* a szerkesztők. Igen figyelemreméltó Várkonyi Györgyné összeállítása a nemzetközi kommunista mozgalom 1975—1979 májusa között megjelent magyar nyelvű könyvekről, monográfiákról, tanulmányokról, cikkekről az 1980-ban megjelent 20. kötetben, valamint a 15. számban közzétett ajánló bibliográfiája a fejlett szocialista társadalom építésének kérdései témakörben. Ugyancsak ebben a számban, ugyanezen témakörön belül Somosközi Jánosné összeállítása található az orosz nyelvű könyvekről, folyóiratokban megjelenő tanulmányokról. Ezek az összeállítások nyilván korántsem teljesek, mennyiségüket tekintve azonban nagy segítséget jelenthetnek az oktató munkához, mint ahogyan jól hasznosítható lehet a 18. számban közzétett ajánló bibliográfia az MSZMP XI. kongresszus határozatai végrehajtásának tanulmányozásához. (Összeállította Somosközi Jánosné.)

Nem lenne teljes az ismertetés, ha nem említenénk meg a szerkesztőket, akik az első szám beköszöntőjében jelzett alapelvek mellett azt is célul tűzték ki, hogy az *Elméleti és módszertani közlemények* a marxista elmélet vitafóruma, az oktatás módszertani műhelye legyen. Ezt a funkcióját — ma már visszatekintve mondhatjuk — betöltötte, ami a szerkesztők kitartó munkáját, elméleti igényességét és szerkesztői gondosságát dicséri. Az első számoktól kezdődően a szerkesztők között találjuk dr. Kurucz Istvánt, az Oktatási Igazgatóság igazgatóját, Ruff Mihályt, az EMK szerkesztőjét. Mellettük, az elmúlt évek alatt olyan szerkesztők dol-

goztak, akik a marxizmus—leninizmus egy-egy ágának kiváló művelői, többek között: Bartalos János, Farkas János, Frey Andorné, Fukász György, Gecse Gusztáv, Gondi József, Harsányi Iván, Horváth József, Szekeres György, László Tibor, Lipkovics Károly, Molnár Győző, Mózes Tibor, Szenes Iván, Vági József, Várkonyi György, Sz. Várnagy Mariann, Vilmos József.

A tanulmányok szerzőiről. Tulajdonképpen a szerkesztők közül szinte mindenki jelentkezett önálló írással, elsősorban saját kutatómunkája részeredményeinek közzétételével. A tanulmányok többségét pedig olyan szakemberek publikálták, akik ma már kevés kivétellel mindannyian tudományos fokozattal, akadémiai doktori vagy kandidátusi címmel rendelkeznek. Hosszú lenne felsorolni a neveket, ezért elégedjünk meg néhánnyal közülük: Balogh Sándor, Csonka Rózsa, Erényi Tibor, Hollós Ervin, Izsák Lajos, Iván Géza, Kende István, Kirschner Béla, Korom Mihály, Kozma Pál, Salgó László, Szabó Bálint, Szakács Kálmán, Szántó György, és lehetne még sorolni, akik mind elméleti-tudományos, mind pedig oktatásmódszertani szempontból jelentősen hozzájárultak a kiadványok színvonalas megjelentetéséhez.

1976-ban az első tíz szám után készült repertórium jól szolgálja az eligazodást egy-egy szám tanulmányainak visszakeresésében, megtalálásában. Azt hiszem, nem járunk messze az igazságtól, ha jogos elvárásként megfogalmazzuk azt az igényt, hogy a 25. (jubileumi) kiadvány kapcsán elkészülne az utóbbi tizenöt szám hasonló jellegű feldolgozása. A kiadványok száma és anyaggazdagsága megítélésünk szerint megérdemelné ezt, nem szólva arról, hogy nagyban elősegítené mind az oktatók, mind a hallgatók munkáját.

☆☆☆

A társadalom harmonikus fejlődése nem valósítható meg a gazdaság, a politika és az ideológia követelményeinek és kölcsönhatásainak figyelembevétele nélkül. Az, hogy ezek a kölcsönhatások össztársadalmi tudatosság szintjén realizálódjanak, szükség van a propagandára s a propagandát segítő

olyan tudományos-elméleti, elemző-értékelő munkákat tartalmazó kiadványokra, mint az MSZMP Budapesti Bizottság Oktatási Igazgatósága által megjelentetett Elméleti és Módszertani Kiadványok.

FARKAS ANDRÁS

PROPAGANDISTÁKNAK AJÁNLJUK

A PÁRTÉLET OKTÓBERI SZÁMÁBÓL

A folyóirat októberi száma „Az eszmei tisztánlátás jelentőségéről" címmel közli Óvári Miklós beszédét, amely a Politikai Főiskola tanévnyitó ünnepségén hangzott el. A művelődési miniszter a szerkesztőség kérdéseire adott válaszaiban a közoktatás időszerű problémáiról nyilatkozik. Egy másik cikk az egészségügy napjainkban sokat vitatott kérdéseivel foglalkozik.

Részletes tájékoztatást ad a Pártélet a vállalatvezetés és -irányítás fejlesztésében tervezett lépésekről, a KB április 17-i állásfoglalásában foglaltak megvalósítását célzó intézkedésekről. E témakörhöz kapcsolódik az októberi számban közölt kerekasztal-beszélgetés is, amelyben a vállalati önállóság növelésének szükségességéről, lehetőségeiről és akadályairól fejtik ki véleményüket a meghívott gazdasági és pártszervezeti vezetők. Ezenkívül több hozzászólást közöl a folyóirat a vállalati pártszervezetek helyét és szerepét taglaló korábbi vitaindító íráshoz.

Az októberi szám több írása kapcsolódik a soron következő pártkongresszus előkészítésével összefüggő teendőkhöz. Így foglalkozik a folyóirat az alapszervezeti beszámoló taggyűlések feladataival, összeállítást közöl a Bács-Kiskun megyei pártszervezetek kongresszusi felkészüléséről s ismerteti a pártélet szervezeti rendjében elhatározott néhány módosítást. Ehhez a témakörhöz kapcsolódik a vezetőségek újjáválasztásával az egyik fővárosi kerületben folytatott beszélgetés is.

TARTALOM

KÖZÖS DOLGUNK:

Kreiter Mária: Ideológiai nevelés [5]

Szomszéd Imre: A politikai információ és az agitáció [16]

AKTUÁLIS

Palánkai Tibor: Gazdasági erőviszonyok a változó világban [26]

Zentai Gábor: A hatékony vállalati gazdálkodás követelményeiről [47]

Losoncz Miklós: Nemzetközi munkamegosztás — hatékonyság [56]

TÖRTÉNELEM

Balogh Sándor: A népfrontmozgalom története Magyarországon a második világháború után [69]

Izsák Lajos: A koalíció baloldali pártjai, programjaik és vezetőik a felszabadult Magyarországon [84]

Németh József: Műszaki értelmiség a népi demokratikus forradalomban (1944—1948) [104]

NEMZETKÖZI ÉLET

Barbi Balázs: Japán gazdasági és politikai terjeszkedése Délkelet-Ázsia országaiban [117]

KONZULTÁCIÓ

Csáki György: A nemzetközi pénzügyi rendszer új jelenségeiről [133]

TÉNYEK ÉS ÉRVEK

Stier Miklós: A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek kulturális nevelő munkája az ellenforradalmi rendszer első évtizedében [149]

MÓDSZER

Soproni Andrásné: Örök igazságok? [158]

Németh Mária: Az igazságról [167]

TAPASZTALATOK

Tóth Sándor: A filozófiai oktatás tapasztalatai és feladatai Borsod megyében [176]

Vezér Károly: A propagandamódszerek alkalmazása a marxizmus—leninizmus esti középiskolában [182]

RÓLUNK VAN SZÓ

Politizálni mindennap (Seleszt Ferenc) [193]

„Mindenki Maminak szólít” (Lőrincz Károly) [195]

SZEMLE

Elmélet és módszertan (Farkas András) [197]

Propagandistáknak ajánljuk [203]

5,– Ft